

Ganita mare

27^e jaargang nummer 2- 2020

historische kring

• villa gannite marca •
Ganite • villa gannitae marca in
pago batawa • villa ganneta • ganeta •
villa gannita hubam 1 • gannitta villa
ecclesia • ganita villa curtis • g

annida locus vel villa • ga
nida • gant • ganit villa
curia • gente • ge
nt • gennit • g
enth in auer
betuwe • gh
ent • gannit
enie oppidi
um • ghend •
ghendt • ghe
ntt • gaent •
gaendt • ge
nd • gendt •

gente

Oorlog en vrede
Gendt 75 jaar bevrijd

Uitgave van de Historische Kring Gende

Foto voorpagina

De fam. Burgers van de Kapelstraat is bezig om na de oorlog hun huis weer een beetje bewoonbaar te maken.

Deze extra uitgave kwam tot stand met sponsoring van

**Steunstichting Gendt/Doornenburg
Gemeente Lingewaard**

Oorlog en vrede

Gendt 75 jaar bevrijd

Ganita mare

Inhoud 2020-2

Voorwoord	Yvonne de Boer-Ravestein	6
Gendt en de Tweede Wereldoorlog	Geert Visser	7
Het begin van de oorlog	Jan Vos	18
De oorlogsherinneringen van mijn vader (opgesteld door Annet Gerritsen-Van Alst)	Gert van Alst	21
De aanloop naar de evacuatie	Rie van Driel-Rouw (Rie Rouw)	25
Christus viel van zijn sokkel (interview door Yvonne de Boer)	Hennie Teunissen-Kersten	33
De oorlogservaringen van de gebr. Venselaar (door Yvonne de Boer en Henk Klaassen)	Jan en Wim Venselaar	37
Boos maar niet bang (door Yvonne de Boer)	Wim Rasing	44
Op de vlucht (1944-1945)	Henk Klaassen	47
Mijn Oorlog	Henk Janssen (VIVO)	51
Persoonlijke aantekeningen	Cor Dinnissen	54
De finale aanzet tot de bevrijding van Gendt	Robert Braam	56
De oorlogstijd van Wim Evers (door Henk Klaassen)	Wim Evers	62
Het taaitaipopje (ingekort door Willem Rasing)	Truus Rasing-Terwindt	65
Toch was het een mooie tijd (door Yvonne de Boer)	Gré Lentjes-Willemsen	70
Een diepe wond (door Henk Klaassen)	Riek Derksen	73
Lijst oorlogsslachtoffers	Henk Klaassen	76
Fragmenten evacuatieverslag van Driena Otemann	Driena Pelkman-Otemann	78
Uit-huize(n) (door Geert Witjes)	Koos Janssen	83
De toestand in Gendt	Gemeentebestuur Gendt	86
Ondergedoken	Frans Hendriks	87
Begraven Duitse militairen	Gemeentebestuur Gendt	92
Resterende in Gendt begraven Duitse militairen	Gemeentebestuur en redactie	93
Herbert Leschanz	Yvonne de Boer	94
Brief van een moeder	Amalia Leschanz	95
Brief Vincentius aan de Hoofdraad	G. Nijs	96
Krantenartikel uit 1945	Het Vrije Volk	98
Bestuur Historische Kring en Colofon		99

Voorwoord

Gendt werd op 2 april 1945 bevrijd. De Gendtenaren waren daarbij niet aanwezig, want ze waren in oktober 1944 door de Duitsers gedwongen om te vertrekken. Die evacuatie heeft diepe indruk gemaakt, dat blijkt wel uit de verhalen in deze uitgave. De meeste inwoners vonden een tijdelijk adres in de Achterhoek of in het noorden en hadden het daar goed tot redelijk goed. Zodra de bevrijding van Gendt bij hen bekend was, wilden ze zo gauw mogelijk naar huis terug. Thuis vonden ze hun huis vaak in puin of zwaar beschadigd. Toch lukte het hun om Gendt in korte tijd weer bewoonbaar te maken.

De belevenissen van Gendtse inwoners in de oorlog waren vaak wel in kleine familiekring bekend. De 75-jarige herdenking van de bevrijding is dé aanleiding geweest om hun ervaringen in groter verband openbaar te maken. Een laatste kans zagezegd, omdat er steeds minder Gendtenaren zijn die de oorlog meegeemaakt hebben.

Enkele jonge inwoners hebben zodra het oorlog werd een soort dagboek bijgehouden. Ze waren zich heel goed bewust van de bijzondere tijd waarin ze leefden. Die aantekeningen werden later een verhaal of boek voor de familie. Dan kreeg de Historische Kring Gente ook een exemplaar daarvan. Het geeft een goed beeld van hoe de oorlog ervaren werd. Delen eruit vindt u in deze uitgave terug. Er is gekozen voor de ervaringen van Jan Vos en Rie Rouw tot de evacuatie en de belevenissen van Driena Otemann tijdens de evacuatie, plaatselijk ingekort en af en toe is een schrijffout verbeterd. Hun hele verhaal zou namelijk te uitgebreid worden en niet in verhouding staan tot de andere verhalen. Die andere verhalen zijn door Gendtenaren een tijd na de oorlog opgesteld en daarna aan de kring gegeven. Interviews die Henk Klaassen, Geert Witjes en ikzelf gehouden hebben met Gendtenaren die de oorlog nog meegemaakt hebben, maken deze uitgave compleet. Die interviews zijn daarna verwerkt tot artikelen.

De eigenhandig opgeschreven en aan de historische kring overgedragen verhalen van de Gendtse inwoners zijn te herkennen aan een ander lettertype dat lijkt op handgeschreven.

Geert Visser, historicus en oud-voorzitter van de kring heeft de oorlog in historisch perspectief geplaatst en Robert Braam, bestuurslid van de kring en oprichter van Oorlogsmuseum Niemandslaan zorgt voor de Gendtse achtergrond.

Daarnaast wordt door enkele overzichtslijsten, zoals van de oorlogsslachtoffers, de toestand van de gemeente in juni 1945 en de in Gendt tijdelijk begraven Duitse soldaten heel duidelijk dat een oorlog aan alle kanten alleen maar verliezers kent.

Yvonne de Boer-Ravestein

Gendt en de Tweede Wereldoorlog

Geert Visser (1945), de auteur van dit verhaal, is jarenlang voorzitter van de Historische Kring Gende geweest. Hij is historicus en was lange tijd docent op het Canisius College in Nijmegen.

Wie door dit extranummer van *Ganita mare* over de Tweede Wereldoorlog bladert, zal het ongetwijfeld opvallen dat de meeste verhalen over de spannende weken vanaf 17 september 1944 en de evacuatie gaan. Dat is goed te begrijpen. Deze periode was voor de schrijvers en de vertellers de meest ingrijpende periode uit de oorlog en heeft op hen een onuitwisbare indruk gemaakt. De meesten waren in de acht maanden die zij buiten Gendt doorbrachten nog jong. Zij, maar ook alle andere, oudere evacués maakten afschuwelijke dingen mee die tot de herfst van 1944 ondenkbaar leken.

Ieder jaar worden tijdens de dodenherdenking op 4 mei bij het oorlogsmonument de Gendtse oorlogsslachtoffers met name genoemd. Van de 60 doden – waaronder ook slachtoffers die niet in Gendt woonden, maar er wel verbleven – kwamen er 34 om in de periode 17 september–21 oktober 1944. Zoveel doden in iets meer dan één maand moet een verpletterende indruk gemaakt hebben. Gecombineerd met lange voettochten over oneindig lijkende wegen, de spanning of er voor de nacht een slaapplek gevonden kon worden en de onzekerheid of alle gezinsleden het dorp veilig hadden kunnen verlaten, deed de eerste oorlogsjaren in Gendt een oase van rust schijnen.

Toch was er ook in Gendt al het nodige gebeurd voor september 1944. Vanaf mei 1940 had de bezetter een groot aantal verordeningen uitgevaardigd. Afzonderlijk betekenden die maatregelen misschien maar weinig, maar gezamenlijk hadden zij grote invloed op het dagelijks leven. Wat betekende de Duitse bezetting eigenlijk voor de Gendtenaren en hoe raakte Nederland in de Tweede Wereldoorlog verweekeld?

Voorgeschiedenis van de oorlog

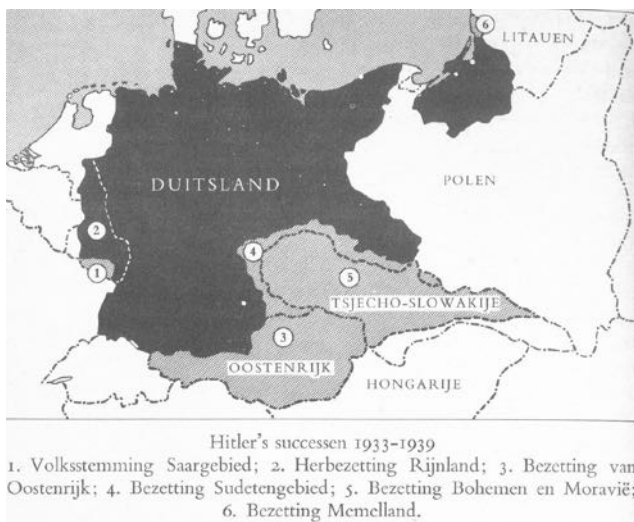
In januari 1933 was Hitler via verkiezingen Rijkskanselier in Duitsland geworden. De partijen die hem steunden waren ervan overtuigd dat ze hem in toom konden houden en hem voor hun politiek konden gebruiken. Zij dachten dat binnen een paar maanden zou

blijken dat hij en zijn partij, de NSDAP, de problemen niet konden oplossen en hij daarna politiek uitgespeeld zou zijn. Het liep anders. Door de Machtigingswet die de Rijksdag op 23 maart 1933 aannam, waardoor Hitler bij decreet kon regeren, zette de volksvertegenwoordiging zich buitenspel. Het Derde Rijk zag het levenslicht. (Volgens Hitler was het Heilig Roomse Rijk (962-1806) het eerste en het Duitse Keizerrijk (1871-1918) het tweede rijk. Toen Hitlers ‘Duizendjarige Rijk’ na twaalf jaar ten onderging had de strijd ruim zestig miljoen doden gekost.)

Meteen na de machtsovername begon Hitler stap voor stap met de uitvoering van zijn plannen. De grote lijnen daarvan had hij in het in 1925 verschenen *Mein Kampf* uiteengezet. Belangrijk doel van zijn politiek was de vernederingen die Duitsland bij de Vrede van Versailles – in zijn ogen het *Diktat von Versailles* – had moeten ondergaan, ongedaan te maken. Toen, in 1919 had Duitsland als enige de schuld van de Eerste Wereldoorlog gekregen. Het land had bij de besprekingen pas een plaats aan tafel gekregen, toen het een handtekening onder het verdrag moest zetten. Duitsland moest grondgebied, o.a. Elzas-Lotharingen en een deel van Oost-Pruisen afstaan, evenals de koloniën. Het leger mocht niet groter zijn dan 100.000 man; de marine mocht nog maar zes oorlogsschepen tellen. Een luchtmacht mocht het land helemaal niet meer hebben. En bovendien moest Duitsland een enorm bedrag aan herstelbetalingen opheffen. Zelfs onder de overwinnaars was er kritiek op het vredesverdrag. ‘*Dit is geen vrede, dit is een wapenstilstand voor twintig jaar*’, vatte de Franse opperbevelhebber generaal Foch, een man die je onmogelijk van Duitse sympathieën kon verdenken, het verdrag samen. Weinigen hadden in de gaten hoe dicht hij bij de waarheid zat.

Hitler werd in 1920 lid van de *Deutsche Arbeiterpartei*, een rechts splinterpartijtje dat een jaar daarvoor door Anton Drexler was opgericht. De DAP was sterk gekant tegen de

Novemberverebrecher, volgens hen de verantwoordelijken voor de als vernederend ervaren wapenstilstand aan het eind van Eerste Wereldoorlog. De partij was antisemitisch en sterk nationalistisch. In februari 1920 veranderde de partij waarin Hitler intussen een leidende rol gekregen had, zijn naam in NSDAP, *Natioalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*. In het eerste decennium van het bestaan kreeg de partij geen voet aan de grond. Dat veranderde in 1929 toen Duitsland hard getroffen werd door de economische crisis. Na de machtsovername van Hitler in 1933 begon hij met de uitvoering van zijn programma: hij verliet de Volkenbond (1933) en stopte de herstelbetalingen, hij voerde de dienstplicht weer in en begon met de opbouw van luchtmacht en vloot (1935), hij stuurde troepen naar het gedemilitariseerde Rijnland (1936), hij dwong Oostenrijk tot aansluiting bij Duitsland (1938), hij lijfde het Sudetengebied, het Duitssprekende deel van Tsjecho-Slowakije (1938) in. In maart 1939 werd de rest van dat land een Duits protectoraat. Toen Hitler op 1 september 1939 Polen binnenviel, verklaarden Engeland en Frankrijk de oorlog aan Duitsland. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

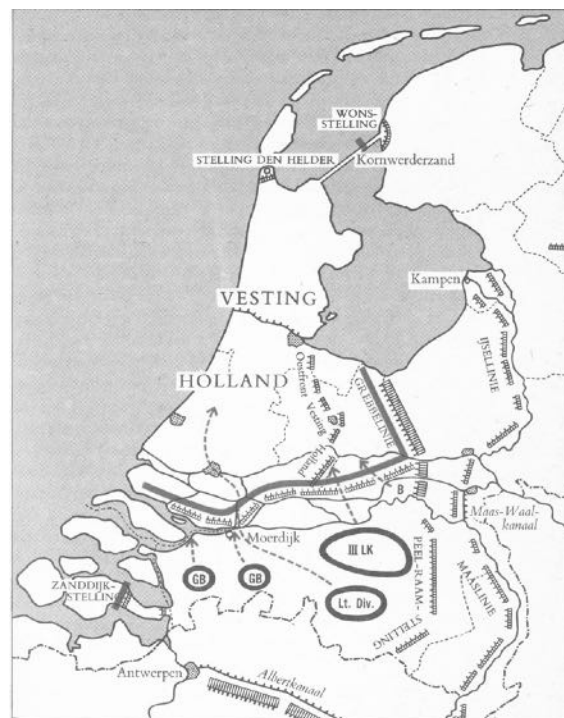
Uitbreiding van het Duitse gebied tussen 1933 en 1939. (De Jong, deel 1, 424).

Nederland

Sinds de afscheidingsstrijd met België van 1830 tot 1839 was Nederland niet meer bij een oorlog betrokken geweest; voor Den Haag was een neutraliteitspolitiek heilig. Ook in de

jaren dertig probeerde het als klein land buiten een eventuele strijd te blijven. Zelfs toen de oorlog in september 1939 al was uitgebroken, deed de regering er alles aan om Hitler-Duitsland niet voor het hoofd te stoten. Om de neutraliteit te onderstrepen lagen er voor de kust mijnen om een mogelijke Engelse invasie te bemoeilijken en stonden er in de duinen kanonnen opgesteld. En koningin Wilhelmina feliciteerde in een persoonlijk telegram Hitler dat hij de aanslag in de *Bürgerbraukeller* in München (9 november 1939) overleefd had. Toch blijkt uit de verdedigingsplannen van de opperbevelhebber van het Nederlandse leger, generaal H. Reynders, later aangepast door zijn vervanger generaal H. Winkelman, dat Nederland eerder rekening hield met een Duitse aanval dan met een doortocht van het Britse leger richting Duitsland.

Nederland mobiliseerde op maandag 28 augustus 1939, drie dagen voor de Duitse inval

VII. Generaal Winkelmans krijgsplan
 Afsluitdijk, Grebbelinie, Waal-Lingestelling, zuidfront Vesting Holland en Zanddijkstelling moeten hardnekkig verdedigd worden. Brigade B en het IIIde legerkorps trekken terug achter Waal en Linge, de twee grensbataljons in westelijk Noord-Brabant gaan naar het Hollands Diep, de Lichte Divisie wordt reserve in de Vesting Holland.

Het verdedigingsplan van generaal H. Winkelman. (De Jong, deel 2, 223).

in Polen. Het was de maandag van de Gendtse kermis. Het afkondigen van de mobilisatie, waarbij de lichteningen 1924 tot 1939 werden opgeroepen, betekende meteen het einde van de kermis. Op dinsdag vertrokken de Gendtse

dienstplichtigen naar hun mobilisatiebestemming. Door de mobilisatie beschikte het Nederlandse leger over 350.000 soldaten.

De Nationaal-Socialistische Beweging

In veel Europese landen zagen na het eind van de Eerste Wereldoorlog veel (kleine) politieke partijtjes het licht die grote moeite hadden met de richting waarin democratieën zich ontwikkelden. Zo rond 1920 kregen ze de verzamelnaam fascistische partijen, genoemd naar de strijdgroepen van Mussolini, de *fasci di combattimento*. Mussolini noemde zijn beweging waarschijnlijk naar de *fascies*, de bundel pijlen met daarin een bijl, het teken van macht in het oude Rome.

Hoewel ze onderling verschilden hadden de fascistische partijen een aantal gezamenlijke kenmerken. Ze waren tegen de democratie, tegen het liberalisme, het socialisme en het communisme. Ze vonden dat een sterke leider het land moest besturen. Geweld werd verheerlijkt, strijd was positief. Intuïtie en gevoel stelden ze boven het gebruik van verstand.

Een bronzen beeldje van een lictor met fascies. Een lictor was in het oude Romeinse Rijk een lijfwacht van een hoge bestuurder. De fascies, een bundel pijlen (roede) met daarin een bijl was een teken van macht. (Collectie auteur).

Mensen waren ongelijk, het eigen volk hoorde voor te gaan. Vrouwen speelden een ondergeschikte rol in de samenleving; hun voornaamste taak was dienstbaar zijn aan de man, kinderen baren en die op te voeden. Volgens Hitler was het gezin 'het slagveld van de moeder.' Het door hem ingestelde *Ehrenkreuz der Deutschen Mutter* in brons, zilver en goud werd vrouwen opgespeld die van vier, zes of acht of meer kinderen bevallen waren. Het nationaal-socialisme was daarbij antisemitisch en aan-

hanger van een rassenleer, waarbij het Arische ras als superieur werd gezien.

De bekendste en grootste Nederlandse fascistische partij was de NSB, in december 1931 opgericht door Anton Mussert, een ingenieur van Rijkswaterstaat, later bij de Provinciale Waterstaat van Utrecht. Zijn programma was ontleend aan de 25 artikelen van Hitlers NSDAP, soms letterlijk, soms geparafraseerd. Hitlers antisemitisme en rassenleer ontbraken aanvankelijk.

Toen Mussert na 1935 steeds meer in nationaalsocialistische richting opschoof, verloor de NSB voor velen de aantrekkingskracht. Na de inval op 10 mei groeide het aantal leden

weer. Meikevers werden ze smalend genoemd. Musserts bewondering voor Nazi-Duitsland mondde uit in regelrechte collaboratie, waarvoor hij op 7 mei 1946 voor het vuurpeloton de prijs betaalde.

Wie werden nu lid van de NSB of stemden op

de partij? De leden kwamen uit alle lagen van de bevolking, maar de meeste aanhang vond hij onder ambtenaren, kleine middenstanders en kleine boeren. Zij waren het meest getroffen door de economische crisis en meenden dat de gevestigde partijen hen in de steek lieten. Maar ook in hogere kringen zoals onder legerofficieren vond Mussert gehoor voor zijn ideeën. Het merendeel van Musserts volgelingen woonde in grotere plaatsen (meer dan tienduizend inwoners). Minder in dorpen waar de sociale controle groter was en waar de geestelijkheid veelal anti-NSB was.

NSB'ers in Gendt?

Wim Otemann, de op 14 juli 2019 overleden eminente kenner van de Gendtse oorlogsgeschiedenis, besteedde in zijn boek *Tussen twee*

Ontwikkeling ledental NSB	
1 januari 1933	900
1 januari 1934	21.000
1 januari 1935	33.000
1 januari 1936	52.000
1 januari 1937	48.000
1 januari 1938	39.000
1 januari 1939	37.000
1 januari 1940	32.000
maart 1940	33.342
31 oktober 1941	90.788
31 maart 1943	99.353
30 september 1943	101.314

bruggen (2005) een korte passage aan de NSB in Gendt. Hij kwam tot de conclusie dat er in Gendt geen leden van Musserts partij zijn geweest. Daarin had hij niet helemaal gelijk of – en dat is waarschijnlijker – hij heeft die kennis voor zich gehouden. Na de oorlog is er in ieder geval buiten burgemeester Becude, waarover hieronder meer, onderzoek gedaan naar zeker drie inwoners van Gendt. Bij één is het bij uitgebreide processen-verbaal gebleven, één heeft tijdens het onderzoek gevangen gezeten en kwam daarna vrij. Bij de derde leidde dat tot een veroordeling en een korte internering in fort Vuren.

Dat er in de loop van de jaren dertig bij een enkeling enige sympathie was voor de NSB blijkt uit de uitslagen van de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1937 – in 1933 deed de NSB niet mee – en voor de Provinciale Staten in 1935 en 1939. In 1935, de meest succesvolle verkiezingen voor de NSB, kreeg de partij in Gendt 33 stemmen. Bij de verkiezingen van 1937 en 1939 stelde de NSB met rond een half procent van de stemmen nauwelijks iets voor. Daar staat tegenover dat de ‘Actie voor den Kleinen Boer’, beter bekend als de Actie Bouwman in 1937 bij de Tweede Kamerverkiezingen 137 stemmen kreeg. Alphons Bouwman was een boomkweker uit Puiflijk die in reactie op de landbouwpolitiek van de regering, de politieke partijen en de boerenbonden een eigen beweging oprichtte.

Gendt, geleid door W. Geveling, 146 stemmen, goed voor één van de elf zetels. (De uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen passen niet in onderstaand schema, omdat er, op ‘de Kleinen Boer’ na, alleen maar plaatselijke partijen aan deelnamen.) Vanaf 1937 radicaliseerde de partij, deels veroorzaakt door sterke tegenwerking van de geestelijkheid en de boerenbonden, steeds meer. ‘Den Bouw’ zoals zijn aanhangers de boomkweker familiair noemden, vond drie machtige Boerenbonden tegenover zich. Zijn kiezers woonden in Noord-Limburg, Brabant en een deel van Gelderland. Omdat de bonden per bisdom georganiseerd waren, had Bouwman te maken met de ABTB (aartsbisdom Utrecht), de LBTB (bisdom Roermond) en de NCB (bisdom Den Bosch). In oktober 1940 ging de beweging op in de NSB.

Toelichting bij de tabel

RKSP: Rooms-Katholieke Staatspartij, na de oorlog kwam de partij onder de naam Katholieke Volkspartij (KVP) terug. ARP: Anti-Revolutionaire Partij, CHU: Christelijk Historische Unie, SGP: Staatkundig Gereformeerde Partij. Na de oorlog hielden de protestantse partijen hun naam. In 1979 fuseerden KVP, ARP en CHU tot het CDA, het Christen-Democratisch Appèl. De SDAP, de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij werd in 1945 Partij van de Arbeid. Uit de liberale partijen kwam de VVD voort.

Verkiezingsuitslagen in Gendt: aantal stemmen en percentages			
Partij	Prov. Staten 1935	Tweede Kamer 1937	Prov. Staten 1939
RKSP	1437 (91,5%)	1378 (85,3%)	1390 (85,4%)
ARP/CHU/SGP	68 (3,6%)	65 (5,7%)	40 (2,4%)
SDAP	13 (0,8%)	14 (0,9%)	44 (2,7%)
Liberale partijen	12 (0,8%)	9 (0,6%)	16 (1,0%)
NSB	33 (2,1%)	6 (0,4%)	9 (0,6%)
Actie voor den Kleinen Boer		137 (8,5%)	--

De Landbouwcrisiswet van 1933 dwong de boeren tot een drastische productiebeperking en –verdeling. Met die maatregel hoopte de overheid dat de landbouwprijzen zouden stijgen. Niet zelden viel de verdeling uit ten gunste van de grootste boeren. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1939 kreeg deze lijst in

Oorlog en bezetting in Gendt

Na de annexatie van Tsjecho-Slowakije in maart 1939 besloot de Nederlandse regering in april over te gaan tot een voor-mobilisatie. In Gendt werd een grenswachtdetachement gelegerd. Er kwamen langs de Waal zeven

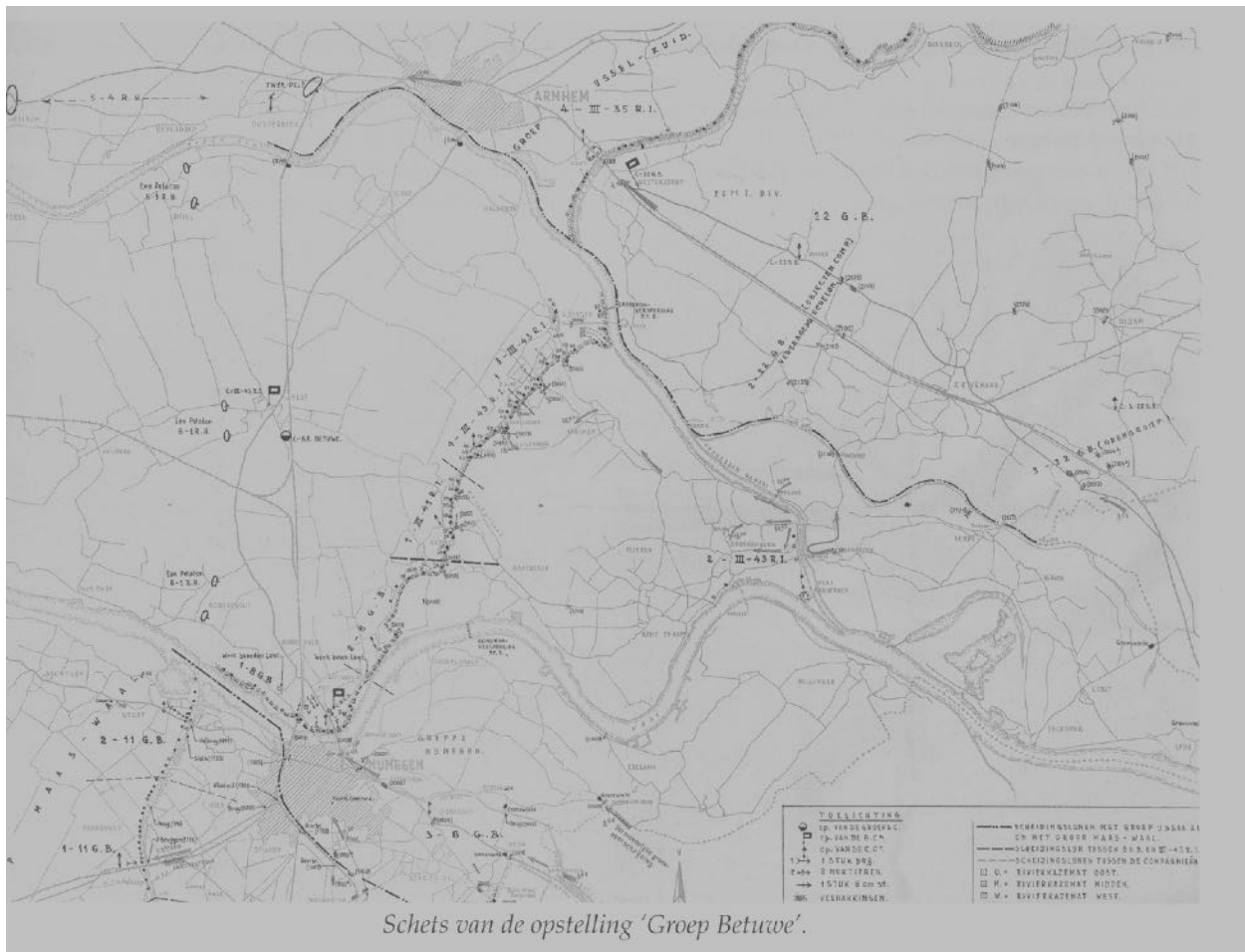
posten: ten noorden van scheepswerf Vahali, bij veerhuis Cornelissen, op de Suikerdam bij de Polwaard, ter hoogte van steenfabrieken Dorsemagen en De Zandberg, bij veerhuis De Beijer en bij de familie Hutmacher op de grens van Gendt en Haalderen. De compagnie soldaten werd ingekwartierd in verenigingsgebouw Providentia. Dat was de verbouwde Waterstaatskerk aan de Markt. Op donderdagavond 25 mei heette locoburgemeester Hendrik Braam – burgemeester Crevels lag in het ziekenhuis – ‘officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen’ van harte welkom in Gendt. Het Oranjecomité, de organisator van de avond, had het Nijmeegse ‘Trio van den Broek’ uitgenodigd. Zij zorgden met *‘keurig gezongen liederen en voordrachten die nergens banaal waren’* voor een mooie variatie van ernst en luim.

Toen de kazemattenlinie tussen het Looveer en fort Boven-Lent klaar was, verlieten de soldaten Gendt. De eerste verdedigingslinie tegen de Duitse troepen in de Over-Betuwe lag nu in handen van de Groep Betuwe. Een compagnie bemande fort Pannerden en twee bataljons verdedigden de genoemde linie. Ze

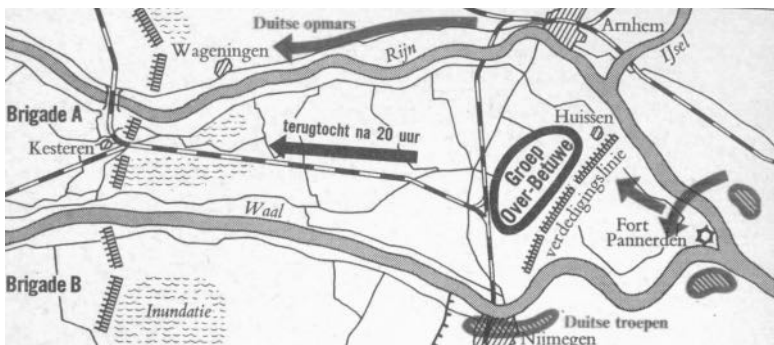
vielen onder het commando van de bevelhebber van Brigade A bij Rhenen. Hun opdracht was (uiteraard) niet om de Duitsers tegen te houden; daarvoor was hun aantal en uitrusting te gering. Zij moesten de vijandelijke opmars zoveel mogelijk vertragen. De bemanning fort Pannerden had twee taken: het bestrijden van vijandelijke activiteiten op het splitsingspunt van Waal en Rijn en voorkomen dat de Duitsers het Pannerdensch Kanaal zo versperden dat inundaties niet mogelijk waren. In de Nederlandse verdedigingsplannen was namelijk voorzien in een onderwaterzetting van het terrein voor de Grebbelinie en voor de Vesting Holland.

De Duitse aanval

Acht en een halve maand na de mobilisatie, op 10 mei 1940, kwam de verwachte aanval van het Duitse leger. *Fall Gelb*, de codenaam van de aanval op Nederland, België en Luxemburg vond eindelijk plaats. Door onvoorziene omstandigheden, slecht weer en omdat het aanvalsplan een keer in Belgische handen was gevallen, had Hitler de

Verdedigingslinie van de Groep Betuwe. (Nierstrasz, los kaartje).

De strijd in de Over-Betuwe. (De Jong, deel 3, 86).

klaar geraakt was, moest berichtgeving via ordonnansen. Op andere plaatsen, zoals op de Grebbeberg, kon het Nederlandse leger het nog een paar dagen volhouden. Daarbij kwamen drie Gendtenaren, Theo Hermesen, Bernhard Hooyman en Theo Hooyman om het leven. Met de in Dodewaard gesneuvelde Henk Arts zijn ze begraven op het ereveld in Rhenen.

uitvoering maar liefst achttien keer uitgesteld. Maar op die tiende mei, 's morgens om 3.55 uur was het zover. Over een breed front viel de vijand Nederland aan.

De Duitsers die bij Spijk de grens overstaken, lieten fort Pannerden letterlijk links liggen. De eerste soldaten trokken om 10.00 uur bij de Roswaard de Rijn over de Betuwe in. Daar waren zij buiten het bereik van de mitrailleurs van de kazematten bij het fort. In de loop van de middag bezetten de aanvallers Doornenburg en Angeren. Gendt bereikten zij tegen de avond. Om 19.30 uur kregen de Nederlandse soldaten van de Groep Betuwe de opdracht zich terug te trekken op de linie Ochten-De Spees. Alleen fort Pannerden en enkele buitenkazematten waren nog in handen van de verdedigers. Dat zou niet langer dan een dag duren. Nadat de Duitsers op 11 mei in een ultimatum gedreigd hadden het fort te beschieten – een dreiging die gepaard ging met zes rondcirkelende vliegtuigen boven het verdedigingswerk – besloot de commandant om 19.30 uur zich over te geven. De fortbemanning werd op 12 mei in gevangenschap naar Duitsland afgevoerd.

*Boven v.l.n.r. Bernard en Theo Hooijman
Onder Theo Hermesen en Henk Arts. (Collectie Henk Klaassen).*

In de Over-Betuwe was de strijd dus al na twee dagen beslist. Waarschijnlijk was het niet veel anders gelopen, maar het hielp niet dat de communicatie met de commandopost in Elst moeizaam verliep. Er was vanuit het fort één aan palen opgehangen telefoonlijn. Toen die verbinding door Duitse beschietingen on-

Na het bombardement op Rotterdam op 14 mei capituleerde het Nederlandse leger die avond rond 7 uur. De volgende dag tekende generaal Winkelman namens de regering, die was uitgeweken naar Engeland, de capitulatievoorwaarden. Heel het Nederlandse leger werd beschouwd als krijgsgevangen. Daaron-

der waren natuurlijk ook Gendtse jongens. Sommigen bleven in Nederland en konden al snel naar huis.

Anderen hadden minder geluk en werden afgevoerd naar Duitsland of Polen. Daaronder waren Jan Aarntzen, Nol Rasing en Huub Nijs. Eind juni 1940 waren zij weer thuis in Gendt.

Duits bestuur

Na de meidagen leek het of het leven zijn normale loop weer nam. Op 18 mei tekende Hitler een decreet waarin stond dat Nederland een burgerlijk, geen militair, bestuur zou krijgen. Ons land werd een *Reichskommissariat*. Dat betekende dat Nederland op een of andere manier een met Duitsland verbonden plaats in het nieuwe Europa zou krijgen. In Hitlers ras-senleer maakten wij als Nederlanders tenslotte deel uit van het superieure Arische ras.

De Führer vond dat ons land in 1648 een historische vergissing gemaakt had om bij de Vrede van Münster het Heilig Roomse Rijk te verlaten. Als rijkscommissaris stelde Hitler de Oostenrijkse nationaalsocialist Arthur Seyss-Inquart aan. Hij kreeg hulp van vier *General-Kommissare*, waarvan Hans Rauter (openbare orde en veiligheid) de beruchtste zou worden. Ons land kreeg een zgn. *Aufsichtsverwaltung*.

Het Nederlandse ambtelijke apparaat, geleid door vier secretarissen-generaal bleef bestaan. Onder hun leiding voerden de Nederlandse ambtenaren de Duitse opdrachten uit. (Op 26 januari van dit jaar heeft premier Rutte tijdens de Auschwitzherdenking in Amsterdam namens de Nederlandse regering excuses gemaakt voor de houding van de overheid in de oorlog, die o.a. de Jodenvervolg-ing mogelijk maakte.) Commissarissen der Provincie – zij mochten natuurlijk niet ‘van de Koningin heten’ – en burgemeesters bleven in functie.

Tot september 1941 kwamen provinciale staten en gemeenteraden ‘normaal’ bij elkaar. Daarna was hun rol uitgespeeld. In Gendt bestuurden burgemeester Crevels en de wethouders Meurs en Braam de gemeente zonder de controle van de gemeenteraad.

Maatregelen

Het hervatten van de normale, dagelijkse gang van zaken was bedrieglijk. In Gendt waren er tot de septemberdagen van 1944 weliswaar nauwelijks Duitsers (soldaten die het zoeklicht bij de Kommerdijk bemanden). De reeks maatregelen die de bezetter nam, beperkte wel degelijk steeds meer de vrijheid van de bewoners. Het viel misschien minder op, omdat het zo sluipend ging. Hieronder staat een aantal verordeningen waaraan de bewoners zich moesten houden. Daarna wordt wat dieper op een paar maatregelen ingegaan.

Op 16 mei ging ons land over op de Duitse zomertijd. De klok moest een uur en drie kwartier vooruit gezet worden.

Op 27 mei werd de distributie ingevoerd.

Al op 1 juni kwam er een verordening waarbij de bezetter paarden van drie jaar en ouder voor het Duitse leger vorderde.

Vanaf 4 juli moesten de huizen verduisterd worden. Ramen dienden zo afgedekt te worden dat er geen licht meer naar buiten scheen. Het glas van de voorlamp van een fiets diende zwart geschilderd te worden. Er mocht een streepje van drie bij een halve centimeter vrij blijven.

Op 27 juli kwam het bevel om de kippenstapel met twee derde te verminderen. Daardoor was er meer graan beschikbaar voor ander vee.

Koninginnedag (31 augustus) was geen vrije dag meer.

Op 17 oktober 1940 besloten de secretarissen-generaal dat er in ons land op ‘wens’ van de bezetter een persoonsbewijs ingevoerd moest worden. De uitgave hiervan begon op 1 april 1941; op 1 januari 1942 diende iedere Nederlander die ouder was dan vijftien jaar het PB bij zich te hebben.

7 april 1941: openbaar dansvermaak verboden.

Vanaf 4 maart 1942 verscheen *De Gelderlander* niet meer; officieel wegens papier-schaarste, in werkelijkheid omdat de krant Duitse richtlijnen niet wilde volgen. Zo weigerde hoofdredacteur Louis Frequin advertenties van de NSB te plaatsen.

Verplichting tot het dragen van de Jodenster op 3 mei 1942.

Op 17 juli 1942 vorderden de Duitsers de eerste fietsen.

Op 3 mei 1943 moesten alle mannen tussen 18

en 35 jaar zich melden voor de *Arbeitseinsatz*.

Inleveren van radio's werd op 13 mei 1943 verplicht

Gendt kreeg op 3 juni 1944 een NSB-burgemeester.

Uit de lijst is op te maken dat de verordeningen van de bezetter steeds strenger werden. Dat had te maken met het verloop van de oorlog waar de Geallieerden de Duitsers steeds meer in het defensief drongen, maar ook met de houding van de Nederlandse bevolking. Het werd alsmat duidelijker dat de meeste Nederlanders niets voor het nationaalsocialisme voelden. De zachte dwang ging over in intimidatie om in terreur te eindigen. Een voorbeeld van Duitse intimidatie was het oppakken van vooraanstaande personen in een stad of dorp en die te gijzelen. Gebeurde er in die plaats iets, dan konden de Duitsers wraaknemen op de bekende plaatsgenoot. En wanneer iemand uit het dorp gegijzeld was, zou men zich daar wel twee keer bedenken iets anti-Duits te ondernemen.

In Gendt stapte op 13 juli 1942 om 10.00 uur twee officieren en twee soldaten van de *Wehrmacht* het klaslokaal van meester M. Dinnissen binnen. '*Sind Sie Herr Dinnissen?*' '*Jawohl*'. '*Sie sind verhaftet. Sie haben zwanzig Minuten.*' Dinnissen werd geïnterneerd in het grootseminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch in Haaren. Mogelijk is hij ook opgepakt, omdat hij voorzitter geweest was van de afdeling Gendt van de Nederlandse Unie. Dat was een politieke beweging die sinds de oprichting in juli 1940 uitdroeg dat de verhoudingen in ons land veranderd waren en dat we er maar het beste van moesten maken. De Duitsers verboden de Unie in december 1941. Een aanzienlijk aantal plaatselijke leiders van de Unie werd in juli 1942 gearresteerd en in Haaren vastgezet. In november werd Dinnissen overgeplaatst naar kleinseminarie Beekvliet, het gijzelaarskamp in Sint-Michielsgestel. Op 23 december 1942 mocht hij naar huis. Een geëmotioneerde Dinnissen vertelde dit verhaal op de avond dat hij in de raadszaal het ereburgerschap van Gendt kreeg: 23 december 1970, op de dag af 28 jaar na zijn thuiskomst uit Sint-Michielsgestel. Haaren ging in januari 1943 dicht, Sint-Michielsgestel in september 1944 als gevolg van het oprukken van de Geallieerden via *Hell's Highway* richting Nijmegen.

ENKELE ASPECTEN NADER BEKEKEN

Distributie

Een maatregel van de bezetter die onmiddellijk gevolgen had voor de (Gendtse) bevolking was de aankondiging van de distributie op 27 mei 1940. Met dit systeem werden schaarse goederen eerlijk(er) verdeeld en probeerde de overheid hamsteren en zwarthandel te voorkomen. Het systeem was niet nieuw. Indachtig de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog had de regering in 1937 het Rijksbureau Voorbereiding Voedselvoorziening in Oorlogstijd in het leven geroepen. In oktober 1939 was er met het systeem geoefend: suiker ging op de bon. Een gezin kon tegen inlevering van een

juni 1940	Brood, bloem, koffie, thee, textiel, schoenen
juli 1940	Grutterswaren, boter, margarine, spijsvetten
aug. 1940	Zeep
sept. 1940	Vlees en vleeswaren
okt. 1940	Kaas
nov. 1940	Eieren, koek, gebak, aardewerk, glazen voorwerpen, elektrische artikelen
jan. 1941	Lucifers
apr. 1941	Melk en aardappelen
juli 1941	Jam en puree
nov. 1941	Cacao en cacao producten
mei 1942	Tabaksproducten en versnaperingen
sept. 1942	Taptemelk
dec. 1942	Appelen en zuidvruchten
mei 1943	Alle surrogaten
aug. 1943	Groenten en fruit
sept. 1943	Alle huishoudelijke gebruiksvoorwerpen
juli 1944	Alle soorten vis

*Lijst met goederen die op de bon gingen.
(Klaassen, 165).*

bon een pond suiker per week kopen.

Vanaf het begin van de oorlog kwamen steeds meer producten in aanmerking voor distributie. In theorie was het systeem eenvoudig. Om een product te kunnen kopen was een bon nodig die de winkelier in ontvangst nam. Deze leverde de bonnen in bij een groothandel, waar hij dan een nieuwe voorraad kon bestellen. In de krant stond welke bonnen aan de beurt waren en wanneer je daarmee in de winkel terecht kon.

Op het platteland waren de gevolgen van de distributie minder ingrijpend dan in stedelijke gebieden. Natuurlijk was het in de jaren 1940-1945 geen vetpot, maar een deel van het voedsel konden de Gendtenaren zelf verbouwen.

Grotere boeren scheurden hun grasland – er was steeds minder veevoer beschikbaar – waardoor dorpsgenoten kleine percelen bouwland konden pachten en daarop zelf iets verbouwen. Fruit was voldoende beschikbaar. Bovendien was er wel wat te ritselen met de registratie van dieren om buiten de distributie aan vlees te komen. Hoewel de plaatselijk bureauhouder van de Centrale Controle Dienst de veestapel vrij nauwkeurig in kaart probeerde te brengen – en af en toe een oogje dichtkneep – kwam niet alles correct op papier. Het is niet te voorspellen of een zeug zes, acht, tien of nog meer biggen werpt. En hoe makkelijk kan een kalf niet doodgeboren ter wereld komen?

De Distributiewet van 1939 had het agentschap Gendt ondergebracht bij de distributiekring Elst. Burgemeester Crevels en gemeentesecretaris Smijers vertegenwoordigden daar het dorp. Het Gendtse kantoor waar de inwoners de bonnen op vertoon van de distributiestamkaart konden ophalen, zat in het gemeentehuis aan de Markt. Later werd het verplaatst naar een kamer bij Boerstal en daarna naar het verenigingsgebouw Providentia, ook aan de Markt.

In juni 1942 werd Piet van Hal vanuit Bemmel overgeplaatst naar het agentschap in Gendt. Na zijn huwelijk met Helena de Haas ging het paar in de Dorpstraat wonen. Piet was lid van de Landelijke Organisatie van Onderduikers. De Gendtse afdeling van de LO had zes tot acht leden – het precieze aantal is onduidelijk – en zorgde o.a. voor onderduikadressen en voedselbonnen. En wie zat daar nu dichterbij dan Piet van Hal? Toen iemand van de LO-groep Elst waarmee Piet ook contacten had, werd opgepakt en door de SD werd ondervraagd, is waarschijnlijk zijn naam gevallen.

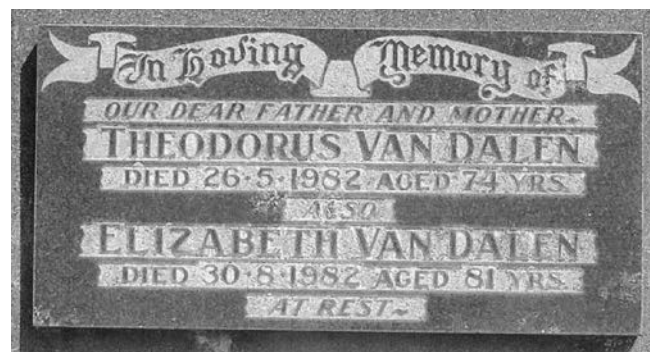
Hij werd op 18 november 1943 gearresteerd en opgesloten onder het gemeentehuis van Gendt. Hoewel hij de kans kreeg om te ontsnappen – veldwachter Theo van Dalen had de sleutel van de cel in handen van LO'ers gespeeld – besloot Piet niet te vluchten. Dacht hij dat het zo'n vaart niet zou lopen? Wilde hij zijn zwangere vrouw niet in problemen brengen? Via de Koepel in Arnhem en kamp Vught belandde Piet van Hal in concentratiekamp Buchenwald. Daar overleed hij op 14 maart 1945 aan algehele uitputting.

Onderduikers

Hiervoor is in het kader van de distributie al even gesproken over onderduikers. In de eerste oorlogsjaren waren die er niet of nauwelijks, ook niet in Gendt. Naarmate de oorlog grimmiger werd, kwam daar verandering in. Mensen gingen in het verzet. Wanneer de bezetter naar hen op zoek ging, probeerden zij arrestatie te ontlopen door onder te duiken of te vluchten. Toen in de zomer van 1942 de grote Jodendeportaties begonnen, zochten velen van hen een schuilplaats. (Van de ongeveer 150.000 Nederlandse Joden pakten de Duitsers er zo'n 110.000 op om ze naar vernietigingskampen te voeren; 6.000 van hen keerden in 1945 naar ons land terug.) Verder waren er onderduikadressen nodig voor Nederlandse officieren die op 29 april 1943 de oproep kregen zich te melden en niet (weer) geïnterneerd wilden worden; voor hen die aan de *Arbeitseinsatz* wilden ontkomen; voor ontsnapte krijgsgevangenen; voor gecrashte vliegtuigbemanningen en voor Duitse deserteurs. Gendt heeft op verschillende adressen deze mensen, zowel van buiten Gendt als dorpsgenoten, onderdak geboden.

Wim Otemann komt in zijn al eerder genoemde boek tot meer dan tien adressen.

Een adres dat als voorbeeld kan dienen, ligt aan de Dijkstraat, het boerderijtje van Theo van Dalen. Hij was fel anti-Duits en mag als één van leiders van het verzet in Gendt gezien worden. Als politieagent had hij regelmatig kennis van de plannen van de bezetter en daar deed de Gendtse verzetsgroep zijn voordeel mee. Van Dalen had vanaf begin augustus 1943 vijf Joodse onderduikers in huis, de familie Cohen: vader, moeder, twee dochters en een zoon. Daarnaast waren er regelmatig een paar jongens uit Gendt bij hem die niet in Duitsland wilden gaan werken. Na de oorlog

De grafsteen van Theo en Bets van Dalen in Oberon, Australië. (Collectie auteur).

voelde Van Dalen zich niet meer zo thuis in Nederland. Eind jaren veertig emigreerde hij met zijn twee kinderen naar Australië waar hij een boerenbedrijf begon. In 1974 eerde de officiële Israëliëse organisatie *Yad Vashem* Theo en Bets van Dalen met de onderscheiding *Rechtvaardige onder de Volkeren*. Theo van Dalen overleed op 26 mei 1982, zijn vrouw drie maanden later.

Niet alleen qua onderdak en voedselbonnen kregen onderduikers het moeilijk, het persoonsbewijs was zeker zo'n groot probleem. Vanaf 1 januari 1942 was het PB verplicht voor iedereen die vijftien jaar of ouder was.

Het bewijs dat ontwikkeld werd door de ambtenaar Jacob Lentz was technisch zo goed, dat het praktisch niet na te maken was. Lentz werkte sinds 1913 bij de bevolkingsadministratie, eerst van Den Haag en daarna van de rijksoverheid en maakte daar carrière. Voor het persoonsbewijs, dat als beste van Europa gezien wordt, gebruikte hij een speciaal kartonsoort. Het was voorzien van drie watermerken; veranderingen door raderen of het gebruik van aceton om tekst te wijzigen, werden onmiddellijk zichtbaar. De gebruikte paarse inkt werd onder een kwartslamp onzichtbaar. Op de kaart kwam een afdruk van de rechter wijsvinger. Dezelfde vingerafdruk stond ook op de achterkant van de pasfoto. Over die achterzijde kwam een doorzichtig zegel dat er met een speciale lijm op vastgeplakt was. De foto kon niet verwijderd worden zonder het zegel te beschadigen.

Bij een normale, oppervlakkige controle kon de bezitter van een nagemaakt bewijs daar nog mee weggelopen. Bij een nauwgezet onderzoek viel hij door de mand.

Bovendien had Lentz een administratieve controle toegevoegd. In de kaartenbak van alle gemeenten was van alle bewoners een registratiekaart aanwezig met een nummer. Dat nummer stond ook op Lentz' persoonsbewijs. Wanneer iemand het persoonsbewijs afhaalde op het gemeentehuis, werd daarvan een aantekening gemaakt op de gemeentelijke registratiekaart met de datum van afgifte van het persoonsbewijs. Zelfs wanneer iemand een 'echt' PB had – bijvoorbeeld gestolen of achterover gedrukt op een gemeentehuis – was dat niet geregistreerd in de bevolkingsadministratie.

NSB-burgemeester Becude

Eind 1943 kreeg burgemeester Crevels te horen dat zijn benoeming als burgemeester van Gendt op 1 januari 1944 niet verlengd werd. Zijn tweede ambtstermijn van zes jaar zat erop. Had hij onvoldoende meegewerkt met de bezetter? Zijn taak kwam voorlopig in handen van wethouder en loco-burgemeester G. Meurs. Zoals gebruikelijk bij een afgezette of niet-herbenoemde burgemeester, kwam daar een NSB'er voor in de plaats. Zo ook in Gendt. Op 14 februari 1944 solliciteerde Christoffel Becude naar de vacante post.

Becude, geboren op 24 februari 1899 in Rheden, had in Doetinchem een boekhoudkantoor. In november 1935 was hij lid geworden van de NSB. In de regio Doetinchem werkte

Krantenfoto uit december 1940 met Christoffel Becude en zijn vrouw (vierde en vijfde van rechts) tijdens een kerstdiner. (Collectie auteur).

hij zich via blok- en groeps- tot kringleider op in de beweging. In 1941 trad hij toe tot de Weer Afdeling, de WA. Daar klom hij op tot heerbanvertegenwoordiger. Als burgemeester van Gendt liep hij bijna altijd in het zwarte uniform van de WA. Omdat hij een wapenvergunning had, was hij daarbij waarschijnlijk bewapend.

Op 14 februari 1944 solliciteerde Becude naar de functie van burgemeester van Gendt. Hij had daarvoor in 1942 een drie maanden durende burgemeesters-cursus gevolgd.

Op 31 maart 1944 volgde zijn benoeming in Gendt. Hij was – in juli 1944 – een van de 275 NSB-burgemeesters, een derde van het totale aantal, van ons land. Becude betrok op 19 mei de woning van Crevels aan de Markt. Zijn officiële installatie was op zaterdag 10 juni om 14.30 uur.

Becude was maar enkele maanden in functie. Op 17 september, de eerste dag van *Market Garden* vertrok hij met zijn vrouw spoorlags uit Gendt, terug naar de Achterhoek. Zijn poging om burgemeester van Doetinchem te worden mislukte. Wel kreeg hij die post in Dinxperlo. Daar werd hij, een dag na de bevrijding van die grensplaats op 4 april 1945, gearresteerd.

In de ruim drie maanden burgermeesterschap van Gendt heeft Becude maar één opzienbarende maatregel afgekondigd. Op 15 september moesten honderdvijftig Gendtenaren zich melden om loopgraven aan te leggen bij het Pannerdensch Kanaal. Maar ja, toen kwam *Market Garden*. Zijn andere verordeningen gingen niet verder dan een verbod tot vuilstorten en het opslaan van stro op minstens veertig meter van een houten gebouw wegens brandgevaar. *'We hadden weinig last van hem'* was het samenvattende oordeel van zowel Theo van Dalen als gemeenteambtenaar Willem Pijnappel. Het oordeel van het Tribunaal in Arnhem dat hem op 25 april 1947, bijna twee jaar na zijn arrestatie vonniste, was daarmee in overeenstemming. Hij werd veroordeeld tot de duur van zijn internering; met andere woorden, hij kwam onmiddellijk vrij.

Hij ging met zijn vrouw in Aalten wonen, waar hij zijn oude beroep van administrateur weer oppakte en een onopvallend leven leidde. Hij overleed in Winterswijk op 18 augustus 1980.

Zo ging het leven in Gendt in de eerste bezettingsjaren relatief rustig voorbij – voor zover je van rustig kunt spreken in oorlogstijd. Vanaf 1942 werd de situatie steeds grimmiger en vanaf 17 september 1944 ervoeren alle inwoners van Gendt de oorlog aan den lijve.

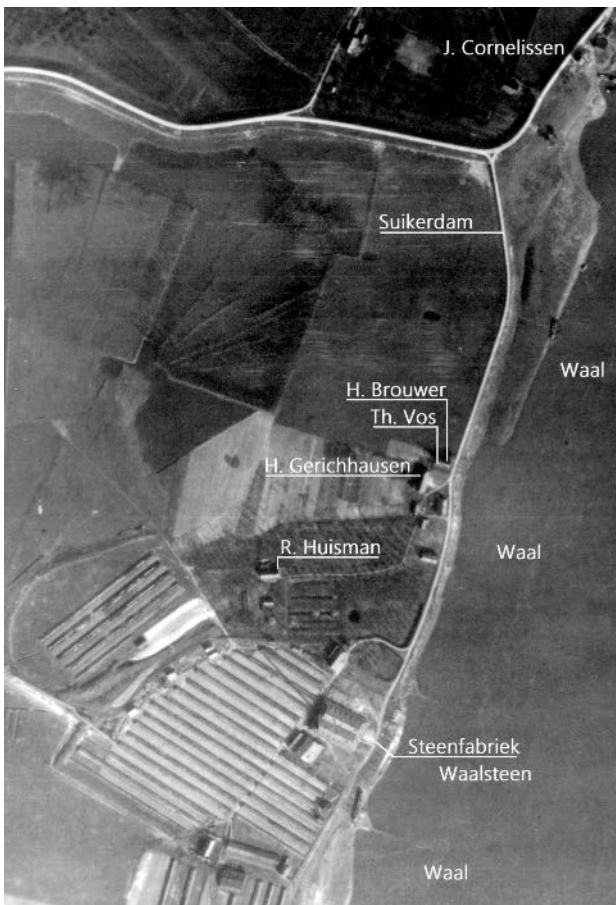
Literatuur:

- Black, C.E. and E.C. Helmrich, *Twentieth Century Europe. A History*. New York 1966.
- Blom, J.C., 'Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940 – 5 mei 1945.' In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 15. Bussum 1980, 55-94.
- Bosman, J., 'Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940'. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, Bussum 1979, 200-254.
- Fest, J.C., *Hitler. Bnd. 1, Der Aufstieg, Bnd. 2, Der Führer*. Frankfurt aM. 1983.
- Haffner, S., *Anmerkungen zu Hitler*. München 1978.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage 1969-1991, diverse delen.
- Klaassen, H., 'Distributie en de gevolgen'. In: Boer-Ravestein, Y. de, e.a. (red), *Gendt tussen Kraaijenbosch en Knienebol*. Gendt 2013, 161-172.
- Nierstrasz, V.E., *De verdediging van het Maas-Waalkanaal en de Over-Betuwe Mei 1940*. 's-Gravenhage 1952.
- Otemann, W., *Tussen twee bruggen. Gendt in de Tweede Wereldoorlog*. Barneveld 2005.
- Visser, G., 'Een burgemeester zonder gezicht. Christoffel Becude, een NSB-burgemeester in Gendt.' In: *Ganita mare*, jrg. 22 (2015), nr. 3, 5-12.

Het begin van de oorlog

Jan Vos (1930-2017) woonde op de Polder aan het einde van de Suikerdam. Hij heeft ooit zijn herinneringen aan de oorlog op schrift gesteld. In tegenstelling tot menig ander verhaal in deze uitgave vertelde hij veel over het begin van de oorlog en daarom is dit stukje eruit gekozen.

Toen de oorlog begon was ik 9 jaar. In mei, 's morgens om vier uur, vlogen Duitse vliegtuigen bij ons over richting Rotterdam. Naast ons huis woonde op een boerderij Hent Gerichhausen, toen

nog vrijgezel. Hij bewoonde het rechter gedeelte en was boer en eigenaar van het huis. Aan de linker voorzijde was een café annex kruidenierswinkel geweest tot 1936. Daar woonde zijn zwager W. Nissen met zijn vrouw. Café en winkel werden in 1939 gevorderd door het Rijk en dienden voor het inkwartieren van Hollandse soldaten. In de mobilisatietijd 1939-1940 zaten er ongeveer twaalf soldaten. Als vaste kern: sergeant Berendsen, korporaal Vrijkotte en

de soldaten Maneschijn, Van Houten, Kamphorst, De Kok, Van Eijk, Prins en Eshuis. Genoemde manschappen stonden onder de leiding van de elders gelegerde luitenant Van Zon. Het doel van deze inkwartiering was het bezetten van een kazemat en een wachthuisje. De kazemat was in 1939 gemaakt en ingegraven tegen de Suikerdam aan de Waalzijde. De kazemat was een stalen koepel, ongeveer 2,5 meter doorsnede en vijf centimeter dik, met een betonnen voet van 1,5 meter hoog en een meter breed rondom de koepel. Aan de damzijde was een deurtje van ongeveer 60 centimeter vierkant en aan de rivierzijde een geschutstoren met de mond gericht naar de kop. In de geschutsmonding stond een mitrailleur opgesteld. De kazemat werd in de kritieke fase door twee soldaten bezet. Op de dam aan de landzijde stond het wachthuisje van hout. Dit huisje werd bezet door een wacht. De nacht van 10 mei werden we wakker van gewerschoten. De wachthoudende soldaat Maneschijn had een motor met zijspan aangehouden, die echter doorreed. Het bleek luitenant Huisman te zijn, die zijn ouders op de Polder wilde bezoeken met ordonnans. Maar Maneschijn wenste dat niet te geloven. Luitenant Van Zon werd opgeroepen, waarna Huisman vrijuit ging.

De uitrusting van de militairen stelde niet veel voor en bestond uit twee mitrailleurs, geweren met banjonet, revolvers en munitie. Verder een bakfiets en een transportfiets. Ze droegen helmen of kepies, korte en lange jas, hoge schoenen en beenzwachtels. De

Jan Vos woonde in dit huis op de Polder, net als de familie Brouwer.

bevoorrading gebeurde toen met een gaarkeukenwagen, waarbij het middageten bestond uit stevige kost, meestal stampot of soep. Veel vlees en maar zelden pap. Het brood, kuch tarwebrood, ter grootte van een half brood met losse boter en beleg. Wat overbleef kregen wij voor de konijnen en de varkens. De verstandhouding met de soldaten was goed, ze kwamen vaak 'buurten'. Soldaat Van Eijk schoot op een Duits vliegtuig, dat laag overvloog maar niet vuurde. De Duitse aanval ging niet zoals men verwachtte over de rivier, maar over land en door de lucht. De soldaten bij ons werden aan hun lot overgelaten. De tweede dag gingen ze weg, eerst Kamphorst in militaire kleding, daarna druppelsgewijs de anderen. Zij 'leenden' pakken in onze buurt. Van Houten leende het trouwpak van mijn vader (was hem toch te klein) en Maneschijn leende het pak van oom Brouwer. Van Houten en het pak hebben we nooit meer teruggezien. Maneschijn, Van Eijk en Eshuis kwamen nog een paar keer langs. Voordat de soldaten vertrokken, hebben ze alle munitie, fietsen en wapens de krib af gegooit in de Waal. Later

hebben we nog het een en ander teruggevonden met laagwater. We hebben nog lang munitiekisten gehad. Ook etenswaren en noodrantsoenen kregen we voor de varkens. Maneschijn woonde in Deventer, Van Eijk in Amsterdam en Eshuis in Hollandscheveld. Ondertussen werd ook het Pannerdense Fort ontruimd. De krijgsgevangenen Hollandse mariniers werden in colonne afgevoerd, lopend over de dijk. Zowel op de Polder als op het Fort werd bijna geen schot gelost. Een marinier, de uit Pannerden afkomstige Piet te Pest, sprong voor de gevangennamen te water en zwom de Waal af tot voor ons huis en ont kwam zodoende aan gevangennamen. De kazemat werd in 1942 opgeblazen vanwege het benodigde staal. Voor het opblazen moest de buurtschap ontruimd worden. Wij verbleven bij Roel Huisman. Ook de ramen werden geblindeld met planken.

Tot 1944 merkten we weinig van het oorlogsgeweld. De meeste levensbehoeften gingen op de bon. We kregen stamkaarten per persoon en met die stamkaarten kregen we op het distributiekantoor

in Gendt onze bonnen. Op de bon gingen alle levensmiddelen, textiel, rookartikelen, brandstof, vlees, brood, enz. De bonnen waren niet toereikend, maar omdat mijn vader zelf kippen, konijnen, varkens, aardappelen en groenten had, ging het ons niet slecht. Voor afleiding in het menu werd er toen meer vis gegeten. De vis werd gekocht bij de schokkervisser Van den Berg of Udo, of de vis werd zelf gevangen, meestal in drooggevallen gaten in de Polder. Het was voornamelijk paling, snoek en lauww (zeelt). De in de Polder gevangen vis liet mijn vader een paar dagen zwemmen in de regenton, dan was de moddersmaak weg. De vis schoonmaken deed mijn vader of mijn moeder.

De oorlog kwam dichterbij. We hadden een schuilkelder gegraven achter op het land. De schuilkelder was ongeveer 1,5 meter diep en de grootte was naar behoefte. Die van ons was ongeveer 4x4 meter. Onderin lag een planken vloer. De bovenkant was gelijk met het terrein en afgedekt met strobalen op houten balken. Alles afgedekt met grond. Het grootste gedeelte van de dag brachten wij erin door, samen met ome en tante Brouwer. In het midden stond een potkachelkje. Op een gegeven moment, omstreeks 1 oktober 1944, kwamen de Duitsers ons uit de schuilkelder halen. Twee Feldwebels sommeerden ons te vertrekken. De vrouwen en kinderen van de families Vos, Brouwer en Van de Berg gingen op pad met een paar tassen in de hand. Want het was toch maar voor even. We liepen de dijk op door de Groenestraat richting Doornenburg. In Doornenburg bij de kerk werden we opgevangen door pater Wouters en pastoor Brennikmeijer. De vrouwen wilden zonder de mannen niet over het veer. We hebben toen overnacht in het ver-

laten kostershuis in Doornenburg. De volgende morgen liepen we weer terug naar de Polder. De mannen Herman Brouwer, Thee Vos en Hent van de Berg hadden zich verstopt op de steenfabriek tussen de steentassen. We hebben ons later geïnstalleerd met veel andere mensen in de lege kamers van de eerste steenfabriek Waalsteen.

Op een ochtend (12 oktober) werd er geschreeuwd en geschoten. Er stonden ongeveer tien soldaten van de Wehrmacht bij de steenfabriek. Iedereen moest weg richting Pannerdense veer. Maar er werd getreuzeld, totdat in de namiddag enkele Waffen-SS-soldaten erbij kwamen. Die hadden in korte tijd alles opgesteld en schoongeveegd. Wij zetten ons om ongeveer 16.00 uur in beweging richting veer. De kop van de colonne was bij veerhuis Holenoever, toen de laatsten vertrokken van de Polder, ongeveer 2 km lengte. Er werd van alles meegezeuld op kruiwagens en fietsen. Mijn vader nam de kruiwagen en ik de fiets van mijn moeder. Aan de damesfiets hing een rood (pies)emmertje. Daaraan konden wij later de fiets herkennen. Ook geiten en honden liepen in de stoet, van naar schatting 400 mensen, mee. We kwamen bij het veer aan toen het al donker was. Het veer lag onder granaatvuur. De oorspronkelijke veerpont was gezonken en er werd met pontons overgezet, wat ook lang duurde.

We hadden familie in Pannerden wonen, waar we ook naartoe gingen. Fam. Hent Castrop in de Nieuwstraat. We zijn daar geweest tot half november. We verbleven in de schuilkelder of in een leeg varkenshok, waarin we op stro sliepen. We moesten daar weer weg, het werd onhoudbaar. Mijn vader en mijn oom gingen opzoek naar een ander verblijf.

Oorlogsherinneringen van mijn vader Gert van Alst

Mijn vader was Gjet van Alst (1905-1978). Hij was van 1924 tot 1970 postbode in Gendt. Na zijn pensioen in 1970 schreef hij zijn herinneringen op waaruit ik, Annet Gerritsen-van Alst (geboren na de oorlog) dit verhaal heb samengesteld.

Toen in mei 1940 de Duitsers ons land binnenvielen zag het boven ons dorp zwart van de vliegtuigen en vooral boven Fort Pannerden.

Gert van Alst aan het werk als postbode ofwel brievenbesteller.

Zondag 12 mei, eerste Pinksterdag, kwamen tegen 14.00 uur de Hollandse soldaten al voorbijlopen door de Olyhorststraat. Tweede Pinksterdag werd nog op de radio gezegd dat Fort Pannerden stand hield. In die tijd werden de brievenbussen nog driemaal per dag geleegd. Hij ging op 10 mei naar het postkantoor, toen nog op Dorpstraat 56 (tegenover de rotonde). De burgemeester kwam vertellen dat de Duitsers waren binnengevallen en verzocht de vele aanwezigen om niets tegen de Duitsers te doen. De postbestellers kregen van de kantoorhouder zes weken loon. Iedere dag ging men naar het postkantoor om te kijken of er post was. Maar er was geen vervoer dus ook geen post.

Op zondag 19 mei, toen mijn vader uit de kerk kwam, vertelde de kantoorhouder Jans-

Het vooroorlogse postkantoor aan de Dorpstraat. Gendt heette toen nog Gent.

sen dat er post was gekomen. Er stonden bij het postkantoor al veel mensen te wachten of er post was van het front. Hij en Jan Kerkman gingen de post bestellen. Hij heeft nooit meer mensen zo blij gemaakt als die dag schreef hij. Verschillende moeders stonden te huilen van blijdschap dat ze bericht hadden van hun zoon. Hij kwam bij mevrouw De Haan in de Kruisstraat en zij had bericht van haar zoon Jan. Ze wilde mijn vader een footje geven, maar dat weigerde hij. Thuis merkte hij dat ze iets in zijn jaszak had gedaan.

Er was nauwelijks postvervoer en op 23 mei moest hij post gaan halen in Elst, met de fiets. Later moest hij iedere middag de post gaan halen in Bemmelen. De postauto's werden vanwege benzineschaarste omgeschakeld op gas, die werden gestookt met hout. Op een morgen

kon de chauffeur de auto niet gestart krijgen. Jan Kerkman maakte de ketel van binnen droog met postzakken en met droog hout. Daarna kon de postauto weer naar Bemmelen. Kerkman had jaren bij Mattijssen op de houtzagerij gewerkt met gasgenerators. De chauffeur had hem eerst voor boer uitgemaakt, maar later werd hem advies gevraagd over het stoken van deze auto's. Mijn vader kreeg een dienstriewiel waar hij een ontheffing voor kreeg. Maar mijn moeder moest haar fiets onder bedreiging afgeven aan een Duitse soldaat. Vader verbouwde zelf aardappelen en verborg ze in het land.

Het toevluchtsoord: de molen van Pannerden.

Op 17 september 1944 ging hij op de fiets naar Elst post brengen en halen, op het station. Om 11:00 uur vielen de eerste bommen op de Polder. De provisiekelder werd schuilkelder. De spijlen werden uit het kelderraam gezaagd, zodat ze via het kelderraam naar buiten konden als dat niet meer via de trap kon. Boven het kelderraam waren balken gelegd met daarop zakken zand. Ze verbleven daar met zeventien personen. Theo (toen vier maanden) en zijn nichtje Marietje Kregting werden in de spekkuipe gelegd. Maar na een tijdje namen de Duitsers de weckflessen met inhoud, het varken en de konijnen mee en namen zelf intrek in het huis. Het gezin ging naar de familie G. Bolk en grootmoeder Van den Brink in de Doornenburgsestraat. Zij sliepen daar in een schuilkelder in het land.

Op 12 oktober 1944 moesten ze voorgoed vertrekken. Mijn moeder had die morgen nog koekjes gebakken omdat mijn zus Ger vier jaar werd die dag. Mijn ouders, Henk, Wim, Dinie, Ger en Theo gingen met een kruiwagen, kinderwagen en wat kleding weg. Ze waren al een paar keer teruggestuurd, omdat het waarschijnlijk weer veilig was. Als men veel bij zich had werd het afgenomen door de Duitse soldaten. Ze gingen de pont over naar Pannerden en kwamen op de dijk onder granaatvuur. Ze vluchtten de molen in of lagen tegen de afrit van de dijk. Granaten vlogen onder de kruiwagen door. Toen het voorbij was merkten ze pas dat de kinderwagen met Theo erin nog op de dijk stond. Er was niemand geraakt. Onderweg in Zevenaar wilden ze brood kopen, maar de bakker vroeg daar tien gulden voor een wit brood. De kinderen kregen wat te eten.

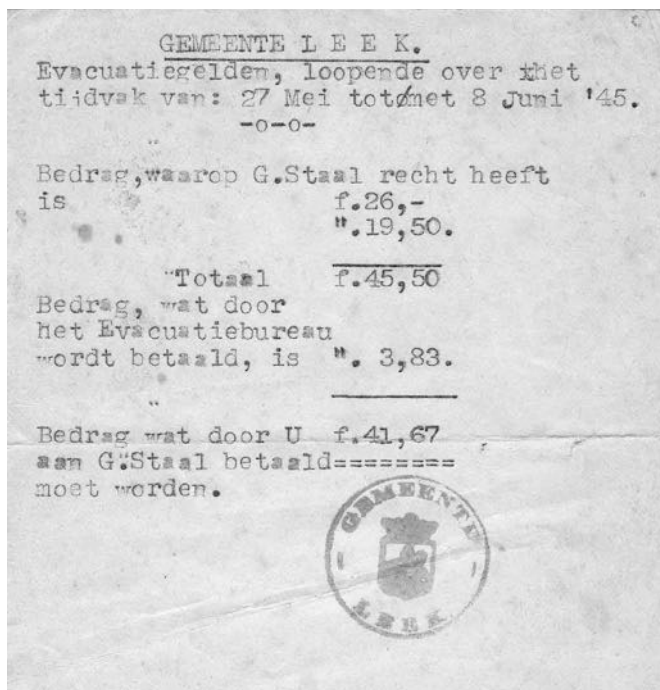
Ze liepen verder naar Didam waar ze overal bekenden tegenkwamen. Bij B. van Weijenberg konden ze een paar dagen blijven. Ze trokken verder en konden in Wehl bij mevr. Tammer blijven omdat die iemand nodig had voor het melken van de koeien. Haar man en broer waren gedwongen naar Duitsland vertrokken. Ze verbleven daar drie weken en moesten toen weer verder. Met boerenwagens gingen ze eerst naar Keppel en toen van dorp naar dorp door andere boeren weggebracht. Met negentien vluchtelingen kwamen ze in

‘De bakker vroeg tien gulden voor een wit brood.’

Markelo aan bij Menkenhorst-Vriezen. Daar zouden er vier komen en nu negentien. De vrouwen sliepen in de keuken en de mannen op de deel in het stro. Maar de volgende

morgen zei de boer: ‘Vanavond slapen de vrouwen in de voorkamer en de mannen in de keuken, dat is beter dan tussen de koeien.’ De boer bracht hen naar Goor en van daar gingen ze met 104 boerenwagens allen met een wit dek erover en vier witte vlaggen erop richting Ommen. Van Ommen naar Hoozevee, waar het gezin ondergebracht werd in twee gezinnen. Toen weer verder naar Assen. In Assen werden ze overgeladen in vrachtwagens naar Groningen. In Groningen kwamen ze aan in De Harmonie waar ze met 88 personen sliepen. De kinderen voor in de zaal, de vrouwen links en de mannen rechts.

Op een zaterdag kwamen verschillende mensen vluchtelingen ophalen om een plaats van bestemming te geven. Ze kwamen in een school in Oostwold en werden bij drie verschillende families ondergebracht. Dinie ging alleen naar de familie Auwema. Ze hadden een gehandicapte dochter van die leeftijd.

Een voorbeeld van evacuatiegeld.

Dinie verbleef daar de hele evacuatie en heeft het daar erg goed gehad.

Henk en Wim gingen naar de familie Stückwisch. Mijn ouders, Ger en Theo naar boer Ritsema. Mijn vader molk daar de koeien en mijn moeder werkte in het huishouden. Mijn vader ging weer aan de slag als PTT besteller. Zijn uniform had hij thuis gelaten want de Engelsen hadden op hem geschoten vanwege zijn uniform. In het gezin van de boer heerste geelzucht en de boer had roodvonk. Mijn vader mocht zes weken geen dienst doen bij de

Gert van Alst in uniform.

PTT vanwege besmettingsgevaar. Degenen die de boer hadden geholpen, kregen nog melk. Zo ook de Groningse Sina Bunt, die vertelde dat ze juffrouw Grijpma (van oorsprong Groningse) kende die in Gendt onderwijzeres was, maar inmiddels ook geëvacueerd. De schoenenbonnen werden bij Sina ingeleverd en mijn vader kreeg twee paar schoenen voor Henk en Wim. Diezelfde dag liep hij negen km naar juffrouw Grijpma om de schoenen te betalen. In maart 1945 gingen vader en Ger naar de familie Staal. Moeder en Theo naar de familie Van Timmeren. Ze kregen het steeds beter.

Toen de bevrijding kwam, mocht men weer naar huis als men een vergunning had voor woonruimte. In mei 1945 ging hij met een geleende fiets van G. van Deelen, met cushionbanden naar Gendt. De fiets ging stuk, de stang was gebroken en werd de volgende dag bij een smid gemaakt. Onderweg sliep hij bij een boer waar de muizen over zijn gezicht liepen. Het woonhuis zag er verschrikkelijk uit toen hij in de Olyhorststraat kwam. Geen glas meer in de ramen. Het voorhuis werd dichtgelegd met pannen die hij bij elkaar had gezocht samen met zijn broer Thé. Na ruim drie dagen was het voorhuis dicht. Bij het inzetten van een eenruiter ging het glas aan stukken en de slagader werd geraakt. Martin Peters, de zoon van zijn zus, haalde zuster Bosman en heeft vader verbonden. De volgende dag ging hij het dorp in en haalde voor tweeëndertig gezinnen de vergunning om weer terug te mogen gaan. De matrassen lagen in de kelder en waren verrot door het water omdat er een granaat door de dakgoot was gegaan en zo het water de kelder in kon lopen. Om het huis lagen haarden en kachels maar zijn kachel werd later bij iemand anders in de buurt opgehaald. Met een schoen en een pantoffel ging hij weer terug naar Oostwold. Op het voorwiel een stuk van een autoband. In Bercum kon hij blijven slapen bij G. Janssen waar hij ook een brief voor had van zijn ouders. Zijn handen waren dik opgezet. De volgende dag ging hij weer op weg. Er werd door Janssen goed voor hem gezorgd; hij kreeg brood mee voor de hele dag. Rond zessen die avond kwam hij in Oostwold aan. Die nacht sliep hij weer voor het eerst na maanden bij mijn moeder. De vergunningen werden rondgedeeld tot in Friesland, zodat men weer naar huis kon.

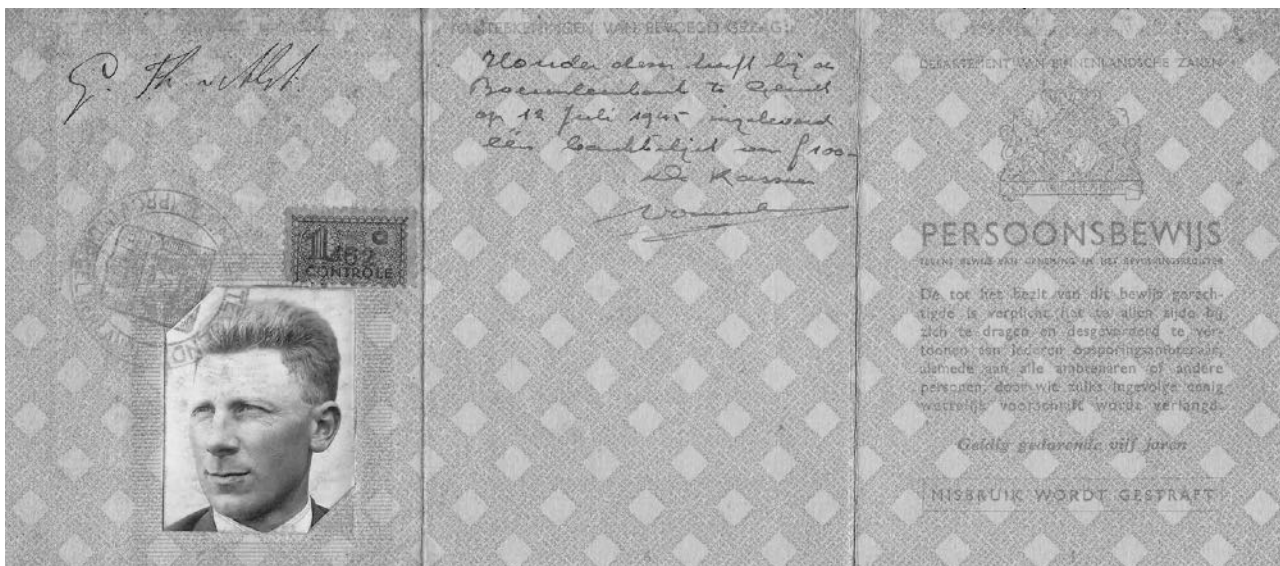
Op 29 mei vertrokken ze met een vrachtwagen met 63 personen. In Staphorst kreeg de vrachtwagen een lekke band en er was geen reservewiel. Met een fiets moest men naar Zwolle om de band te laten repareren. Na 2½ uur kon men weer verder. Ze werden die avond om 20:00 uur afgezet bij de ABTB. De eerste nacht sliepen ze op de planken vloer. De volgende dag kregen ze van G. Bolk stro en konden daar op slapen. Papieren cementzakken dienden als deken. Zijn broer Thé en de buurman Wim Derksen hadden een gedeelte van de tuin omgespit en vol gepoot met aardappelen. Dat was een mooie verrassing. Zo hielp men elkaar. Men kwam met een platte wagen rond en ieder kreeg een bord, vork, lepel en een pan zodat men zich kon behelpen. Bij de ABTB kon men op de bonnen meel, rijst of iets anders halen. Met de wederopbouw ging het goed. Er kwamen mensen uit de Achterhoek, Groningen en Friesland om hier te werken. Ieder die kon metselen of timmeren die hielp mee. Uit Weesp werd Gendt geadopteerd met kleding en meubels, wat men na een bericht kon halen in het bejaardenhuis. Schilders uit Weesp zijn drie weken in Gendt geweest om ruiten te zetten. Uit broeikassen waar nog glas in zat werd glas gehaald om in de woningen te plaatsen.

juli 1945 leverde vader een bankbiljet van 100 gulden in.

Mandje voor Gendtse kersen.

Heel veel jaren stuurde mijn vader iedere zomer kersen naar de evacuatieadressen. Kersen werden in een speciaal tenen mandje gedaan en verzonden via de PTT. Jaren later mocht er geen fruit meer met de post worden verzonden.

Persoonsbewijs van Gert van Alst, waarin aangetekend is dat hij 100 gulden ingeleverd heeft.

Het vervoer werd steeds beter en de post ging met de GTW bus mee.

Op 6 juli 1945 verklaarde minister Lieftinck alle biljetten van 100 gulden ongeldig. Ze moesten worden ingeleverd. Het bedrag werd op een geblokkeerde rekening gezet. Op 12

Hopelijk hoeven wij nooit mee te maken, wat al degenen meegemaakt hebben in een oorlog, waar ook ter wereld.

De aanloop naar de evacuatie

Rie van Driel-Rouw (1930-2014) trouwde in 1958 met bakker Frans van Driel en dreef jarenlang met hem de bakkerij aan de Dorpstraat. Haar vader was de schilder Herman Rouw. Het gezin van Rouw woonde aan de Markt. Rie heeft van de oorlogsaantekeningen in haar jeugd later een boekje gemaakt. Daardoor is af en toe in het begin de chronologie niet helemaal correct. Een deel ervan tot de evacuatie is hier opgenomen.

In Gendt

Reeds een tijd lang is het onrustig in Gendt. In Nijmegen is 'n paar maal ernstig gebombardeerd. Daarna, 't was op 'n zondag, kreeg ook Gendt zijn deel. Op de Zandberg in de polder vielen 'n partij bommen waarbij enkele doden waren. Dit was het begin. De Engelsen kwamen al nader en nader. Tot ze voor Nijmegen zaten, hadden wij niet zo veel te lijden, maar daarna!! Een vreselijke strijd brak daar los. De kanonnen hoorden we in de verte losbarsten. Alle mensen vluchtten uit Nijmegen weg. De Duitsers waren tot de overkant van de Waal teruggetrokken en beschoten vanuit hun stellingen de stad van alle kanten. We konden haar vanaf de dijk zien branden. 's Avonds en 's nachts tekende de roze gloed zich tegen de hemel af.

Om de brug werd zwaar gevochten, maar de Engelsen kregen haar toch onbeschadigd in handen. De Duitsers moesten nog verder terugtrekken. Ook de mensen die in deze dorpen woonden moesten ontruimen. Ook in en door Gendt

kwamen evacuees. Mensen uit Nijmegen, Lent, Bemmelen en het laatste ook uit Haalderen. Het werd benauwd in Gendt. Het lag vol met Duitsers. Ook in Gendt stonden tanks en kanonnen waarmee op de geallieerde vijand werd geschoten. Maar de Engelsen lieten zich ook niet onbetuigd. Ze schoten vanuit de Ooij, Nijmegen en Bemmelen terug. Soms werden hele straten onder vuur gehouden. Het was het beste binnen te blijven of in een schuilkelder. Toen het zo erg werd was er bijna niemand in heel Gendt meer, die geen schuilkelder had. Wij hadden er ook een. Hij was erg klein. Hij was er niet op berekend, dat we er hele nachten in moesten zijn. De eerste nacht zaten we als haringen in een ton. We konden niet rechtop zitten want dan stootten we ons hoofd. Geen oog hebben we toen dicht gedaan. Er uit gaan durfden we echter ook niet. Steeds, om een bepaalde tijd sloegen de granaten rond ons in. Om vier uur hebben we het er toch maar op gewaagd. We hebben toen nog 'n paar uurtjes rustig in ons bed geslapen. De volgende dag heeft pappa er meteen 'n stuk aangemaakt. Wel eens zo lang was hij toen, zodat we er die nacht zo goed en zo kwaad als het ging in konden liggen. Eerst wilden we maar naar bed gaan, totdat het erger werd om er dan in te gaan. De kleintjes hadden zich net gewassen en waren zich aan het uitkleden, toen de rust weer verstoord werd en er 'n paar bommen vielen. We zijn toen maar weer gauw in de schuilkelder ge-

Het huis van de familie Rouw aan de Markt.

kropen. We hebben geen van allen, dat wil zeggen pappa, mamma, Antoon en ik veel geslapen. Verder op de dag hoorden we dat een van de bommen bij Heijting voor de deur was gevallen. Een zoon van hen stond voor de deur en werd gedood. Het huis was verder onbewoonbaar. De andere bommen vielen allen in bouw- of weiland. Wel was er overal in de omtrek glas kapot. Dit was maandag op dinsdagnacht. Dinsdagavond 18 september vielen er een partijtje bommen in de Zandvoort. Bij Doornenbal één midden in huis

De familie Rouw. Staand v.l.n.r. Jozef, Rie, Bep, Antoon, Cisca en Annie.

en bij Jansen een voor de deur. Beide huizen totaal vernield.

Zaterdag 23 september

Pappa was ruiten inzetten bij Geveling. Wij zaten allemaal in de keuken voor de aanrecht. Het liep al tegen zessen en het begon al te schemeren. En om kousen te stoppen al wat donker. Ineens ... daar komen een partijtje vliegtuigen aan. Dat gebeurt wel meer. Die dingen hoorden we de hele dag. Maar, nog geen 5 seconden later, alles begint te dreunen. Mamma, Bep, Annie, Cisca en Jozef vlogen

naar de gang. Antoon en ik konden zo gauw niet weggkomen. We vielen tegen de muur aan. Vlak onder het raam. Alles rammelde en dreunde. Klets ... daar kwam iets tegen het raam. De ruit was kapot. Toen de grootste herrie voorbij was, vlogen we naar buiten. We vielen over elkaar de schuilkelder in. Er waren dichtbij bommen gevallen, maar we durfden ons hoofd niet buiten de schuilkelder te wagen. We begonnen maar te bidden. Het mooiste was, pappa was niet thuis. Die zat bij Geveling. Een tien minuten

later kwam hij buiten adem aanhollen. De hamer nog in de hand. Antoon stak het eerst zijn hoofd naar buiten. Alles nog goed zei hij. Gelukkig zei pappa en kroop ook de schuilkelder in. Pappa vertelde toen: 'Ik stond net met een ruit in m'n hand om in te zetten, toen ze begonnen. Boven

Doornenburg doken ze eerst en namen toen van daaraf een hele strook tot hier ergens door. Ze vlogen bij Geveling allemaal de kelder in. Daar heb ik ook gezeten, toen de bommen hier vielen. Maar daar baden ze! En de een huilde al harder dan de ander. Toen het een beetje bedaard was, vloog ik er uit. Ik kon niets onderscheiden in de verte. Overal hing rook. Ik holde de dijk over en ik dacht, als het maar niet bij ons is. Ik bad het ene weesgegroetje na het ander. Maar toen ik bij Driessen was, zag ik dat deze rij huizen er nog stond. We zijn er

weer genadig afgekomen. Maar 't is hier wel dichtbij. Ik ga even kijken.' Pappa en Antoon gingen samen even zien wat er dan wel gebeurd was. Later bleek: bij Nissen was een bom op de deel gevallen. Bijna de hele familie stond daar. Toen Antoon daar kwam was men de lijken al onder het puin vandaan aan 't halen. Hij kon met nog een paar anderen Riek op een baar naar het klooster brengen. Ze was al dood. Toen ze bij het klooster aankwamen hadden ze net Nissen zelf binnengebracht, ook al dood. Op de terugweg kwam hij nog een paar anderen tegen met Bertus van Driel. Deze had een scherf in de zij gekregen. Een Duitse soldaat had Dinie achter op de fiets en bracht deze naar dokter Burg. Zij had een scherf in de rug gekregen. Thee Nissen mist zijn leven lang twee vingers van zijn rechterhand. Henk en Gerda waren er

Gezicht op de RK kerk van 1908. Rechts ervan de pastorie, Schaars, huis van Rouw en verenigingsgebouw Providentia.

zonder letsel af gekomen. Naast Nissen bij Van Hal was een bom in de keuken terecht gekomen. Mevrouw van Hal had familie over en hiervan werd de moeder met twee zonen gedood. De man was als waanzinnig van verdriet, maar liet geen traan vallen. Er waren nog veel meer bommen gevallen, maar deze hadden verder niet veel schade aangericht. Tenminste niet in deze buurt. Bij meester Hielkema was ook 'n bom gevallen. Verder nog ergens op de Dries. Overal glas kapot en pan-nen van het dak. Ook bij ons waren ruiten kapot. Bij Schaars waren ze allemaal bezig de scherven op te ruimen. Alle glazen kapot zei ome Jan. We kropen echter maar weer gauw in de schuilkelder. Geen minuut was je zeker van je leven. We waren net holbewoners. En hoe lang zou dat leven zo nog duren. Overdag was je niet zeker van je leven, maar 's nachts ook niet. Je kon haast niet slapen. Telkens kwamen de granaten er weer aanvliegen. Zzzt - boem! Zzzt -boem. Mamma hield de handen op de oren. Bij het boem, stond je hart stil. Van schrik krompen we ineens. Geen wonder dat we overdag geen zin hadden om te werken. Het hoognodige deden we. Waarvoor was het ook nodig? Ieder ogenblik kon de boel in elkaar geschoten worden. En dan, vandaag of morgen stond ons ook te wachten dat we verdreven zouden worden. Tenzij de Engelsen niet een keer doorstootten. Waardoor de Engelsen niet voortmaakten en waarom ze niet oprukten, konden wij maar niet begrijpen. Wat liepen er in Gendt nog voor Duitsers. Een stelletje soldaten van de Pantserafdeling ofwel het Doodskoppenregiment. Dat waren wel smeerlappen. Dan liepen er ook nog van de SS tussen. Die hielden de rest in bedwang. Als die er niet waren geweest, was toen de hele zwik al in elkaar gezakt. We zaten iedere

dag en iedere nacht in spanning of we nu eindelijk eens Engelsen te zien zouden krijgen. Maar we zijn hierin bitter teleur gesteld.

Maandag 25 september

Weer een dag die we nooit zullen vergeten. Het was tegen een uur of zes. Het was weer aardig druk in de lucht. Pappa en Antoon waren niet thuis. Wij waren uit voorzorg maar vast in de schuilkelder gekropen. Weldra vielen de bommen weer neer. Als mooie cadeaus werden we er weer ruimschoots van voorzien. Dat hebben we weer gehad, zeiden we toen het weer stil was. Pappa en Antoon kwamen er toen ook bij. Zij hadden bij Schaars op de deel gestaan. Ze waren weer in de Dorpstraat gevallen en (haast wel zeker) op dezelfde plaats en in dezelfde buurt van de vorige keer. Pappa en Antoon gingen daarna samen kijken of ze nog helpen konden. Veel mensen gingen naar het klooster om daar ondergebracht te worden. Toen pappa thuis kwam vertelde hij: 'Bij Wijnands was een bom voor en achter het huis gevallen'. Het was daardoor natuurlijk onbewoonbaar. Verder was bij Van Driel een bom precies achter de slachtplaats gevallen. Het hele gezin had toen in de slachtplaats gestaan, maar er waren toch geen

ongelukken gebeurd. Midden op de straat tussen Wijnands en Van Driel was door een bom een zeer groot gat geslagen. Later hoorden we nog, dat er verder nog veel bommen waren gevallen op het kerkhof, achter de scholen en in het land van Niënhaus. Achter de

Links de jongensschool in de Dorpstraat.

jongensschool was een schuilkelder waar de mensen uit de buurt allen in zaten. Precies voor de ingang een twee meter verderop was een bom gevallen. Geen van allen hadden ze wat mee gekregen. Bij Wijnands was ook een schuilkelder. Toen ze zo begonnen te vliegen waren zij en ook de familie Niënhaus naar de schuilkelder gelopen. Een paar Duitsers die bij Niënhaus voor de telefoon moesten zorgen, hielpen de mensen nog er veilig in te komen. Toen de tweede Duitser er ook in wou gaan viel hem net een bom op de hielen. Hij was natuurlijk dood. De ander was zwaargewond en zou waarschijnlijk ook wel sterven. De anderen hadden niets geleden. De scholen waren door scherven deernlijk gehavend. Geen ruit in de hele buurt was meer heel. De pannen waren ook meest allemaal van de huizen af. Zelfs bij ons waren ruiten kapot en een stelletje pannen van het dak. Gelukkig waren er verder geen doden. De volgende dag brachten ze van Wijnands alles wat ze nog uit het huis konden halen bij ons. Bedden, dekens,

De beschadigde schuur van slager Van Driel in de Dorpstraat.

De Markt met het huis van Rouw.

kasten en ook nog wat kleren. Een week geleden zei Wijnands nog: 'Wat zul je in Gendt nou beleven? Niks gebeurt hier. Ze moesten er eens met een partij bommenwerpers boven komen. Of de Engelsen moesten eens komen.' Een paar dagen daarna ging hij met een jongen van Milder naar het bombardement in Nijmegen kijken. In Lent werden ze aan het werk gezet. Een Duitser nam zijn fiets mee en zelf kon hij twee uur graven. Toen kon hij gaan, maar de mof kwam niet terug met zijn fiets. Hij moest toen bij een ander achter op de fiets terug naar huis. Dat was het begin en daarna het bombardement. Veel mensen die het te heet werd, gingen naar de polder. In de steenovens was het heel wat veiliger dan in Gendt. Wij hebben 't echter nog maar een tijd in onze eigen schuilkelder afgewacht. We kregen in die tijd genoeg vlees, wat wel te begrijpen is. Veel vee was getroffen door granaatscherven. Maar op het laatst moesten we de hele dag in de schuilkelder zitten. Het granaatvuur kwam ieder ogenblik. Mama wou er eerst niets van weten. De Duitsers halen dan alles weg, zei ze. En waar moeten we van eten. Maar tenslotte zwichtte ze toch. We namen alle koffers die vol kleren klaar stonden in de schuilkelder mee. Verder nog het gebraden vlees. De melk enz. enz. We waren allemaal belast en beladen.

We moesten alles dragen, want met de wagen konden we er niet komen. Wel over de dijk natuurlijk. Dat was echter een te groot risico en dus gingen we maar binnendoor. We liepen zo vlug mogelijk. Pappa zei, dat hij liever niet bij al die mensen in de fabriek wou kruipen. Toen we dan ook op de polder waren, ging hij eerst eens kijken of er geen ander hokje was waar we in konden kruipen. Weldra was er wat gevonden. Een machinekamerijtje dat in een dam gebouwd was. [...] Toen het wat koud begon te worden deden we de deur dicht en bleven nog wat zitten praten bij de kachel. Opeens hoorden we buiten huilen. We gingen kijken. Toen was het Riek Meijer met 'n zusje en een broertje. We vroegen wat er was. Ze zei, dat ze van de Duitsers binnen vijf minuten weg moesten zijn. Niets hadden ze mee kunnen nemen. Pappa zei haar toen waar ze heen moest lopen naar de fabriek. Even later kwamen ook haar vader en moeder met de rest van de kinderen aan. Haar vader vond 't schijnbaar het ergste dat het varken nog thuis lag. Het werd echter al donker en dus zochten ze maar gauw een nachtverblijf op. We gingen nu ook onder de wol. Eerst baden we het rozenhoedje en het avondgebed en daarna sliepen we weldra in. Om 3.50 uur was het dat we allemaal wakker werden. Buiten was het een gepraat en heen en weer ge-loop! We dachten niet anders of er waren weer een heleboel mensen door de Duitsers bij het aanstaande front weggejaagd. Even later werd er op de deur geklopt. Antoon deed de deur open. Kuster van de polder stond er. Hij zei, dat er vannacht om één uur een paar Duitsers waren geweest. Ze hadden gezegd, dat alle mensen weg moesten. Op de polder zou het front worden. Om acht uur vanavond moesten we ons melden bij de burgemeester van Zevenaar. De

meeste mensen waren al weg. Ook de Zandberg en Gendt moest weg. We gingen toen alles maar weer zoveel mogelijk inpakken. Het was me anders een gesleep in het donker. Toch waren we niet van plan om direct al te gaan. Pappa zei, we zullen eerst de dag eens afwachten. Die dag vlogen ze erg, de Tommies. In 'n rioolbuis die onder een dam doorging hadden pappa en Antoon het zover gemaakt dat we er in tijd van nood in konden kruipen. Massa's kwamen er over. Allemaal op Duitsland aan. Het afweergeschut ging geweldig te keer. We zagen er 's morgens één brandend naar beneden komen. 's Middags begonnen ze echter zo gevaarlijk te doen, dat we van pappa allemaal in de schuilplaats moesten. Mijnheer Smeijers met zijn gezin en de beide Doornenbals met hun familie zaten in een hol onder een gebouwtje. Op handen en voeten moesten ze erin kruipen. Het was niet hoger dan dat ze er in konden zitten. Juffrouw Doornenbal was niet goed in orde en daarom kwam Doornenbal bij ons vragen of ze niet bij ons mocht zitten. Natuurlijk mocht dat. Pappa had toevallig wat cognac in een klein flesje. Daarvan heeft ze toen wat gedronken en is daarna op het bed van Cisca gaan liggen en weldra was ze voor een tijdje weg.

Toen wij in onze schuilplaats kropen, ging ze er ook maar in. De rioolbuis liep met een bocht. Om die bocht aan de andere kant zaten ook nog mensen. Die buis was niet helemaal droog en daardoor zaten er zo veel muggen. We zaten er een poosje, toen we buiten mijnheer Smeijers met een paar Duitsers zagen praten. Voor de zoveelste keer kregen we aanzegging dat we weg moesten. Weer meldden in Zevenaar. Bij Smeijers in huis zat in die tijd de staf van de Duitsers. Toon Smeijers is

toen gaan vragen of we niet in Gendt mochten blijven. Ten laatste hadden ze het goed gevonden. We moesten echter binnenblijven. We hebben toen ons hele hebben en houwen op drie kruiwagens geladen en de emmers en pannen werden door de anderen gedragen. Zo gingen we weer op huis aan. Het voornaamste haalden we er toen af en de rest bleef staan. We hebben toen de kachel nog aangemaakt en wat melk gekookt voor pap.

Antoon had op de polder een koe gemolken en we hadden daardoor wel 'n halve emmer melk. Nadat we gegeten hadden gingen we weer in de schuilkelder. Antoon is bij Stef Driessen in de schuilkelder gaan liggen van Schaars. Wij lagen daardoor wat ruimer. Weer lagen we te midden van gevaar getroffen te worden door zo'n onheilbrengende granaat. We zijn er die nacht echter weer gelukkig goed af gekomen. De kleinen bleven de volgende dag allemaal binnen. Het was zondag. Een surrogaat zondag maar. We baden de H. Mis maar uit een kerkboek. We konden natuurlijk niet naar de kerk. We hadden 's middags nadat we vlak voor het eten nog eens in de schuilkelder gezeten hadden, juist het eten op toen Doornenbal kwam zeggen, dat we weer weg moesten. Later kwam er nog een Duitser ook. We hebben toen de wagen maar weer opgepakt en zijn net als alle andere mensen maar weer op stap gegaan. De meeste mensen die we tegen kwamen en ook waar we mee liepen gingen door naar Doornenburg of Hulhuizen. Wij gingen in Hulhuizen van de dijk. We hebben toen bij Cornelissen gevraagd of tenminste pappa wou gaan vragen of we daar niet mochten binnenkomen, maar hij kreeg geen gehoor. Toen zijn we verder gegaan naar Berns. Deze had al mensen in huis en hij had ook haast geen

ruimte. De kar ging desnoods nog wel. Antoon ging toen eerst bij Van Merm horen. Onderwijl kwamen er nog een troep mensen aan. Deze zeiden dat we bij Aarntzen terecht konden. We konden daar onze wagen op de deel zetten. Er waren nog veel meer mensen daar. We zaten allemaal in het café. We hoopten allemaal, dat we niet meer verder hoefden voorlopig. Na een uur ongeveer kwam Kapelaan Savenije het verheugende bericht brengen dat het besluit was ingetrokken, maar we moesten binnen blijven. Nou, maar dat hadden we vast. We gingen toen weer vol spoed naar huis. Op de dijk kwamen we nog mensen tegen die weg gingen. Die hadden pas aanzoeging gehad door Duitsers die nog niet van het nieuwe bevel af wisten. We durfden niet al te best door te lopen. Maar ten laatste liepen we op een half holletje de dijk over. Alles ging best. We kwamen behouden thuis dan. De volgende dagen gingen rustig voorbij. Het was de nacht van 9 op 10 oktober. We sliepen als gewoonlijk in de schuilkelder. Het regenen van granaten hield niet op. Steeds om de tien minuten vielen er een stuk of vier, vijf neer. Telkens sloegen ze rondom ons in. Het waren zulke gemene, harde klappen, dat de grond er van dreunde. Vooral mamma zat maar in angst over ons huis. Wij trachtten haar te troosten. We zeiden, dat we toch nog geen glas hadden horen vallen, maar we knepen hem allemaal hoor. Totdat ... zzt - boem!! Een slag! Onze harten stonden stil. We hadden één en dezelfde gedachte. Wat zullen we straks te zien krijgen? Een ruïne? Bij het krieken van de dag ben ik er uit gekropen. Hoe gelukkig was ik, dat ons huis er nog stond. De zo dichtbij inslaande granaat was terecht gekomen in het dak van

de loods van Schaars. De scherven ervan waren terecht gekomen in de peterselie en selderij die voor onze schuilkelder stonden. Vandaar de lucht daarvan die 's nachts de schuilkelder in kwam. Boven op de ingang van de schuilkelder lag een ijzeren plaat. Deze had pappa erop gelegd voor het inregenen. In die plaat waren door de scherven zeven gaten geslagen. Een eind in het rond zaten overal kuilen. Ook in het achterhuis van Schaars was een granaat terecht gekomen. Die kregen hun deel nogal eens mee.

De hele nacht had het verschrikkelijk gegoten. De schuilkelder was niet waterdicht dat hebben we toen ondervonden. Wie sliep werd wakker door 'n koude druppel water die per ongeluk precies op zijn of haar gezicht terecht kwam. Alle potten, pannen en bussen die er waren, werden onder de drup gezet of gehangen. Maar we zijn door dat vrolijk getik toch niet meer in slaap gekomen. Bij Hannus de Beijer hadden ze ook een schuilkelder. Zij gingen er echter zelf niet in. Mevr. De Beijer was in die dagen doodziek en reeds opgegeven. De hele familie met die van Jan Verheijen lag in de kelder van het huis. De Beijer vond goed dat we hun schuilkelder ge-

Het gehavende Providentia.

bruikten. Het was niet zo gemakkelijk. Wanneer we er in wilden moesten we eerst door Providentia heen. En dat eind kon wel eens te ver zijn wanneer er werkelijk gevaar was. We hebben toen de koffers en dergelijke in die schuilkelder gebracht en hebben er van de elfde op de twaalfde oktober voor het eerst en de laatste maal in geslapen. We lagen lekker ruim. Al vroeg hoorden we de granaten al dichtbij inslaan, maar toch zijn we direct ingeslapen. Het was lang geleden, dat we zo goed geslapen hadden. We konden vanuit de schuilkelder niets van het huis zien. Daarvoor moest je eerst door de eerste deur van Providentia heen. Pappa ging het eerst op verkenning uit. In één oogwenk was al de vreugde weg. In één oogopslag kon je het onheil zien. Een granaat had het dak van het achterhuis vernield. De hele zolder was gewoon doorzeefd van de granaten. Overal op en in zaten de scherven. Van 'n nieuw ledikantje dat er stond waren gewoon 'n paar stukken houtspanen afgeslagen. Overal lagen scherven gezaaid. De granaat was door de brandmuur gegaan. Dus zat er ook een flink gat in de voorzolder. We hebbende grootste rommel een beetje opgeruimd. Van de voormiddag hebben we toen het linnengoed en de zomerkleren (want de winterse zaten in de koffers) in een grote, houten koffer gedaan. Verder ook nog alles wat er hing van doorde-weekse mantels en pakken. Pappa heeft toen vlak bij de schuilkelder een groot gat gegraven. Daar hebben we toen met zijn allen de olie en de verf in gedragen. 40 liter olie had pappa nog en nog wel zoveel verf dat hij een jaar vooruit kon. Ook alle kwasten en plamuurmessen zijn er bij in gegaan. Daarop heeft pappa een pak stro gegooid en daar bovenop een pak zand. We hebben daarna nog een boel rommel in de schuilkelder

gedragen en pappa ging boven de droge verf zo goed mogelijk onder het dichte deel van het dak zetten. Daar kwam verdraaid al weer een mof aan. Het was nog een jonge snuiter van een jaar of 20. Binnen het uur weg zei hij in het Duits. Hij kon z'n lachen haast niet inhouden, dat mispunt. Nog driemaal kwamen telkens weer

De bakkerij van Van Driel aan de Dorpstraat. Rie Rouw trouwde later met bakkerszoon Frans van Driel.

anderen het zeggen. Het was tenslotte binnen 2 uur weg zijn, anders werd er geschoten. We besloten toen maar te gaan. Weer werd de wagen opgeladen, maar nu voorgoed. Voorgoed en lange tijd, al wisten we dat toen nog niet.

Rie zoals we haar nog kennen, bezig in de winkel.

Christus viel van zijn sokkel

Het verhaal van Hennie Teunissen-Kersten (1929) zoals verteld aan Yvonne de Boer.

Hennie Teunissen-Kersten, ofwel Hen de Kers, zoals ze in Gendt bekend staat, is de oudste van een gezin dat uiteindelijk 8 kinderen telde. De meesten hadden het rode haar van hun moeder en ze vielen daarmee wel op. Vader, die van voetbal hield, wilde graag een zoon, maar dat gebeurde pas na drie meisjes. De eerste zoon, Antoon, kreeg als bijnaam Bak toen hij ging voetballen, naar de voetballer Bep Bakhuijs en die naam bleef kleven. Ze woonden aan de Kommerdijk, dus buiten het

Hennie tussen haar ouders. Zus Nel op schoot bij haar moeder.

V.l.n.r. Nel, Dien, Ton, Hennie, Antoon (Bak) en André. Naast zijn vader de jongste, Piet. Henk ontbreekt op deze foto. Hij kwam in 1952 bij een ongeluk om.

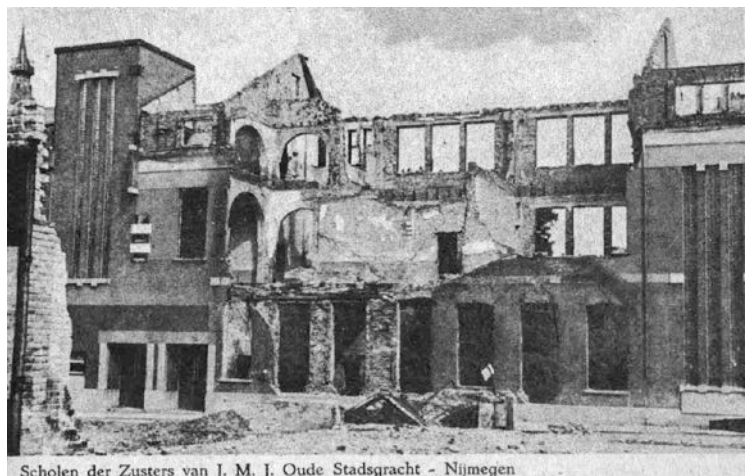
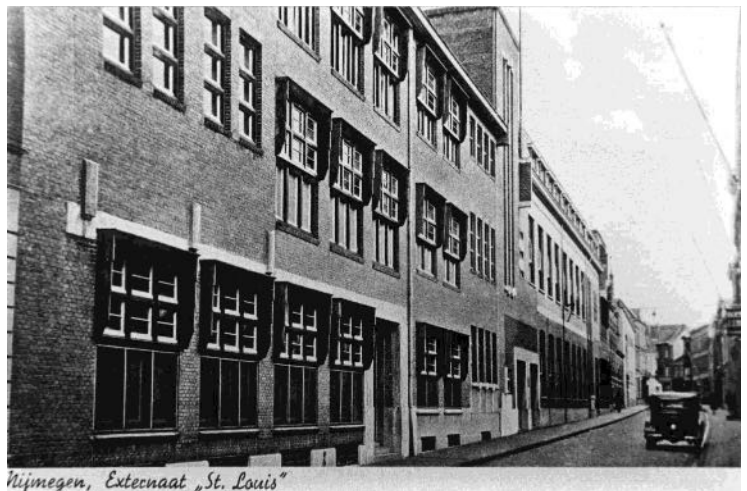
centrum. Toen de Tweede Wereldoorlog op zijn hevigst was, was Hennie zo'n 14 jaar oud. Ze heeft het dus bewust meegemaakt. Overdag is er bij haar niet veel van te merken. Zij wil er ook best over vertellen, maar 's nachts duiken de beelden nog vaak op. Het heeft diepe indruk gemaakt.

Aan het begin van de oorlog was er nog

niet veel loos. Hennie, die goed kon leren, ging in Nijmegen naar de Mulo aan de Oude Stadsgracht. Die lag waar nu de Marikenstraat ligt. Daar ging ze bij slecht weer met de bus naartoe en in de bus trof ze dan een katholiek vriendinnetje, Truus Wissing en ook protestantse kinderen als Jannie van de Graaf, Ineke Knoop en Gerard Doornenbal, die ook uit Gendt kwamen. Dat waren allemaal kinderen waarvan de ouders een beetje bemiddeld waren. Die konden de kinderen laten doorleren. Haar moeder wilde graag dat Hennie later in de verpleging zou gaan, maar Hennie had meer gevoel voor cijfers, dus zij kwam na de oorlog in de boekhouding terecht. Bij mooi weer ging Hennie op de fiets met cushionbanden naar school in Nijmegen. Soms lieten die zelfgemaakte banden los en dan moest je lopen. In de buurt van de ouderlijke woning aan de Kommerdijk stond luchtafweergeschut en als de strijd verhevigde dook het hele gezin, samen met de families Willemsen (van Jan de Cent) en Seegers, in een gezamenlijke schuilkelder. Dan durfde niemand naar buiten en als de nood hoog was, werd de behoefte op een po gedaan. Die geur was niet te harden en voor haar nog altijd verbonden met de schuilkelder. Er werd weinig gelachen, maar wel gehuild als de angst te groot werd. Haar vader heeft nog tot de oorlog op zijn hevigst was zijn werk kunnen doen en dat hervat toen de oorlog voorbij was. 's Zomers reed hij op de locomotief van en naar de steenfabriek en 's winters werkte hij in de smidse om de wielen te repareren en de kogellagers te vervangen. Dat werden prachtige kniekers voor de kinderen. Als overwerk hield hij zich bezig met de pomp in het pomphuisje. Dat bracht extra geld op en dan moest Hennie hem 's nachts eten brengen.

Haar ouders hadden land aan de Kruisstraat. Dat was deels bongerd en deels moestuin en daar liepen wat varkens en een bok. Moeder was degene met de groene vingers die het land verzorgde. De bok was voor de bokkenkar. Die kwam van pas toen er gebrek aan kolen kwam. Moeder was degene met durf en zij ging meestal bunkeren: op een schip de boter of ander spul ruilen voor kolen. Dat was niet makkelijk, want je moest

eerst aan het schip hangen om erop te komen. Zij heeft dit ook wel eens voor anderen moeten doen, omdat die niet durfden. Als moeder op kolen uit was, gingen Hennie en vader 's avonds met de bokkenkar haar en de lading ophalen. Die wielen maakten nogal lawaai, dus dat was een hachelijke onderneming om ongemerkt langs de daar gelegen militairen te komen.

De school St. Louis van de zusters van Jezus, Maria, Jozef aan de Oude Stadsgracht, vóór en na het bombardement. (Regionaal Archief Nijmegen).

Hun land aan de Kruisstraat kwam buitengewoon van pas toen de Kommerdijk door gewoervuur getroffen werd. Dat was gericht op het luchtafweergeschut. De huizen aan de Kommerdijk vlogen met hun rieten daken in brand. Daarna trok het gezin in de 'noodwoning' op hun land aan de Kruisstraat. Het was niet zo dat iedere Duitser gehaat werd. Er stond er eens een in een eenmangate te kleumen, terwijl hun bonensoep een heerlijke geur af gaf. Toen mocht Hennie hem een kop soep brengen, waar hij heel dankbaar voor was.

Intussen ontsnapte Hennie in Nijmegen op school aan een drama. Zij stond op 22 februari 1944 in de lunchpauze van de school buiten op de voorhof toen het bombardement van Nijmegen om 13.25 uur begon. Het luchtalarm ging af en naast Hennie viel het Christusbeeld dat daar stond plotseling om. Een splinter raakte Hennie bij haar wenkbrauw en ze hield er een litteken aan over. Ze had heel veel geluk, omdat veel kinderen en 8 nonnen bij het bombardement overleden. Ook een meisje van haar klas uit Druten, dat met een Nijmeegs meisje in de pauze mee naar diens huis was gegaan, overleed. Kinderen van buiten Nijmegen moesten normaal tussen de middag op school blijven. Dan moest er in die anderhalf uur gegeten, gespeeld en gestudeerd worden. Hennie is maar één keer tijdens de pauze de stad ingegaan en dat had een non in de gaten en die ging haar achterna. Hennie was sneller, maar kneep hem toen ze op school terugkeerde. De non zei niks toen ze Hennie zag. Toen Hennie later vroeg waarom ze geen standje had gekregen, zei de zuster dat ze zo bang gekeken had dat de zuster het maar liet. Maar na het bombardement was de school in puin en hield het onderwijs voorlopig op.

Gendt moest korte tijd later geëvacueerd worden. De bokkenkar werd volgeladen met zakken met van alles en nog wat en kleine zus Dien werd erbovenop gezet. Vader, moeder en de andere kinderen liepen ernaast. Zo ging het naar Ruimzicht in Doornenburg, waar op de grond geslapen werd. De ouders hielden alle jongelui goed in de gaten, opdat er 's nachts geen rare dingen gebeurden. Verder ging het naar Mariënveld, waar de familie Kersten ondergebracht werd in een schuur waar normaal de kunstmest opgeslagen lag. Aan de lucht was je heel gauw gewend. Toen Hennie

zich wilde wassen en daarna schone kleren aandoen, werd een van de meegebrachte zakken opengemaakt en bleek dat daar het zondagse pak van vader en de fluwelen jas van moeder in zaten. Totaal overbodige zaken.

Foto boven: de woning aan de Kruisstraat. Hennie staat in de buurt ervan met broer Henk, zus Dien en jongste broer Piet.

Vader had in de haast wat verkeerde zakken mee gegrist. De fluwelen jas van moeder is nog jarenlang door zus Dien bewaard. Er waren twee boeren die voor voedsel voor de familie zorgden; de een wat beter dan de ander. Ze sliepen op strobedden en kregen allemaal 's ochtends een grote snee zelfgebakken brood. Vader moest voor de Todt¹ rijden, tussen Groenlo en Zutphen. Hennie hoefde niet veel meer te doen dan de schuur aan kant maken en de kleintjes bezighouden. 's Nachts kwamen er ratten op het voedsel in de schuur af en haar vader heeft er een keer een gevangen.

Toen het weer kon, keerde het gezin terug naar de 'noodwoning' aan de Kruisstraat. Daar werd de laatste van het gezin, Piet, geboren.

Langzamerhand krabbelde iedereen weer op. Hennie kon in september 1945 in Nijmegen in de St. Stevensstraat weer naar school. Het ergste leed leek geleden, totdat jaren daarna de grootste klap voor het gezin kwam. Zoon Henk werd in 1952 bij het Wapen van Gendt doodgereden. Moeder kon dat niet verwerken

Hennie met v.l.n.r. Dien, de later bij een ongeluk overleden Henk en André.

Zus Ton Kersten met haar latere echtgenoot Jan Cornelissen bij het huis aan het Julianaplein. De vlaggen wapperen ter gelegenheid van 10 jaar bevrijding 1955.

en iedere keer als zij langs dat punt kwam, werd ze extra eraan herinnerd. Vader liet daarom een nieuw huis bouwen aan het Julianaplein en daar trokken ze in. Toch kun je wel zeggen dat het verdriet om Henk voor moeder de genadeklap was. Zij overleed al vroeg en vader Kersten werd met 57 jaar weduwnaar. Hij had de zorg voor de jongste kinderen en dochter Dien moederde over ze totdat ze groot waren.

Hennie is toen ze weduwe werd nog jarenlang vrijwilligster bij de Historische Kring Gente geweest. Daar hield ze zich bezig met krantenknipsels en bidprentjes. Nu woont ze in de Hof van Breunissen.

Al is de oorlog lang geleden, 's nachts is die heel dichtbij.

1. Organisation Todt. Fritz Todt was Minister van Oorlog en hij leidde een dwangarbeidersleger van voornamelijk niet-Duitse arbeiders dat zich bezig hield met de aanleg van wegen en loopgraven.

De oorlogservaringen van de gebroeders Venselaar

Door Yvonne de Boer en Henk Klaassen samengesteld uit verhalen en aantekeningen van Jan Venselaar (1923) en Wim Venselaar (1929).

Familiefoto van het gezin Venselaar. Jan staat middenachter en Wim helemaal rechts in militair uniform, net voor vertrek naar Indië.

Toen de oorlog begon was Jan Venselaar 17 jaar en zijn broer Wim 11. Jan werkte sinds zijn veertiende, de leeftijd waarop je mocht werken, met zijn vader op steenfabriek Klaverland in Kekerdorp. Bij café Concordia voeren zij over met een roeiboot van Cornelissen die zij zelf moesten roeien. Aan de overkant regelde een zekere Van den Berg vervoer terug. Wim zat nog op school. Ze hadden twee zussen, Dora en Tonnie. Het gezin woonde in de Kommerdijk tussen Wim van Meekeren en Grad Hendriks.

Op 10 mei 1940 's morgensvroeg werden ze wakker van vliegtuiglawaai. Het zag zwart van de vliegtuigen. Ze wisten van niks, want ze hadden geen radio. Alleen hun buurman, Grad Hendriks en hun oom hadden er een. Ze hoorden pas dagen later dat de Duitse troepen flink tegenstand ondervonden op de Grebbeberg. Ook hoorden ze toen van het bombardement op Rotterdam. Toen er veel rumoer in de buurt kwam, bleek dat fort Pannerden ge-

vallen was en dat de krijgsgevangenen met auto's weg gevoerd werden. Op 14 mei, na de capitulatie, zagen ze een eskadron Duitse vliegtuigen in formatie vliegen en omdraaien. Vader en Jan hadden twee dagen niet kunnen werken omdat het te gevaarlijk was. Bij Cornelissen konden ze niet meer overvaren. Daarom deden ze dat bij Tieske de Beijer.

Op een zondagmorgen, ze waren op de dijk aan het spelen, zagen ze een Duitse wagen en daarachter werklui. De hoge bomen van Terwindt werden gekapt en er werden op die plaats twee barakken neergezet voor soldaten. Die militairen hebben er zo'n twee jaar gelegen; ze waren niet al te vriendelijk. Op de dijk kwam een zoeklicht te staan waarmee de Duitsers 's avonds en 's nachts de lucht verkenden. Als er vliegtuigen in de lichtbundel kwamen werd er op gevuld. Bij Grad Evers stond tussen de bomen een aggregaat dat het zoeklicht van stroom voorzag en voor licht in

de barakken zorgde. Dat zoeklicht bracht in de avonden en nachten spanningen met zich mee. Eenmaal werd het zelf beschoten en viel er een dode. Ze zagen regelmatig Duitsers achter en op de dijk die richting Nijmegen gingen. Op een nacht vielen er brandbommen bij Joosten onder aan de dijk.

Op school werd weinig gesproken over de oorlog, alleen de onderwijzers Hylkema en Dinnissen hadden het er onderling wel eens over. Jan kreeg in februari 1942 de oproep om te staken. Hij wilde wel, maar er werd naar De Beijer gebeld dat Jan alle stakers moest vertellen om zich om 13.00 uur op de fabriek te melden, want anders Behalve Frans van Haaren deden ze dat. Bij de fabriek werden ze gearresteerd door een stel SS'ers. Een van de jongens die op de grond spuugde, kreeg een klap in het gezicht. Na verhoor en het bevel dat ze de volgende morgen weer aan het werk moesten, konden de meesten weer lopend naar Gendt terug. Maar toen Frans van Haaren de volgende morgen kwam, werd hij opgepakt en moest al lopende voor verhoor van Ooij naar Beek.

Tijdens de oorlog ging Wim van school toen hij 13 werd, want er was geen geld voor vervolgonderwijs. Hij hielp Frans Derksen, een boer bij hun aan de dijk woonde, met melken. Ook deed hij hier en daar een klusje voor f 1,- per dag voor werk van 7.00 uur tot 19.00 uur. Vader ging later ook voor Frans Derksen werken.

In juni 1943 moesten alle Gendtse jongemannen die geboren waren in 1923-1924 zich melden, dus ook Jan, om te gaan werken in Duitsland. Jan werd tewerkgesteld in het Duitse plaatsje Werdohl in een smederij. Hij kreeg wekelijks een pakketje van thuis, dat via de Lobithse boot en station Nijmegen verzonden werd 'want in Werdohl kookte het vet ook niet over de deksel', volgens het gezin. Jan bleef in Werdohl tot de oorlog voorbij was. Hij is welgeteld één keer een paar dagen met verlof thuis geweest. Als je namelijk niet terugging, werden alle verloven van de andere Gendtse jongens ingetrokken.

Zodra Wim 14 was mocht hij officieel werken en kreeg hij een rentekaart met elke week een zegel. Hij kreeg een baantje bij de gebroeders Derksen, boeren in de buurt. Op 22 februari 1944 om 13.20 uur loeiden de sirenes in Nijmegen met een hels lawaai. 's Avonds spraken

ze Chris v.d. Brink die vanuit de stad via de Ooij en Tieske naar huis was gekomen. Chris moest thuis in Hulhuizen een verschrikkelijke mededeling brengen. Hij was met zijn zwager Piet Jansen naar Nijmegen gegaan om voor hem een trouwpak te kopen. Piet was bij het bombardement gedood, 38 jaar oud. Een nicht van hen was naar haar vriend die in het ziekenhuis lag, op bezoek gegaan. Ze was gewond geraakt; ze had een scherf in haar been gekregen.

Een keer werd er een vliegtuig uit de lucht geschoten en sprong er een parachutist uit. Wim probeerde met andere jongens te gaan kijken waar die terecht was gekomen. Ze hebben die middag wel 14 kilometer gelopen vanuit de Kommerdijk, maar konden er niet bij komen.

Er werd besloten een schuilkelder te maken voor de buurt; die bleek gauw te klein. Ze gingen daarom met 16 personen uit de Kommerdijk in de hooiberg van Grad Derksen wonen. Na een paar dagen kwamen Wim Wannet, Koos Krechting, Hannes de Haar en nog later Thee Schennink daar nog bij. Thee zat te beven in hun schuilkelder omdat die nacht een Duitse soldaat op bezoek was gekomen. Er was toevallig een granaat in zijn schuttersputje gevallen.

Op zondag 17 september 1944 zou Wim die morgen met vader naar de steenfabriek gaan om appelstukjes te drogen op de stookzolder toen er bommen vielen op de Polder. Op weg naar de steenfabriek zagen ze verschillende gewonde en dode koeien in het weiland. Eén beeld ziet hij nog voor zich: een koe die luid jammerend rondliep met een scherf in de kaak

en de tong tot op de borst. Er liep al een slager met zijn zoon om te kijken of er nog wat voor hem bij was. Bij steenfabriek Dorse-magen aangekomen hoorden zij dat er twee doden waren gevallen.

Leen Kersten-Hendriks op haar trouwdag.

Toen ze weer thuis waren stopte Ries Ederveen met zijn paard en wagen onder aan de dijk. Op de wagen lag de zwaargewonde Leen Kersten-Hendriks. Wim moest de vader en zussen van Leen waarschuwen dat Ries en Jan Scholten, de zwager van Leen, haar naar het ziekenhuis in Bommel zouden brengen. Leen is kort daarop overleden. Ondertussen werd ook bekend dat Piet Stevens bij het bombardement gedood was en Frits Hendriks en Gert van Groningen lichtgewond waren.

Toen de familie Venselaar zag dat er boven Groesbeek en Arnhem parachutisten gedropt werden, dachten ze dat de Tommies er zo aan kwamen, maar in werkelijkheid begon de strijd pas. Ze kregen aanloop van twee gezinnen uit Nijmegen die nog over de brug naar de Kommerdijk konden komen. Het was het gezin van Jan Konings, schoonzoon van Grad Hendriks en dat van zijn broer Henk. Zij waren uit hun huis in de Mariënborg gejaagd. Ze

Kindje van de familie Konings voor het huis van Hendriks, Venselaar en Van Meekeren in de Kommerdijk.

waren nauwelijks buiten of hun huis stond al in lichterlaaie. Er werd door mensen verteld

Inlichtingen gevraagd. Wie kan inlichtingen verstrekken omtrent de Families H. J. Konings en J. B. Konings, gewoonde hebbende Mariënborgschestr. 2, die op 18 Sept. 1944 vertrokken zijn vermoedelijk richting Gendt en waar sindsdien niets meer van gehoord is. Inl. verwacht gaarne: Fr. M. Konings, Vondelstr. 6; Nijmegen.

De Gelderlander van 10-11-1944.

dat bij de Haalderense steenfabriek hevig geschoten werd.

Met vader ging Wim nog iedere dag de koeien melken van Grad Derksen die in de Polder liepen. Toen zij ook werden beschoten vanuit de Ooij werd dat wel erg gevaarlijk. Zij zaten toen nog met meerdere gezinnen in de hooiberg van Grad Derksen die als schuilhut diende. Op 26 september brandde de steenfabriek van Haalderen als een fakkel. Wim was met de gebroeders Konings boodschappen aan het doen toen hij priesterstudent Cor Burgers in discussie zag met een mof die zijn fiets wilde, maar niet kreeg.

Cor is later in Flieren verongelukt.

De dag erop bliezen de Duitsers de katholieke kerk op en meer gebouwen. Toch gingen ze nog fruit plukken om wat te doen, maar het knalde om hen heen.

De Groenestraat in Haalderen werd gebombardeerd met drie doden ten gevolge: Thé en Wim Scholten en Jan Roelofs. Op zondagmiddag in de Kruisstraat zagen ze Geert en Jan Scholten op weg naar het kerkhof met een juten zak met daarin de beenderen van Thé, Wim en Jan om te begraven. Het paste allemaal in de zak, want er was niet veel van hen over.

Wim zat te melken bij het ‘pompehuiske’ toen er wat Duitse jongens om melk vroegen. Die

kregen ze, want die jongens waren net zo oud als hij. Even later kwam Antoon Joosten vertellen dat ze zijn broer Jan hadden doodgeschoten.

Op een bepaald moment moesten ze weg van de Duitsers. Terwijl vader nog met ze stond te praten zagen ze een vliegtuig met, wat later bleek, een raket. Ze hoorden een knal; de raket had de brug in Nijmegen getroffen. Vader ging nog even naar de Kommerdijk, maar daar was niemand meer. Op weg naar het Pannerdense veer leek het of de mannen daar een schop in de hand kregen en de vrouwen en kinderen verder gingen. Ze draaiden daarop om en kwamen bij steenfabriek de Waalsteen terecht. Daar was het al erg druk met Gend-

tenaren waaronder de familie Rasing uit de Zandvoort en Dietje Evers met haar kinderen. Er was ook een priester bij die iedereen de zegen gaf. Toon Wannet stond daar en die zei dat er ook mensen met hem mee naar zijn huis konden. Dat deden ongeveer 20 mensen. Ze sliepen overal, in de kamers, gang, kelder en schuilkelder. Hij sliep er ook een paar nachten met vader. Weer terug op de Kommerdijk bleken deuren opengebroken en alles overhoop

gehaald. Het varken was weg. Ze namen nog wat kleren mee. Bij Wannet moesten ze weg; weer naar de Waalsteen en daar zaten ze met circa 25 personen in een kamer. Bij het schaftlokaal van de kruiers en opzetters stond een kachel waarop werd gekookt. Melk was geen probleem, want in de Polder waren koeien en ook aardappelen en fruit. Ze moesten weg toen gezegd werd dat er een razzia kwam en iedereen die er nog was doodgeschoten zou worden. Wim de Beijer was op al doodgeschoten op zijn boot. Met SS'ers zijn ze richting het Pannerdense veer gedreven.

In Pannerden was de eerste overnachting in een schuur van de boerderij van Bouwman, de eigenaar van het veer. Ze waren nog niet ver genoeg, want ze hoorden nog een granaat inslaan. De volgende dag naar Zevenaar gelopen. Daar kregen ze in een klooster te eten van het Rode Kruis. De volgende dagen steeds verder richting noorden met overal een of twee overnachtingen. Eerst gingen ze naar de pastorie en daar probeerde de kapelaan hen ergens te plaatsen. In Kilder kwamen ze bij een boerengezin en zouden op stro gaan slapen, maar toen de boerenzoon 's avonds thuis kwam, konden ze boven slapen. Daar waren ze misschien 10 dagen en toen weer verder naar klompenmaker Derksen. Daar sliepen op de deel in een afgezet varkenshok. Wim werkte daar bij een boerengezin, waarvan de man ziekelijk was. Ze wisten dat Gendtenaren in Keijenburg zaten. Toen ze daar naartoe liepen, troffen ze de hele families van Grad Hendriks, Tinus Hermsen en Antoon Hooijman. Er werd overnacht en de volgende dag ging het lopend terug. Ze gingen op een zondagmiddag naar een oom in Wehl en konden meteen naar het lof in de kerk. De kerk zat vol en er ontstond paniek toen het station in Wehl werd gebombardeerd. Met de schrik in de benen ging het weer naar het evacuatieadres. Vandaar verder naar het noorden. Ze troffen Jan en Leentje Hendriks, die vertelden dat haar jongere broertje van 8 bij een val van de trap in Didam was overleden. Hij was al ziek geweest: bloedziekte.

In december weer verder getrokken op boerenwagens en op 5 december was er even tijd voor de kapper. Opeens kwam Jan Hendriks met nog een halve smoel met zeep naar buiten want er werd in Hellendoorn een V-1 afgeschoten. De dag ervoor was het ook al misgegaan en waren er 19 doden gevallen. Toch kwamen 's avonds nog Sint en Piet op bezoek

in het patronaatsgebouw waar ze overnachten. Weer verder. Uiteindelijk kwamen ze in Friesland terecht. Het eten werd waarschijnlijk verzorgd door het Rode Kruis en was steeds hetzelfde: de ene dag hutspot en de andere dag knolraap, behalve in Akkrum. Daar kregen ze pap met een soort knakworst. Overal zou fris stro zijn, maar zo gauw ze weg waren werd het gewoon opgeschud. In Leeuwarden werden ze op luizen gecontroleerd en konden ze baden en douchen. Een douche was bij Wim thuis een onbekend iets. Ze kregen een laken om tot hun kleren gestoomd waren. Verder met de boot naar Dokkum waar ze snert kregen die erin ging als koek. De definitieve evacuatieplaats werd Broeksterwoude. Vader en moeder kwamen bij het echtpaar Hoekstra en Tonnie van 10 bij een boeregezin met een meisje van haar leeftijd. Zus Dora werkte bij Baltussen in Elst en is de hele evacuatieperiode bij die familie gebleven. Via het Rode Kruis hadden ze nog wel briefcontact. Het was de bedoeling dat Wim in Broeksterwoude bij een bakker kwam, maar zijn vrouw had om een meisje gevraagd. Toen kwam Wim bij een ouder boe-

‘Het eten was steeds hetzelfde: de ene dag hutspot en de andere dag knolraap.’

renechtpaar, dat al een Groesbeekse jongen huisvestte. De Groesbeekse evacuée, Jan, wist dat zijn moeder in Nijmegen in het ziekenhuis lag. Waar zijn vader en de andere zeven kinderen waren, waarvan de oudste jongen ook nog gewond was, was onbekend. Er waren koeien die Wim wel wilde melken, maar dat hoefde niet. De boer zei dat hij zelf wilde melken: ‘Het oudste goed mot eerst an het end’.

De tweede dag moest Wim al bij de bakker een vierde ‘patsje brea en een boale’ halen en dat herhaalde hij onderweg steeds en kreeg uiteindelijk een kwart roggebrood en een wittebrood.

Hij is het nooit meer vergeten. Het gezin was gereformeerd en zij waren katholiek, maar er werd niks van gezegd als ze baden voor het eten. Na het eten werd uit de Bijbel gelezen. ’s Zondags gingen alle katholieken uit de omgeving naar de mis in Murmerwoude. Het leek wel Gendt, zoveel mensen uit Gendt zaten daar dan. Op de terugweg werden ze nogal eens door de jeugd uitgejouwd: ‘Roomse papen, rijk geschapen, niet bij God maar bij de duivel in het hok’. ’s Avonds kwamen steeds drie jongens van rond de 20 jaar met hen over de oorlog praten. Die sliepen daar in een hooiberg; het bleken onderduikers. Die drie werden tijdens het eten door Duitsers gestoord. Toen ze wegvluchtten is een van de drie neergeschoten. De andere twee hebben lang vastgezeten. Bij de arrestatie is ook een jongetje van ca. 11 jaar dat op een afstand toekeek, neergeschoten.

Het werd een ouderwetse lange winter. In het voorjaar moest de volle gierkelder leeg. Ze kregen een paard om de gierkar leeg te strooien, maar met ‘hop’ gebeurde er niks. Het moest ‘vort’ worden en ‘ho’ in plaats van ‘hu’. Tijdens eieren zoeken in het veld hoorden ze in de verte schieten. Thuis vertelde de boer dat de hond uit Dokkum door de Binnenlandse Strijdkrachten gevangen genomen was en in Murmerwoude aan een paal was geknoopt. Met de hond werd de Ortskommandant bedoeld. ’s Avonds kwamen de Canadezen en dat werd een groot feest. De strijd was nog niet voorbij, want er waren nog gevechten met verdwaalde Duitsers. Het was wachten tot ze weer naar Gendt mochten. Uiteindelijk kwam er een grote veewagen op houtgas, die

Boven v.l.n.r. Wim en Jan en zittend hun zussen Tonnie en Dora.

Bijna alle huizen in de Kommerdijk raakten tijdens de oorlog zwaar beschadigd. Hier een foto van net na de oorlog en een van na de herbouw.

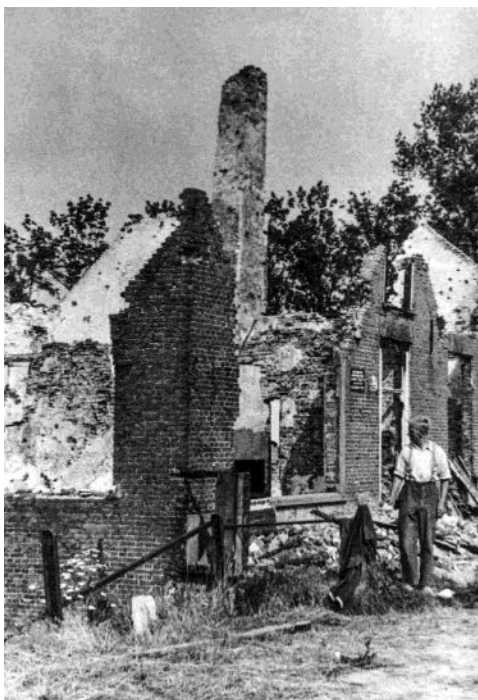
De Historische Kring Gente heeft geen oorlogsfoto's van Gendt — behalve wat militaire luchtfoto's — en weinig foto's van net na de oorlog. Dit komt, omdat toen weinig particulieren een (foto)camera hadden en alle inwoners Gendt in 1944 moesten verlaten, toen de plaats en de omgeving strijdtoneel werden. Bij terugkeer hadden de meesten wat anders aan hun hoofd dan foto's of films te maken.

Als u toch een foto of film van Gendt in de oorlog heeft, heeft de Historische Kring Gente graag een kopie ervan.

wel 30 km per uur reed en konden ze naar huis. Onderweg nog pech, maar de chauffeur kreeg de wagen weer aan het lopen. Ze konden niet over het Pannerdense veer, omdat de ponton daar niet op berekend was, maar wel de Rijn oversteken bij het Looveer. De veerbaas durfde het niet aan alles tegelijk over te zetten, dus eerst de personen en bagage en toen pas de auto. Dat ging goed en de bagage werd bij de Boerenbond in Gendt neergezet. Het was laat in de avond. Iedereen ging lopend naar huis in de Kommerdijk. 's Nachts leek Gendt wel een spookstad. in de Nijmeegsestraat liepen ze langs witte linten die gespannen waren vanwege het mijnengevaar. Toen het 's morgens licht werd was het schrikken. In de buurt waren tien woningen afgebrand en de rest was licht of zwaar beschadigd. Hun huis in de Kommerdijk was niet meer bewoonbaar. De telefoon- en lichtmasten in de buurt waren iets boven de grond afgezaagd voor brandhout. Er liep een

loopgraaf tussen Jansen en De Beijer met een tunneltje door de dijk met uitzicht op het Vossegat en de Ooij. Het werd later weer hersteld. Vrachtwagens met grond kropen tegen de dijk. De jeugd probeerde zittend op de treeplank mee te rijden. Daarbij kwam het zoontje van Basten uit de Wieringenhoek, Bartje, om het leven.

Op een dag een knal en hard gekrijs. Bleek de jonge Wim Peters uit de Kruisstraat gewond. Er werd een fiets gegeven en op naar dokter Burg, de pastorie en het klooster waar het Rode Kruis zat. Wat er met Wim gebeurd is, is onbekend, maar hij heeft het overleefd. Overal lag immers munitie en granaten. Een andere gebeurtenis kort erop was toen Leentje Hooijman en Dora Jansen naar de bevrijdingsfees-

Wim de Beijer bij de ruïne van het veerhuis van Tieske de Beijer. Wim verdronk kort daarop.

ten in Nijmegen gingen. Ze gingen bij Tieske over en dan bij Ooij naar Nijmegen, want dat was korter.

Schipper Wim de Beijer zette ze over en aan de Ooijse kant sprong hij uit de boot om die vast te leggen, maar het ging mis en hij verdronk. De roeiboot dreef weg met de twee dames erin en strandde uiteindelijk in Haalderen.

Jan was intussen met een Engelse militaire vrachtwagen uit Werdohl naar Nederland teruggekomen. In Arnhem kon hij over de schipbrug naar Nijmegen. Vanaf Nijmegen liepen Toon Stuard en hij naar Gendt, nadat hun papieren waren gecontroleerd voor ze de brug over mochten.

Het huis lag in puin. Gelukkig kon de hele familie terecht bij een broer van vader in de Dijkstraat. Later hebben ze nog bij Milder in de Dijkstraat ingewoond vier huizen verderop tot het huis vrijkwam, toen Milder verhuisde. Eerst huurden ze het; later konden ze het kopen.

Even een pauze tijdens het afbikken.

Jan werkte de eerste maanden na de oorlog bij de afbraak. Dat was hoofdzakelijk stenen afbikken bij de verwoeste huizen. Die stenen werden weer hergebruikt voor de wederopbouw.

Wim Venselaar in 2018 met Schutterskoning Mark en Schutterskoningin Aloys.

Het gezin Venselaar had het overleefd en dat was het voornaamste.

Boos maar niet bang

Het verhaal van Wim Rasing (1927-2019), dat hij kort voor zijn overlijden vertelde aan Yvonne de Boer.

Wim Rasing

uit vader en moeder Rasing en hun 13 kinderen. De oudste, Arnold, was al uit huis en

Wim Rasing is als 15-jarige jongen gewond geraakt toen een Tommy een handgranaat in de schuilkelder gooide. De Engelsen dachten dat daar Duitsers in zaten, maar het waren op dat moment vier leden van de familie Rasing. Die hele familie bestond

Eén schuilkelder zat in de ruimte onder de opkamer. Een andere lag buitenshuis. Die schuilkelder was ingenieus aangelegd. In een schuur op hun land liep een gang naar het grote gat buiten dat afgedekt was met platen. Leek het buiten weer rustig, dan kon je poolshoogte nemen in de schuur of het weer veilig was en je kon ook in of net buiten de schuur je behoefte doen. De oudste zussen kookten tijdens een rustpauze in huis eten en dat werd weer in de schuilkelder opgegeten. Ze sliepen daar op stro.

Op het moment van de ontploffing van de granaat zaten ze met zijn vieren in de buitenschuilkelder: Eef, Wim, Anneke en Toon. Anneke en Toon waren als laatste in de schuil-

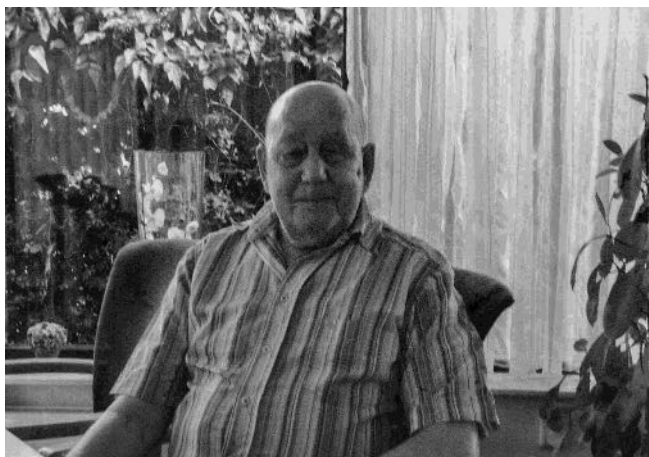
De hele familie Rasing. Wim staat helemaal rechts.

woonde met vrouw Willemien en kind in De Hoek in Haalderen. Maar als het luchtalarm afging, schuilden ook zij in de schuilkelders van de ouders een paar honderd meter verderop aan de Zandvoort nr. 1.

kelder gekropen en zij zaten daarom vooraan bij de ingang en werden het ergst getroffen. Wim zat weer daarachter. Ze werden naar het ziekenhuis in Zevenaar gebracht. Anneke en Toon moesten daar blijven en zijn er ook de

Toon en Dora.

Toon op latere leeftijd.

hele evacuatie-tijd gebleven. Toon moest uiteindelijk een oog missen.

Wim zelf had granaatscherven in zijn bil en in zijn been. Hij kon terug naar Gendt maar moest wel dagelijks aan die wonden behandeld worden. Met een soort Buismanlepeltje werden de scherven eruit gehaald. Een in zijn been bleef bijna zijn hele leven zitten.

Die deed na verloop van tijd geen pijn meer en is uiteindelijk pas tijdens een andere operatie zo'n 15 jaar geleden eruit gehaald.

Als je vraagt wat Wim op dat moment voelde toen hij getroffen werd, zegt hij: 'Boos. Eigenlijk was je nooit bang, want je was als kind heel onwetend'. Als hij in de beginjaren van

de oorlog met broer Jan in het donker tussen de Duitsers door liep met een kruiwagen om aan de andere kant brood en ander eten te halen, dan was dat vooral spannend. Kinderen konden dat rustig doen, want men zag ze niet als vijand.

Wim (1927-2019) was in het begin van de oorlog al van school en hij moest op het land van zijn ouders werken. Hij en zijn broers kregen een schop en dan moesten ze het land van de woning tot de Langstraat omspitten. Verder hadden ze koeien en varkens. Ieder kind had zijn eigen taak. Hij was 'hoofd kippen', niet zo'n gemakkelijke baan, want de haan vloog hem iedere keer tot op borsthoogte aan als hij de kippen kwam voeren. Af en toe moest hij samen met Jan bij Jaap de Graaf druiven krenten en ze kregen dan druiven mee. Ze verdienden er twee of drie gulden mee, maar daar zagen ze niks van, want die werden rechtstreeks door De Graaf aan moeder gegeven.

Jan had eens een Vlaamse Reus helemaal opgefokt en zelf vlak voor de Kerst verkocht. Vader kwam dat te weten en hij wist hem dat geld te ontfutselen door te vertellen dat de politie ervoor aan de deur geweest was en anders terug zou komen.

Vader en moeder hadden vaker fraaie uitspraken. Als ze gingen zwemmen werd er meestal gezegd: 'Als je verzüpt hoef je niet meer trug te komme'. De oorlogstijd was tot het incident met de granaat eerder een avontuurlijke dan een bange tijd voor de jongens.

Toen het gezin in oktober 1944 moest evacueren, was Arnold net weer in zijn eigen huis in Haalderen, terwijl Willemien met kind nog bij hen was. Dat resulteerde erin dat Arnold naar Brabant moest en een half jaar gescheiden werd van vrouw en kind. Haalderen en Bem-

mel waren al bevrijd toen op korte afstand in Gendt en daarboven nog gestreden werd. Zij gingen met zijn allen (behalve Anneke en Toon, want die lagen in het ziekenhuis in Zevenaar) met een grote kar met

tractor ervoor op de Achterhoek aan. Ze hadden nog net wat benzine ervoor. Wie kon lopen, moest lopen. Zij kwamen uiteindelijk in Lichtenvoorde terecht en werden er twee aan twee bij verschillende gezinnen ondergebracht. Hij kwam met Jan bij de slagerij van de familie Geerdink terecht, waar ze het in de

**'Eigenlijk
was je heel
onwetend.'**

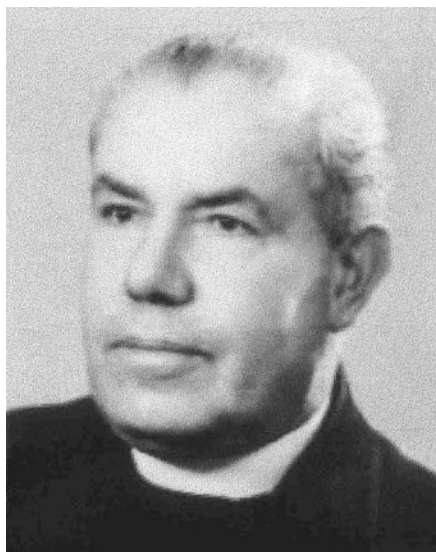
winter goed hadden. Veel stampot met lekker vlees. Als tegenprestatie moesten ze op het land helpen. Vader en moeder waren wel in de buurt maar ze zagen elkaar niet elke dag. Vader plukte er onder andere knolgrün om op te eten en de rest was voor de beesten en moeder werkte er in huis. De kleintjes zullen wel heimwee gehad hebben.

Toen ze uiteindelijk weer naar huis konden, waren alle beesten weg en was een stuk van het huis kapot en lag de schuur in puin. De Duitsers (en/of anderen) hadden alle huisraad vernield. Er lag bij Bosman in de wei veel oorlogstuig en daar speelden ze in de vrije uurtjes mee, maar dat mochten de ouders natuurlijk niet weten. Langzamerhand nam ieder zijn taken weer op zich. Er was genoeg te doen op hun land.

Het huis van Rasing aan de Zandvoort.

Zus Dora werd huishoudster bij kapelaan Kroesen en Toon werd tegen kost en inwoning knecht bij aangetrouwde familie in Volendam. Daar is hij ook gebleven. Dat waren in ieder geval weer een paar maanden minder om te voeden. Iedereen kon na verloop van tijd op zijn beurt uitvliegen om een eigen leven te gaan leiden en dat gebeurde dan ook.

Een jonge en oudere kapelaan Anton Kroesen.

Op de vlucht (1944 -1945)

Opgetekend door Henk Klaassen (1939), bestuurslid bij de Historische Kring Gente en auteur van diverse artikelen in het kringblad.

Het complete gezin Klaassen met tien kinderen. Henk is het kleine jongetje rechtsonder.

Het gezin Klaassen

Ons gezin bestond uit vader, moeder en tien kinderen waarvan zeven meisjes en drie jongens. We woonden in de Zandvoort in het ouderlijk huis van mijn moeder, dat omstreeks 1850 gebouwd was. We hielden varkens, geiten, kippen en konijnen. Mijn vader verbouwde allerlei soorten groente en we hadden ook wat fruit. Voor ons huis stonden drie grote bomen, zogenaamde suikerperen en een waterput. Vóór de evacuatie stonden onder deze bomen Duitse tanks opgesteld en liepen soldaten ons huis in en uit. Vader en de oudere kinderen waren een schuilkelder aan het bouwen in de sloot achter onze akker. Aan de andere kant van deze sloot lag grasland en de kersenboomgaard van Thee Roelofs uit Haalderen. Daar liepen toen nog koeien te grazen. Gelukkig was de schuilkelder op tijd klaar en konden ons gezin, kennissen en de burens er gebruik van maken. Ook Antoon Janssen uit Bemmelen,

die verkering had met mijn zus Grada, kwam met zijn vader, Frits, bij ons in de schuilkelder. De moeder van Antoon was al overleden. 's Nachts gingen vader, moeder, mijn jongste zus Dora en ik nog af en toe in het huis slapen. Op een dag was de lucht vol met vliegtuigen. Twee jonge Duitse soldaten, helemaal van streek, kwamen bij ons in de schuilkelder. Wij zagen allemaal dat ze huilden; in mijn ogen huilden deze grote mensen als kleine kinderen.

Weg uit Gendt

In oktober 1944 moesten alle mensen weg uit de Zandvoort. We konden maar één kant op en dat was naar Doornenburg om daar het Pannerdensch Kanaal over te steken. Verderop zijn we met het Berghoofdsche veer de Oude Rijn overgevaaren. Die dag nog kwamen we in Angerlo aan. Daar brachten we de nacht door in een boerderij. De andere dag gingen we naar Hummelo en vandaar naar Drempt. De kape-

Een tank op het Haalderensepad in de Zandvoort.

laan van dit dorp heette Antoon Kemperman. Antoon heeft ervoor gezorgd dat wij met de hele familie bij zijn ouders in Steenderen terecht konden. We werden met paard en wagen opgehaald door zijn broer. Omdat we alleen maar een kruiwagen met wat spullen hadden, konden wij allemaal op de kar meerijden. Bij vader Kemperman kregen we een kippen-schuur aangewezen en nog een klein verhoogd opbergschuurtje. Mijn drie oudste zussen: Mienneke, Rieka en Grada, sliepen op de bovenverdieping van het kleine schuurtje; eronder was

V.l.n.r. Grada, Mienneke en Rieka.

Bij de familie Kemperman

Het opbergschuurtje op het terrein van Kemperman waar de drie oudste zussen sliepen.

een opslagruimte voor aardappelen. In de grote schuur sliepen de rest van ons gezin en Frits Janssen. Om te eten kwamen we allemaal bij elkaar in de grote schuur. Mijn oudere zussen kregen in de buurt bij gezinnen huishoudelijk werk aangeboden. Thee, mijn oudste broer, werkte verplicht in Duitsland en Antoon Janssen was opgepakt om voor de Todt te werken. Mijn andere broer, Gerard, vond een baantje bij de fietsenmaker in Steenderen. Kapelaan Antoon Kemperman kwam uit een groot gezin. Zijn broers werden gezocht om voor de Todt te werken, maar ze waren ondergedoken en wij kregen ze dus niet te zien.

Mijn vader, die toen 48 jaar was, had zijn baard laten staan om er ouder uit te zien en deed zich voor als 65-jarige. Als ze vroegen naar het persoonsbewijs, zei vader dat het verbrand was tijdens het bombardement in Gendt. Gelukkig geloofden ze hem en hoefde hij niet mee. Zo kon hij werkzaamheden verrichten die anders door de zonen van Kemperman gedaan moesten worden, zoals het verzorgen van de kippen en de varkens. Er stonden vier kippen-schuren op een rij en achter de laatste stroomde een beek. Ik mocht mijn vader helpen met voeren en eieren rapen. Er liepen ook hanen bij die regelmatig op mijn hoofd vlogen en me pikten. Als er een ei beschadigd of aangepikt was, slurpten vader en ik het ei leeg. De eierbast gooiden we in de beek en die werd met de stroming meegenomen.

Omdat we in de Zandvoort kort bij de leigraaf woonden en daar ook vaak bij de brug speelden zei mijn vader: 'Als de oorlog afgelopen is en we weer thuis zijn, moet je maar bij de brug gaan kijken. Misschien komen deze eierbasten daar wel voorbijdrijven'. Bij Van Hal, dat waren de burens van Kemperman, was Henk Rosmulder uit Gendt gaan werken. We zagen hem af en toe bezig in de stallen. Iedereen was altijd op z'n hoede als er weer Duitsers en ook Ne-

derlanders in zwarte uniformen kwamen. Wij noemden ze de Zwarten. Ze waren dan op zoek naar de jongens van Kemperman. Ik kreeg daar een vriendje, Herman Flamaa, die daar in de buurt woonde. Hij kwam vaak bij Kemperman om met mij te spelen. We waren ook weleens ondeugend. Dan gooiden we keien naar de fazanten en patrijzen die daar in een ren zaten. Of we zaten achter de hanen en kippen aan die om het huis liepen. Eén keer zijn we over de knie gegaan bij de oude Kemperman. Wat kon die kwaad worden!

Na de bevrijding

Toen de oorlog voorbij was en Antoon Janssen weer terugkwam, zijn we vaak in de beek achter de schuur gaan zwemmen. NSB'ers werden opgehaald en op een platte wagen door het dorp gereden, zodat iedereen ze goed kon zien. Engelse soldaten kwamen op motoren bij onze schuur. We kregen chocolade en we mochten een ritje achterop de motor maken. Een van hen heette Fred Witfort. Thee, mijn broer, was teruggekomen uit Duitsland. Hij is samen met vader naar Gendt gefietst. Ze kwamen terug met slecht nieuws. Ons huis was helemaal verwoest.

Een paar weken later zijn ze weer naar Gendt gegaan en hebben ze huisvesting gevonden bij Jan Bus op De Woerd. Gerard kreeg voor vertrek van zijn fietsenmaker nog een mooi getuigschrift overhandigd.

Terug in Gendt

Met paard en wagen werden we door Willem Kemperman, een broer van de kapelaan, van Steenderen naar Gendt gebracht. Een varkensschuurtje bij de familie Bus op De Woerd werd ons nieuwe onderkomen. Achter dit schuurtje was een hokje gemaakt van oude planken dat als wc dienst deed. Piet Stuard werkte op De Woerd waar hij vaak met paard en stortkar reed. Ik mocht dan wel eens mee rijden. Op de splitsing Woerdsestraat, nu Angerensestraat, en de Kapelstraat hadden wij ons speelterrein. Mijn vriendjes waren Theo de Jong en Wim de Beijer. We moesten ook weer naar school. De eerste schooldag was voor mij een ramp. Ik voelde me opgesloten. Ik had bevrijding waarschijnlijk iets te letterlijk opgevat. Vanaf de Woerdsestraat liepen we naar school over een voetpad dat uitkwam bij Jan Groen aan de Kapelstraat. Jan liep daarvan ook met ons mee.

Drie verblijven van de familie Klaassen. Eerst op De Woerd, dan Marietje voor de noodwoning in de Zandvoort en helemaal onderaan het nieuwe huis in de Zandvoort.

Deze rij noodwoningen in de Zandvoort werd later gebruikt als varkensschuur en is in 2019 gesloopt.

In een andere schuur bij Bus vertoefde het gezin van Frans Sweeren. In de Kapelstraat waar Jan Bus een boomgaard had, stond nog een schuurtje en daarin huisde het gezin van Toon Peters. Zowel Sweeren als Peters kende ik want die families woonden voor de oorlog in de Zandvoort.

Van de vijfendertig gezinnen die in de Zandvoort gewoond hadden (26 woningen) was alleen het huis van Dorus Rasing, weliswaar zwaar be-

schadigd, blijven staan. Bij Bus kregen we voldoende groente en fruit uit eigen tuin en ook wel eens een stuk spek.

Toen de noodwoningen klaar waren zijn we naar de Zandvoort teruggegaan. We kwamen in een blok van zes woningen te wonen. Op de hoek woonde Hendriks, dan kwamen Peters, Geurtz, wij, Schennink en Ederveen. We hebben daar vier jaren gewoond en dat waren best mooie jaren. In 1950 was ons nieuwe huis klaar, dat gebouwd was op de plaats van ons verwoeste huis.

Eindelijk hadden mijn ouders rust na jaren van zorgen over het gezin en de behuizing.

Suus, Marietje (achter), Doortje en Henk bij zijn 1e Communie.

Vanaf De Woerd is mijn oudste zus Mieneke getrouwd met Henk Bloem. Henk was beroepsmilitair en reed met een militaire vrachtwagen mensen uit de Betuwe naar de jamfabriek van Taminiau in Elst. Mieneke werkte daar en zo heb-

ben ze elkaar leren kennen. Voor hun trouwdag, die al heel vlug volgde, was voor mij een mooi kostuum en matrozenpet van een IKO¹ (Inter Kerkelijk Overleg) deken genaaid door mijn zus Marietje op de naaischool. Trots ben ik de buurt ingegaan om het iedereen te laten zien. Met de hele familie op de vrachtwagen zijn we afgereisd naar Maasheze waar Henk Bloem en zijn familie woonden.

1. IKO. De samenwerking tussen Rooms-Katholieke en Protestantse Kerken in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog

Mijn Oorlog

Henk Janssen (1932) had jarenlang een levensmiddelenwinkel (VIVO), eerst aan de Raalt en later aan het Julianaplein.

Vader Stef Janssen was degene die met een levensmiddelenwinkel begon en Henk (hier rechts) zette die voort. Beiden brachten de spullen thuis, eerst met paard en wagen en later met de bakfiets.

Bepaalde zaken zijn in mijn geheugen gegrift en die zal ik nooit vergeten. Het begon in mei 1940. Wij woonden toen met ons gezin in de Zandvoort. We zagen 's morgens de Duitse vliegtuigen over komen, ze gingen richting Nijmegen. Je kon ze goed zien, want ze vlogen niet hoog en hadden ook niet de snelheid die ze tegenwoordig hebben. Dit was dus het begin van alle ellende.

Omdat wij levensmiddelen verkochten in onze winkel kregen wij dus te maken met het bonnensysteem. De artikelen werden schaarser en gingen geleidelijk op de bon, te weten: koffie, thee, suiker, boter, kaas en diverse meelproducten. Ook tabaksartikelen gingen op de bon. Mijn vader heeft toen een verzamelkist gemaakt met 20 vakjes. Daar gingen de bonnen in die wij van onze klanten ontvingen. 's Zondags werd de kist op de keukentafel gezet en mochten wij als kinderen meehelpen de bonnen gesorteerd op de daarvoor bestemde vellen te plakken. 's Maandags werden die weer ingeleverd op het distribu-

tiekantoor te Gendt. Daar kreeg je toewijzingen voor terug, waarmee je weer bij de groothandel kon inkopen. De deksel van de kist heb ik nog steeds in bezit.

Later in de tijd kregen wij en anderen in de straat te maken met meer oorlogsgeweld. Het waren vooral Engelse jachtvliegtuigen die op alles doken en schoten wat verdacht was als Duits transport. Ook op de Waal werd regelmatig geschoten op de schepen.

Mijn vader heeft toen een schuilkelder gegraven achter het huis op een stukje grond. Daar gingen wij 's avonds dan in als het dreigend en onrustig werd door o.a. granaatvuur. Op een avond zaten wij daar toen wij een geweldige klap hoorden. De grond dreunde en later bleek er een bom te zijn gevallen op het huis waarin Dirk Doornenbal woonde. Er was niets meer van over, alleen een groot diep gat. De losse boordjes van de overhemden van Dirk hingen als zwaluwen over de elektriciteitsdraden. Het was een gezicht om nooit meer te vergeten.

Het gezin van Stef Janssen. Henk staat middenachter. Theo (links) heeft ook tijdenlang in de winkel gewerkt.

Het zal rond oktober zijn geweest dat wij allemaal onze huizen moesten verlaten. Dat was het begin van de evacuatie. Mijn vader had een kruiwagen en daar werd een grote, zwarte dekenkist op gezet waarin wat kleren en broodnodige spullen kwamen, o.a. diverse papieren. Wij hebben toen even op steenfabriek de Zandberg verbleven voor de nodige beschutting. Ook daar werden wij

Henk en Stef in de winkel op de Raalt.

De winkel aan het Julianaplein.

weer door de Duitsers verdreven richting het veer van Pannerden. Op weg daarnaartoe via Hulhuizen en de Groenestraat richting Doornenburg zijn wij even binnen in het huis van de familie Derksen op nr. 16 geweest waarschijnlijk om te schuilen voor granaatvuur. Daar was niemand meer aanwezig. Toen wij daar waren kwamen enkele Duitsers binnen die meteen schreeuwden: 'Weg-wezen hier'. Wij stonden op een soort berging. Mijn vader moest de kleinste dochter van ongeveer twee jaar die hij op de arm

had, op de grond zetten. Een jonge Duitser van ca. 18 jaar – een snotneus – ging met zijn geweer voor mijn vader staan en dreigde ermee totdat een hogere in rang binnenkwam en ons beval direct het huis te verlaten. Dat was angstig.

Wij zijn toen meteen richting Pannerden vertrokken en onder zwaar granaatvuur nog dezelfde avond overgezet. Die nacht hebben wij doorgebracht bij boer Bus in Herwen. De volgende dag zijn wij naar Lobith gelopen en kwamen we ook weer in een steenfabriek terecht. Van daaruit ging het richting Varsseveld en zo alle dagen verder naar het noorden, lopend en soms op een boerenkar. Ik weet nog dat wij in Rijssen bij een familie hebben overnacht. Die hadden in de kamer een fiets op een verhoging staan. Daar moest op gefietst worden voor verlichting in de kamer. Ik heb daar ook nog op gefietst.

Uiteindelijk was het eindpunt in Groningen bij boer Veltman in Zuidwolde (gemeente Bedum). Daar zijn wij gebleven tot de bevrijding.

Na de oorlog was mijn vader bij

R.-k. herenkoor.

het kerk-
koor. Dat
ging eens
per jaar
een dagje
uit,
meestal
richting
Duits-
land. Hij
ging
nooit mee;

nog steeds om wat hem was overkomen met de Duitse snotneus. Dat waren zijn woorden. Totdat op een keer Toon de Beijer, bestuurslid van het koor, hem toch zover kreeg. Dat is hem toen

Henk en Riet bij het 50-jarige bestaan van de winkel in 1996.

zwaar tegen gevallen. Ze waren in een Duits restaurant en daar meende hij de snotneus als ober te herkennen. Hij kwam heel overstuurd thuis en wij hebben daar 's nachts de huisarts nog bij gehad. Wij hebben later op het Juliana-plein een nieuwe winkel gebouwd en geopend. Toen belde de groothandel in Nijmegen. 'Wij komen vandaag even langs met Duitse collega's om de nieuwe zaak te bezichtigen'. Mijn vader zei daarop: 'Blijf met die Moffen maar mooi in Nijmegen. Ze komen er bij mij niet in'. Later heeft hij uitgelegd waarom en toen hadden ze wel begrip ervoor.

De VIVO werd later omgedoopt in Janssens Versmarkt.

Persoonlijke aantekeningen van Cor Dinnissen, zoon van het hoofd van de jongensschool, over de periode september/oktober 1944 in Gendt

17 september	10.30 uur	Bombardement Polder Gendt ten noordoosten van steenfabriek de Zandberg. 3 Doden (burgers) en 9 koeien. ± 140 brisantbommen gevallen
	21.00 uur	Grote groepen jongens van de Hitlerjugend (± 300) geëscorteerd door SS soldaten komen door de Nijmeegse- en Leemstraat en gaan naar Doornenburg-Emmerich (kwamen uit Berg en Dal)
18 september	1.00 uur	's Nachts is de boerderij Van de Graaf afgebrand → in brand gestoken door? Nederlanders!
20 september		Bij Schaars (bij de Klok) heft een Duitse officier geslapen Vrij veel 10 ^e SS mannen komen door Gendt → gaan naar front Nijmegen Lent, ze dragen vooral Pantser Fausten mee
23 september		Eerste artillerie batterij in Gendt (bij de Geer) Flieren opgesteld → 10 ^E SS
24 september		In de vroege morgen 3 stukken artillerie opgesteld in de Frik (nu Dijkstraat) 1 bij W. Derksen, 1 bij Milder en 1 bij Van Dalen met o.a. bonen roesen gecamoufleerd. Tegen 10.00 uur begonnen te vuren richting west. Lent – Valburg. Om 12.00 uur is een (verdwaalde) bom gevallen nabij Heiting Hoge Veld. 1 Persoon gedood. 's Nachts (eerste) granaten gevallen bij kruispunt Kommerdijk – Nijmeegsestraat en Nijmeegsestraat – Galgendaal
25 september		Artillerie Frik was 's morgens weer vertrokken (houten omhulsels lagen er in overvloed) Bommen op de Zandvoort. 2 Huizen verwoest (Bemmel veroverd Welsh Guards 69th Brig.)
26 september		Artillerie stond opgesteld langs oostzijde Hoge Veld (Pekel e.a.). 6 Stukken
27 september	11.00 uur	Pioniers van de (10 ^e ?) SS of Ite SS korps hebben de kerktorens opgeblazen na de gehele morgen springstoffen in gehakte gaten gebracht te hebben. Hadden een zware truck met nogal wat gereedschap en springstof bij zich. Zijn in de namiddag op de kapel, pakhuis Meurs en torentje Olyhorst + Doornenburgse molen gaan opblazen. Dit alles is/was een uitvloeisel van een bevel v.d. legergroeps Cdt. General Model om alle artillerie waarnemingspunten = hoge punten te verlagen. Waarmede in Gendt een begin is gemaakt op 27 sept.
28 september		In de nacht van 27/28 sept. is in centrum Gendt een SS gevechtscommando neergestreken (mogelijk Harmel → 10 ^e SS) Hoofdkwartier was villa van de dominee ten n. van de Prot. Kerk. Veel staf en radiowagens alsmede VW Kubel swim wagens (met schroef) Bij Karel (nu Frans) van Driel was een SS arts gestationeerd. In meisjesschool was de bewakingscie. gelegerd. (Werd hier 28-9 het tegenoffensief voorbereid?) Op de 5 morgen ten noorden van de Dries nabij Milder is een Duitse jager neergestort. Vlieger Lt. Leschanz is op R.K. kerkhof begraven. Die dag veel Duitse vliegtuigen boven Betuwe front neergeschoten (23 stuks?)
Nacht 28/29 september		Nogal wat granaten gevallen op Gendt en kapel. Vooral in de vroege ochtenduren

29 september	In de morgen is het SS gevechtscommando uit Gendt vertrokken naar Huissen? Artillerie Hoge Veld was toen nog aanwezig!
30 september 17.30 uur	Typhoon aanval op Gendt. Een reeks (raket)bommen gegooid vanaf D. Hylkema (nu de Dries) tot Leemstraat tussen de Van Driels. Meeste bommen in/op de boomgaarden gevallen. 7 Doden te betreuren o.a. Th. Nissen + vrouw en oudste dochter Riel + Bertus van Driel + in/nabij huis Van Hal (evacuees?) minstens 3 gewonden. In tijdelijk Kriegslazaret = zusterklooster Nijmeegsestraat werden die nacht ± 25 gewonden (burgers) uit Gendt – Haalderen- Bemmeler verzorgd. Veel granaten die nacht.
Maandag 2 okt.	18.00 uur Het zware R.A.F. bombardement op Leemstraat (nu Dorpstraat) Gendt. Bommen als was vroegere Prot. Kerkhof (nu bloemenhandel Rensen) tot R.K. kerkhof nabij R.K. kerk. A/d westzijde van de Leemstraat in die strook was alles met de grond gelijk verwoest. In Leemstraat ter hoogte van Fr. Van Driel enkele grote gaten in wegdek. Daar even ervoor Boerenhoek Angeren en Pannerdense weg werden gebombardeerd, zat iedereen tijdig in de schuilkelders, zodat geen doden onder de burgers waren te betreuren. De zware R.A.F. bombardementen van die dag op de oost Betuwe waren de uitvoering van een verzoek/bevel van Gen. Thomas van de 43th. Inf. Div. op 10 okt. Gedaan om alle beschikbare middelzware bommenwerpers die beschikbaar waren in te zetten tegen de 'assembly areas' van de 10 ^e SS in de Oost Betuwe
3/4 oktober	Stonden rond kruispunt Doornenburgse molen (Bolder – Hoogveld) 3 Panther tanks gevechts gereed. Sommige bevoorradingsmanschappen waren Hollanders (N.S.K.K.) in SS uniform
6 oktober	151th Bde onder commando van Brigadier R.H. Senior volbrengt zijn opdracht → 30 ^e Corps bevel van 28 sept. om Haalderen met steenfabriek te veroveren
6/7 oktober	Alles ten westen van het tegenwoordige centrum van Gendt moet vluchten, hetgeen enkele doden o.a. in Flieren ten gevolge heeft gehad
Zondag 8 oktober	Centrum Gendt ook bevelen te ontruimen. Sommigen zijn 's avonds weer terug gekomen (o.a. CD, Dinnissen zelf). In vork Dijkstraat – Dijk, nu nieuwbouw de Dries was een verkeningsafdeling van de 10 ^e SS Pz.A.A. gelegerd met lichte pantsers. Overigens geen troepen in het verwoeste centrum.
Vrijdag 13 oktober	Volledige evacuatie/ontruiming van centrum Gendt en rest Oost Betuwe. Huis voor huis wordt door de SS uitgekamd. Feldgendarmerie II SS Corps regelt de overtocht over de Rijn bij Pannerden.oor de SS uitgekamd. Feldgendarmerie II SS Corps regelt de overtocht over de Rijn bij Pannerden.

De finale aanzet tot de bevrijding van Gendt

Robert Braam (1990) is bestuurslid van de kring en de oprichter van Oorlogsmuseum Niemandland aan de Nijmeegsestraat in Gendt. Hij geeft les op de bakkerijschool ROC RijnIJssel vakschool Wageningen.

Lang werd uitgekeken naar een Geallieerde invasie in Noord-Europa en de bevrijding. Het leek allemaal ver weg. De Duitsers waren heer en meester in Europa. Wel werden zij vanuit Rusland steeds verder teruggedrongen, maar dat ging toch erg langzaam. Veel te langzaam naar onze zin. En zolang de Engelsen en Amerikanen niet geland waren, hoefden wij in Gendt nergens op te hopen. Elke dag en nacht kwamen vliegtuigen in grote formaties overvliegen, maar dat was vanuit het onbereikbare Engeland.

Plotseling was het dan zover: 6 juni 1944 hadden de Geallieerden een bruggenhoofd op het continent gevestigd en dat nieuws bracht grote opwinding teweeg. Na dit nieuws liet meester Dinnissen de hoogste klassen van de jongensschool het Wilhelmus zingen. Vreemd genoeg kenden zij het lied nog, terwijl dit toch al meer dan vier jaar streng verboden was. Dat hij dat durfde was allen een raadsel, maar zij hielden er een goed gevoel aan over. Wel waren zij bang dat het zou uitlekken en dat hij opnieuw gevangen genomen zou worden. Hij stond immers te boek als gijzelaar omdat hij in Gendt een belangrijke functie had en als er iets zou gebeuren dat de bezetter niet aanstond was hij de zondebok en kon hij doodgeschoten worden. Gelukkig gebeurde dit allemaal niet. Nadat de opwinding van de eerste dagen wat geluwd was, werden de vorderingen in Frankrijk met trots doorverteld door degenen die naar de Engelse zender BBC konden luisteren. In het begin verliep de opmars niet zo voorspoedig, maar daar stond tegenover dat de Geallieerden niet teruggeslagen waren. Daar werd in het begin wel voor gevreesd.

Parijs viel pas op 25 augustus 1944, maar daarna ging het dan ook met een sneltreinvaart door Noord-Frankrijk en België. Op 4 september stonden de Geallieerden voor Antwerpen, nadat een dag eerder Brussel al gevallen was. Door die snelle opmars sloegen de Duitsers in paniek op de vlucht en trokken op Dinsdag – 4 september 1944 – richting de Duitse grens. Nu was er zekerheid: Nederland zou binnen enkele weken bevrijd zijn. Op die Dinsdag kwamen de Duitse soldaten door

Gendt. Zij waren op de terugweg naar Duitsland. Iedereen was in een roes en wij dachten dat de Tommies (de Engelsen) er achteraan zouden komen, maar zover was het nog lang niet.

Zondag 17 september 1944 begon met stralend weer met hier en daar een wolk aan de blauwe hemel. De Gendtenaren waren al naar de kerk geweest of zaten nog in de hoogmis. Al was er de laatste tijd wat meer activiteit in de lucht geweest, niets wees erop dat dit een zeer turbulente dag zou worden. De Geallieerde opmars was aan de Nederlands/Belgische grens tot staan gekomen en de vraag was, wanneer daar weer schot in zou komen. Toch hing er een gespannen sfeer. Na Dinsdag – enkele weken daarvoor – was de hoop op een spoedige bevrijding bij velen de bodem ingeslagen. De Duitsers die in de omgeving verbleven waren alleen maar agressiever geworden en dus moest je oppassen. Was een gevorderde fiets een kleine maand geleden nog iets waarover gesproken werd, nu was het al heel gewoon geworden. De activiteit in de lucht nam toe, maar niemand lette daar nog op. Het was goed vliegweer en de overtrekkende bommenwerpers met de jagers werden geacht door te vliegen naar Duitsland. Rond elf uur verscheen weer een formatie bommenwerpers boven Gendt. Toen deze formatie een draai maakte, werden ze toch extra in de gaten gehouden. Toen brak de hel los! Ontploffende bommen in de directe omgeving. In de Gendtse polder! Gendt schrok op. In de kerk – die vol was – brak paniek uit. De hele kerk trilde op zijn grondvesten. Mensen renden het priesterkoor op en klommen over de communiebanken. Na het oorverdovende en angst-aanjagende lawaai werd het vreemd stil. Langzaam gingen de gelovigen weer terug in de kerkbanken, zich angstig afvragend wat er gebeurd was. De hoogmis werd vervolgd, maar toen de rust een beetje was weergekeerd, kwam Piet Kersten de kerk binnen rennen. Hij waarschuwde pastoor Pelgröm en dokter Burg die daarop in haast de kerk verlieten. Iedereen wist nu dat er iets vreselijks gebeurd was en verliet in chaos de kerk. Buiten gekomen werd

er geroepen: 'Bommen op de polder! Bommen op de polder!' Het bericht ging als een lopend vuurtje door Gendt, maar wat er precies gebeurd was kon niemand vertellen, behalve wie er direct bij betrokken was.

Dit bombardement was de voorbereiding op Operatie Market Garden. De bommen moesten het luchtdoelgeschut van de Duitsers uitschakelen in de nabijheid van de dropzones van de Geallieerden.

Het bombardement op Gendt is achteraf een vergissing geweest. De *bombernavigators* hebben de bocht in de Waal verwisseld met de Waalbocht bij Heesselt (dat ten noorden van 's-Hertogenbosch ligt).

Die middag kwamen er weer veel vliegtuigen over. Sommige mensen vertelden destijds dat ze de parachutisten vanaf de dijk in Gendt zagen landen bij Groesbeek.

Vanaf 17 september bleef de gedachte bij de Gendtse bevolking dat de bevrijding nabij

sion ingezet worden om de Duitsers de Rijn over te jagen en Gendt te bevrijden. Maar de Duitsers waren vastberaden en zetten alle soldaten in die ze konden vinden. Zo ook het in de volksmond genoemde 'Maaglijdersbataljon' uit Wesel. Zij liepen achter elkaar door Gendt richting Haalderen met *Panzerfausten* op hun schouders. Ze maakten een zielige indruk. Het was een treurige stoet die de volgende dagen tegen de schemering over de provinciale weg naar het front liep en 's morgens onherkenbaar terug kwam sjokken. Zwarte gezichten onder de modder en met de verschrikkingen van de afgelopen nacht nog in hun blik. Rode Kruiswagens reden af en aan en soms sijpelde het bloed eruit.

Op dinsdag 26 september was de *10. SS-Panzerdivision Frundsberg* – of wat daarvan nog op de been gebracht kon worden – in fel gevecht gewikkeld met de Britse *50th Northumbrian Division*. Deze gevechten speelden

zich af in het vlakke gebied tussen Elst/Huissen en Bemmelen/ Haalderen. Bij de fam. Pekel op het Hoge Veld in Gendt stond Duitse artillerie opgesteld ter ondersteuning van de troepen. De Gendtse bevolking wist eigenlijk niet waar nu precies het front was en of er door de Geallieerden vorderingen gemaakt werden. Duitse soldaten kwamen en gingen en de granaten bleven vallen. Vooral

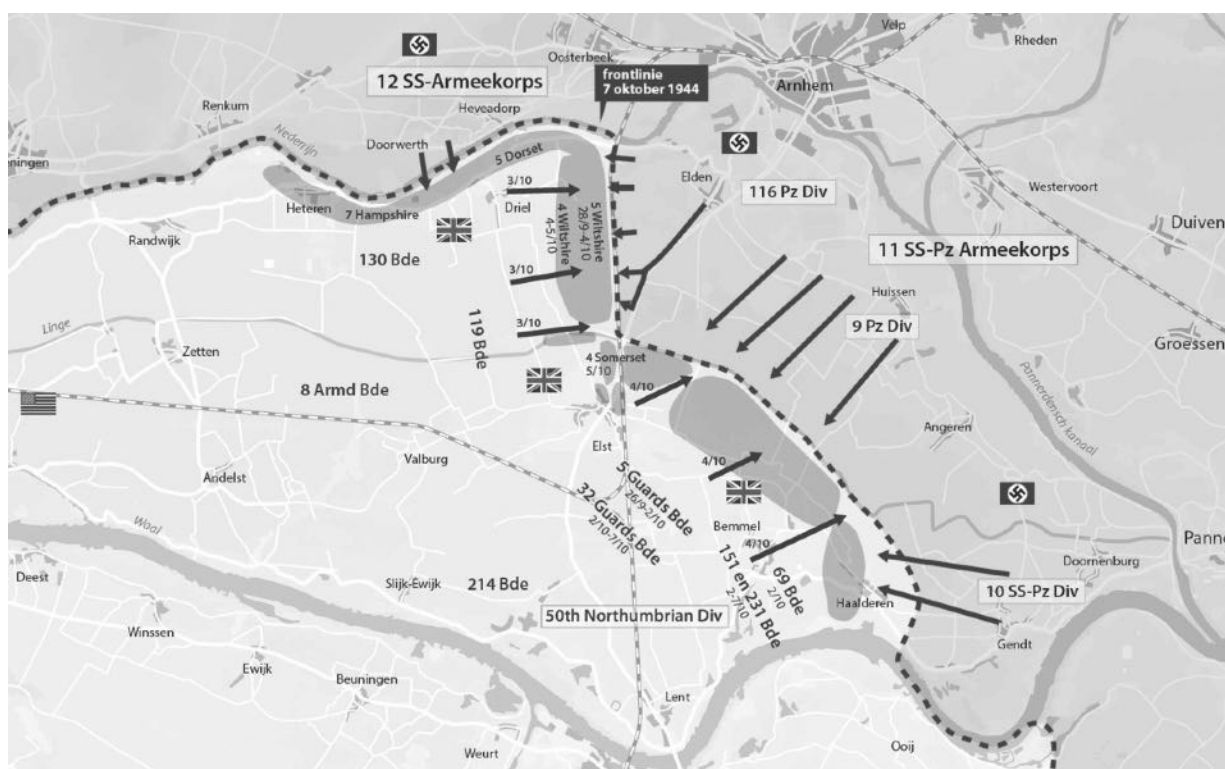

Britse para's landen bij Arnhem.

was. In Arnhem en in Nijmegen werd hard gevochten. Dit was dan ook duidelijk hoorbaar. Niet alleen hoorbaar maar ook zichtbaar, want de komende 4 dagen bleven er grote massa's vliegtuigen overkomen die parachutisten en bevoorrading brachten voor deze regio.

Maandag 25 september was er veel rumoer aan het front. De geluiden klonken anders en dat was niet zo verwonderlijk, want op deze dag veroverden de geallieerden Bommel. Deze dag zou de Britse *50th Northumbrian Divi-*

's nachts. Iedereen zocht dan zoveel mogelijk de schuilkelder op om toch wat nachtrust te pakken. Overdag werd er wat heen en weer gelopen en werden de meest noodzakelijke werkzaamheden verricht. Meer dan ooit verwachtte iedereen dat het gauw voorbij zou zijn. De spanning was groot. Men keek niet verder dan de dag van vandaag. Waar het erg gevaarlijk werd – omdat er kanonnen of tanks gestationeerd werden – vertrokken bewoners tijdelijk naar een ander adres. Vooral mensen uit de Zandvoort, Langstraat en Flieren ver-

Kaart 1 tot 6 oktober 1944.

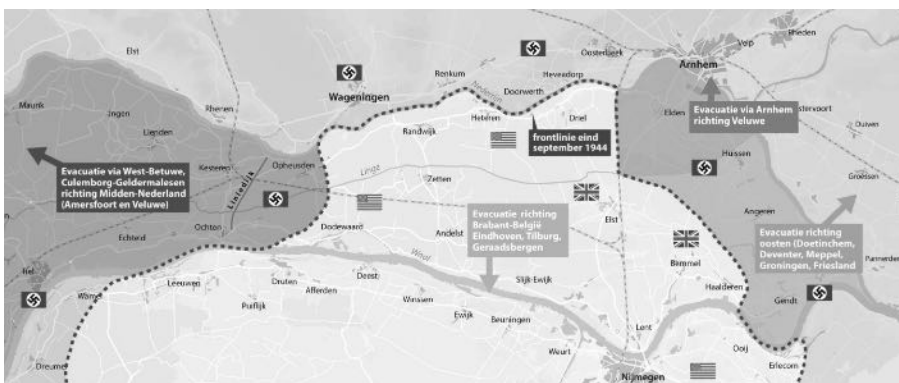
trokken uit de gevarenzone en zochten wat veiligere plaatsen op. Soms gebeurde dit uit pure noodzaak omdat hun huis al in puin lag.

Op woensdag 27 september kwam er weer grote opschudding onder de Gendtenaren. Hoe het nieuwtje zo snel rond ging, was een raadsel, maar iedereen wist het. 'Om half tien wordt de kerktoren door de Duitsers opgeblazen'. Een afschuwelijk vooruitzicht. Onze trotse toren – zichtbaar vanaf praktisch elke plek in Gendt – zou uit het gezichtsveld verdwijnen. Hoeveel mensen zullen die morgen de toren in het oog gehouden hebben? En jawel hoor, rond halftien zakte de toren weg uit beeld! Een dof gerommel volgde en weg was de toren. Daar bleef het echter niet bij. Die dag werden ook de toren van de Nederlands-hervormde kerk, het pakhuis van Meurs aan de Kapelstraat, veerhuis Concordia, bakkerij Roelofs en de woningen van de familie Rensen, Van der Lucht, Van Woezik, Verhoeven en Milder aan de Waaldijk en het torentje van de Olyhorst aan de Olyhorststraat nog opgeblazen. De Doornenburgse molen op de grens van Gendt en Doornenburg onderging hetzelfde lot. 's Avonds om half zes werden de vernielingen afgesloten met het opblazen van de rooms-katholieke kerk van Doornenburg.

Het werd 1 oktober. De Duitse aanval die 's nachts in de mist van start ging om de Geallieerden te verdrijven, liep al snel vast. Door grote Geallieerde tegenstand en zwaar vuur werden de Duitsers staande gehouden tussen Bommel en Elst. Bij de Heuvel in Bommel werd fel gevochten en aan beide zijden hadden de soldaten het moeilijk. Veel Duitse troepen werden door Gendt aan- en afgevoerd. De Gendtse bevolking was nu wel benieuwd wanneer de Geallieerden nu eens zouden doorstoten naar Pannerden. Het bleek dat de Engelsen op dat moment krap zaten in hun middelen en daarom een verzoek om luchtsteun deden. De volgende dag waren er dan ook weer grote concentraties bommenwerpers te zien boven Gendt, Angeren en Huissen. In Huissen en Angeren kwamen daarbij veel burgerslachtoffers om. In Gendt was de bevolking op tijd gewaarschuwd en zat in de schuilkelders. Tegen zes uur vielen de bommen op Gendt. In Gendt werden het centrum, de Dries en het gebied tussen de Hegsestraat en het Hogevelde gebombardeerd, waarbij wonder boven wonder niemand gewond raakte of gedood werd. Wel zouden er twee Duitsers gedood zijn. Eén in het huis van Hent Niënhaus en de ander voor de toegangspoort naar het Nederlands-hervormde kerkhof.

Heel veel mensen uit Gendt en Doornenburg waren verstrooid geraakt door de oorlogshandelingen. Niemand wilde het Pannerdense veer over om definitief van de Engelsen weg te gaan. Zolang men nog maar aan deze kant van de Rijn was, kon men elk ogenblik bevrijd worden, zo was de achterliggende gedachte. Eerst waren het nog individuele gezinnen die aangezegd werden om te vertrekken, maar op zaterdag 7 oktober kwam de verplichte evacuatie van alle Gendtenaren op gang. De inwoners van Gendt en Hulhuizen werden ruw wakker geschud door manschappen van de *Feldgendarmarie* met de herkenbare schilden op hun borst. Zij stuurden de mensen soms met geweld, geschreeuw en onder bedreiging door naar het Pannerdense veer. Maar het veer werd door de Engelsen voortdurend onder vuur genomen. Het was een levensgevaarlijke situatie om aan de overkant te komen. Wij moesten naar de overkant en de Duitsers aan de andere zijde kwamen deze kant op. Wie al eerder vanuit het westen verdreven was uit Bemmels, Haalderen, Galgendaal, Langstraat, Zandvoort en Flieren kon niet meer terug, want het front was dichtbij en de gevechten hevig.

dorp, Haalderen. Het hele dorp was op de vlucht geslagen. De kerk had al vele voltreffers gehad en wij mochten hier het front bewaken. De Britse soldaten gaven dit gebied al de naam 'The Island'. En dat klopt ook wel want we zaten hier tussen 2 grote rivieren. Net nadat wij gearriveerd waren brak de hel los. Vele granaten en geweervuur vanuit Gendt kwam op ons af. De Duitsers wilde kennelijk doorstoten naar de brug in Nijmegen. Zo werd er ook in Opheusden en bij Wyler hard gevochten om de Nijmeegse brug weer in handen te krijgen. Helaas voor de Duitsers, want wij als Amerikaanse parachutisten wisten wel raad met die Moffen. Gedurende de volgende weken hebben we veel patrouille gelopen richting het dorpje Gendt. Over de wegen en landerijen durfden niemand te lopen, maar de natte sloten waren de enige manier om

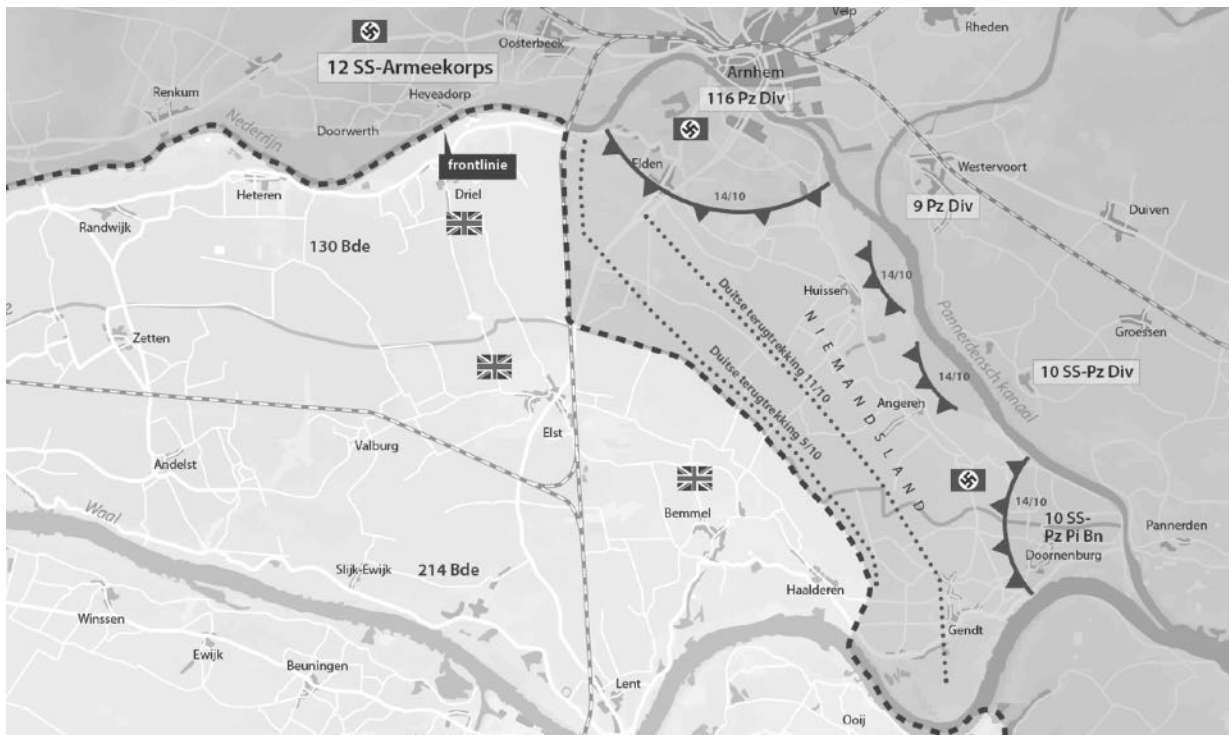
Evacuatie richtingen.

Een verhaal van Rex Combs (*1st Lieutenant 508 Parachute Infantry Regiment 82nd AB Div*). 'Ik zat bij de Amerikaanse 82ste Airborne divisie en ben op 17 september gedropt in Groesbeek. Naarmate Operatie Market Garden vastgelopen was werden wij als Airborne-eenheden ingezet als frontsoldaten. In de tweede week van oktober 1944 werden wij vanuit Nijmegen met vrachtwagens vervoerd naar Bemmels. Eenmaal daar aangekomen zagen we het onheil van een ander klein

ongeschonden ergens te komen. We liepen dan ook door een groot stuk Niemandslaan. Geen burgers, geen Duitsers en vaak ook geen Geallieerde. Een heel stuk grond waar maanden om gestreden is en waar niemand was.'

De frontlinie bevond zich tussen Haalderen en Gendt en liep noordelijk langs de rivier de Linge richting Elst. Vanaf Elst ging het noordelijk naar het gebied tussen Elden en Driel. Over en weer werd deze linie beschermd en vonden er schermutselingen plaats. Zo zou het blijven tot 2 april 1945 ondanks diverse wisselingen van de wacht. Er zou op dat moment 198 dagen gevochten zijn in onze regio.

De Gendtse bevolking had vooral de soldaten van de 10. SS-Panzerdivision Frundsberg meegemaakt die Gendt verdedigden. Zij zouden in Gendt blijven tot 18 november 1944. Toen werden zij afgelost door de 6. Fallschirmjägerdivision die tot januari 1945 in Gendt bleef en weer werd afgelost door de

Niemandsland, terrein aan het front 5 tot 15 oktober 1944.

2 Fallschirmdivision. Deze divisie is aan het Gendtse front gebleven tot februari 1945. Die werd later verdreven door de *346th Infantry Division*.

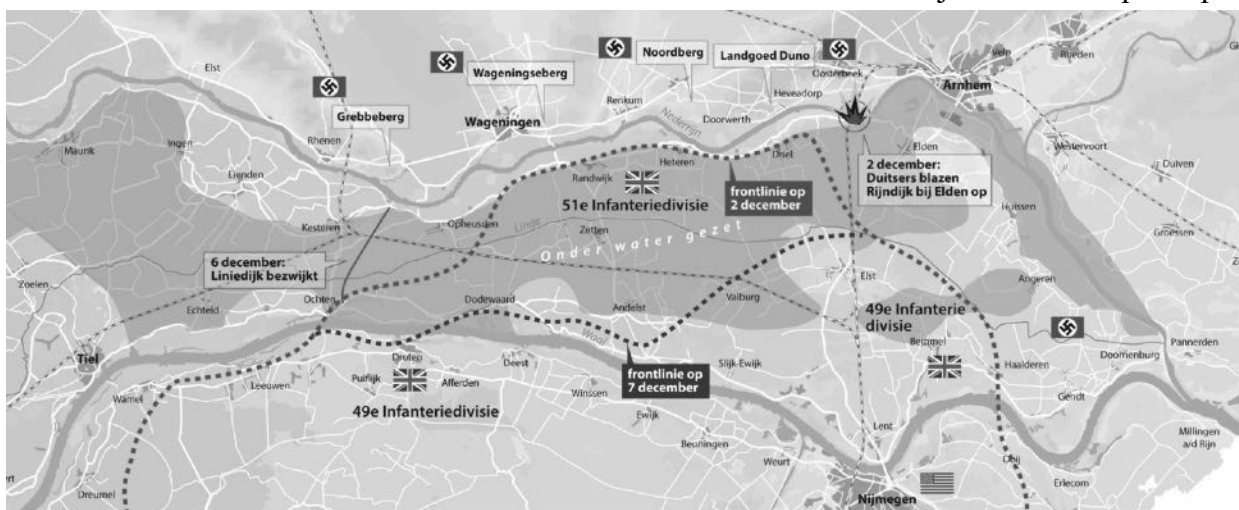
Aan de Geallieerde zijde waren tot 6 oktober tot eind november de Engelse *50th Northumbrian Division* samen met de Amerikaanse *82nd Airborne Division* hier en daarna kwam de *49th West Riding Infantry Division* (ook wel de *Polar Bears* genoemd) in Gendt, totdat zij Gendt op 2 april 1945 hebben bevrijd.

Deze jonge soldaten, meestal tussen de 18 en 25 jaar oud, hebben vele koude nachten moeten doorstaan in een schuttersput of kapot huis.

Er werd niet alleen gevochten tegen de vijand maar ook tegen de natuur. Op 2 december bliezen de Duitsers bij Elden de dijk op. De Nederrijn en de Waal stonden vol vanwege het hoge water. Hierdoor liepen vele stukken van de Betuwe onder.

Toen het water langzaam wegzakte, kwam de volgende vijand: de winter. Een strenge winter met eerst veel kou en later veel sneeuw. Zowel de Geallieerden als de Duitsers hadden hier last van.

Nadat de uitbraak uit het in oktober veroverde Bruggenhoofd al enige malen was uitgesteld, stond het dan eindelijk vast dat op 2 april

Ondergelopen gebieden in 1944 en 1945.

Canadese tanksoldaten; de bevrijders van Gendt.

1945 de grote aanval zou worden ingezet. Op 1 april verzamelden de bataljons zich in de uitgangsstellingen en werden artillerie en tanks eveneens naar hun uitgangspunten gedirigeerd. De Oost-Betuwe stond op het punt om van de Duitsers gezuiverd te worden door de 147th Infantry Brigade.

De bestond uit: het 7th Battalion Duke of Wellington Regiment dat voorbestemd was om het westelijk gedeelte van Gendt in te nemen; het 11th Battalion van de Royal Scots Fusiliers dat zou volgen om via de veroverde posities van de Dukes de rest van Gendt, Doornenburg en Angeren te zuiveren en het 1th Battalion of the Leicester Regiment, dat door de posities van de eerste twee bataljons zou marcheren en Huissen moest innemen. De hele brigade zou ondersteund worden door drie eenheden tanks, ofwel 54 tanks van het Canadian Ontario Regiment. De aanval zou worden ingezet vanuit Haalderen. De A-compagnie zou aanvallen over de dijk naar Galgendaal, Kommerdijk en de Zandberg. De C-compagnie moest via de Langstraat naar het kruispunt Kruisstraat/Smidstraat. De D-compagnie viel vanuit de Hoek – via het Haalderensepad – de Zandvoort en Flieren aan. De B-compagnie zou de aanval van D-compagnie vervolgen tot in Flieren en het Broek. De C- en D-compagnie zouden door de tanks ondersteund worden, maar de A-

compagnie niet. In plaats van tanks zou er in hun gebied – op stellingen en de huizen waarin Duitsers zaten – raketwerpers ingezet worden. De aanval op 2 april 1945 zou ingezet worden om 6 uur 's ochtends, voorafgaand door een verschrikkelijk artilleriebombardement.

Na deze geslaagde operatie was Gendt bevrijd van de Duitse bezetter.

...ning.
Vlak ten noorden van onze stad is nu de Betuwe, over de gehele wereld bekend als het Nijmegen-eiland, van Duitsers gezuiverd. Onder de bevrijde plaatsen werden genoemd Angeren, Huissen en Gendt. De Canadeezen zijn echter reeds verder opgerukt en forceerden bij Babberich 'n Rijnovergang. Of Zevehaar, dat officieel tot de bevrijde plaatsen behoort, van hier uit veroverd werd, is tot nu toe nog niet duidelijk.

De Gelderlander 04-04-1945.

De oorlogstijd van Wim Evers

Wim Evers (1931) heeft jarenlang een melkhandel in Gendt gehad. Hij is geïnterviewd door Henk Klaassen.

Wim Evers is de oudste uit een gezin van vier kinderen. Zijn vader heette Grad en zijn moeder Dina (van haar meisjesnaam Hendriks). Zij werd ook wel Dietje genoemd. Zijn vader was melkventer in de Kommerdijk en deed dat met paard en kar en zag daar wel toekomst in. Hij liet in 1929 een huis bouwen aan de Nijmeegsestraat en trouwde het jaar daarop, in 1930, met Dina. Het bedrijf liep goed, daarom nam zijn vader zijn broer Dos in dienst.

Op 28 augustus 1931 is Wim geboren. In dat jaar schafte zijn vader zijn eerste auto aan, een T-Ford. Ondertussen mocht de melk vanwege de hygiëne niet meer afgenomen worden bij de boer. De melk van de

boer ging naar de melkinrichting in Nijmegen. In 1934 is zijn zus Maria geboren. Zijn vader kocht in 1937 bij Terwindt en Hekking in Nijmegen een Ford V8.

Toen op 10 mei 1940 de Tweede Wereldoorlog begon, stond een paar dagen later ineens een aantal Duitse militaire vrachtwagens bij hen voor de deur. Ze kwamen vanuit het Gallengendaal en een aantal vrachtwagens van het merk Henschel reed naar de boerderij van Geurtz tegenover hen. Een groter aantal reed de Kommerdijk in en ging voor Tinus Hermesen linksaf het korenveld in. Ze reden tot aan het kleine baggergat (de kleiput). Dat baggergat was ontstaan door kleiafgraving voor de steenfabrieken en kwam uit achter Bart Lukassen, Hannes Hubbers en Toon Stevens. Zij zagen dat Duitse soldaten zich daar wasten en

gingen zwemmen in het baggergat. Op die plaats bleven ze een lange tijd. Er werd een zoeklicht geplaatst dat later verhuisde naar de dijk, kort bij de op- en afrit naar steenfabriek de Zandberg. Bij Geurtz stond Duits geschut, waarmee regelmatig werd geschoten. De Geallieerden schoten terug, waardoor het voor Wims familie levensgevaarlijk werd.

Moeder was in verwachting en op 20 mei 1940 kreeg Wim er een broer bij, Jan. Zij merkten er weinig van dat ze in oorlog waren

met Duitsland. Wel kwamen veel levensmiddelen waaronder melkproducten op de bon.

Op 15 augustus 1944 overleed vader op 46-jarige leeftijd aan blindedarmontsteking. Hij was er te lang mee doorgelopen en in het Canisius Ziekenhuis konden ze toen niks meer voor hem doen. Een grote klap vooral voor moeder, die weer in verwachting was. Gelukkig konden de broers van vader helpen.

Toen ze oktober 1944 moesten evacueren vanwege het oorlogsgeweld vonden zij eerst nog een paar dagen onderdak in de kelder bij Hannes Evers, een oom, in de Kommerdijk waar ze licht hadden van een klein olielampje, ook wel gloeiende spieker genoemd. Ook de buuren, Jan Witjes met zijn gezin, kwamen in de kelder bij oom.

Ze hebben nog een paar dagen doorgebracht in de vlamoven van steenfabriek de Waalsteen waar nog meer gezinnen verbleven. Uiteindelijk werden ze door vijf gewapende Duitsers weggevoerd, de dijk op richting de Munnikhof. Ze zijn daar de dijk afgegaan tot in de Groenestraat, maar moesten van een andere groep Duitsers weer de dijk op richting Pannerdense veer. Ze zijn met de pont het Pannerdensch Kanaal overgestoken en kwa-

Het Berghoofdsche veer.

men terecht in een grote schuur bij het Berghoofdsche veer waar al veel mensen waren. Daar hebben ze de nacht doorgebracht. De andere dag vroeg vertrokken ze naar Didam. Daar werden ze opgevangen door het Rode Kruis en kregen ze zogenaamd voor vier personen wortelenstamp. Zo weinig, dat Wim het wel alleen op had kunnen eten. De andere dag vertrokken ze naar Beek en kwamen aan bij de pastorie vanwaar ze naar een boer in Loerbeek werden verwezen. Zij kwamen bij mensen die één koe en een aantal kippen hadden. Daar mochten ze niet blijven omdat de huisvrouw TBC had. Uiteindelijk kwamen ze bij de boerderij van de familie Roosendaal. Daar konden ze de hele evacuatieperiode blijven.

Op 15 maart 1945 is daar een zusje geboren. De 34-jarige boerin en vroedvrouw Alida Wolswijk hielpen bij de bevalling. Greetje Roosendaal werd peettante en Wim werd peetoom. Wims zusje kreeg de naam Gerdie, genoemd naar Greetje.

Op 1 april werden zij bevrijd, maar er vonden nog steeds vuurgevechten plaats. Langzaam-

aan werd het rustiger en wilde moeder wel eens in Gendt gaan kijken. De dochters Roosendaal zouden voor de baby zorgen. Maar moeder kwam niet verder dan de Pannerdense pont. Er mochten nog geen vrouwen de Betuwe in. Een paar weken later mochten ze terug naar Gendt. De boer zou hun naar Gendt brengen met paard en kar. Ze kregen nog aardappelen, groenten en zelfs een kip mee die aan de leg was, zodat ze af en toe een ei hadden.

Bij de Pannerdense pont aangekomen bleek het te gevaarlijk te zijn om met paard en wagen de pont op te rijden. De hoefijzers van het paard kwamen dan op de stalen pont en dan kon het paard uitglijden. Ze hebben toen alle spullen van de kar gehaald en neergezet. Toen ze in Gendt ander vervoer geregeld hadden en aankwamen bij de pont, bleek dat alles weggehaald was.

Na terugkomst bij hun huis bleek de schade groot. De voorgevel en een deel van de westgevel (de Kommerdijkse kant) waren weggevaagd door granaatvuur. In het huis waren binnenmuren weggehaald en vloeren opgebroken. Nadat de schade binnen en buiten was hersteld en de voorgevel helemaal vernieuwd was, konden ze de draad weer oppakken. In de kelder vonden ze nog Duitse militaire spullen onder andere een gasmasker en een brilletje. De gasmaskerbril, een z.g. Masten Brille voor onder het Gasmasker t.b.v. het Duitse leger (ca.1939), had een grijs metalen montuur met elastieken banden.

Hent en Wim Evers.

Er was geen geschikte melkbus meer voorhanden. Veel bussen waren kapotgeschoten of weggehaald. Maar moeder was ondernemend en reisde naar melkfabriek de Gouwe in Gouda die per advertentie melkbussen aanbod. Ook kocht ze een aantal Canadese melkbussen. Oom Dos Evers die het gezin voor de oorlog veel geholpen had, ging werken bij de Nyma kunstzijdefabriek, en zijn broer Hent Evers, die in de Dijkstraat woonde, kwam in zijn plaats helpen. Ze begonnen

Dietje Evers.

weer met paard en kar. Het paard kochten ze bij Hent van Pietje Opgenoort. Toen het weer wat beter ging kochten ze in 1949 een stationcar Studebaker (Amerikaanse auto). Wim had ondertussen het rijbewijs gehaald en kon met oom Hent de melk aan de man en vrouw brengen. Toen de Studebaker niet meer voldeed, werd die in 1953 verkocht. Daarvoor in de plaats kwam een Opel Blitz. Zij lieten in de Dorpstraat, op de plek naast Sambeek waar later o.a. Datadruk zat, een woning met zuivelwinkel bouwen.

In januari 1955 ging de winkel open. 1967 hielden zij op met venten. De winkel was jarenlang rendabel geweest, maar door de opkomst van de supermarkten kon er geen goede boterham meer verdiend worden en dus sloot de winkel niet lang daarna.

De melkhandel van Evers aan de Dorpstraat.

Er moest toen een verplichte toiletvoorziening voor klanten in de winkel aanwezig zijn, zo vertelde Wim. Het wastafeltje, te zien op de foto, zat om de hoek, zodat de klanten na afloop de handen konden wassen. Tegenwoordig kun je als klant bijna nergens meer van het toilet gebruik maken. 'Ons toilet is alleen voor het personeel'.

Het taaitaipopje

Truus Rasing-Terwindt (1918-2009) schreef na de oorlog op wat haar in die tijd overkomen was. Schreef ze 's avonds, dan kon ze bijna niet meer slapen, dus deed ze het daarna 's morgens. Haar verhaal is voor deze uitgave ingekort door haar zoon Willem Rasing, voorzitter van de Historische Kring Gente.

Truus Rasing-Terwindt.

Mijn arm

Op 10 oktober 1944 was ik samen met mijn buurjongen Eef Kregting in ons huis aan de Wieringenhoek eten aan het koken. Even een onderbreking, want we leefden in de schuilkelder.

Gauw goed vuur in het fornuis, vlees vlug aangebraden, daarna in de oven, appelmoes gemaakt en toen moesten we dekking zoeken. Ik wilde naar de schuilkelder lopen; daar gebeurde het. Ik had met mijn linkerhand de

deur vast en plotseling viel mijn linkerarm omlaag. Pijn voelde ik niet, maar ik was wel gewond. Mijn linker elleboog was geraakt en ik had een borstwond. Ik ben naar de schuilkelder gelopen. Mijn vader en mijn man stonden al te roepen: Waar blijf je toch?' Heel bezorgd want ik was in verwachting van ons tweede kindje. Eef was ook gewond. Mijn man bond mijn bovenarm af en ik bleef steeds bij positieven. Zodra het gevaar voorbij was, werd ik naar het Zusterklooster gebracht aan de Nijmeegsestraat. Ik had het vreselijk koud, dat voelde ik, maar pijn had ik niet. Eindelijk kreeg ik een warme kruik van een zuster, nadat de dokter dit nogmaals tegen haar had gezegd. Inmiddels was het al ver in de middag.

Dokter Burg, huisarts in Gendt, kwam samen met zijn echtgenote. Hij had ook zuster Bosman, wijkverpleegster, meegebracht.

De arbeiderswoning aan de Wieringenhoek.

Dokter Burg.

Ik kreeg een soort van narcose; niet veel vanwege mijn zwangerschap van zes maanden. Tijdens de operatie kwam ik weer bij. Er werd snel een prop met ether onder mijn neus gedrukt en weg was ik weer. Toen ik weer bijkwam was mijn arm weg!

Ik werd op een ladder gelegd (daarop was ik ook van huis naar het klooster gebracht). Ik werd overgebracht naar de kelder van

ken en kwamen 's avonds in Zevenaer aan, waar we overnachtten. Het is raar maar van sommige dingen ben ik me niet meer bewust. Het is alsof je niet meer goed kunt denken. Je leeft in een roes. Er zijn veel mensen om je heen, maar jij bent toch alleen! O zo alleen. De volgende ochtend moesten we weer op de wagen en verder. Waarheen? We dachten naar Ede, maar daar

Het klooster aan de Nijmeegsestraat was in de oorlog Eerste Hulp post.

de ambtswoning van de toenmalige burgemeester aan de Markt. Wij (mijn vader, mijn man, mijn zoontje Piet en Eef) zijn tot vrijdag 13 oktober in die schuilkel-der gebleven.

Zonder familie

Dokter Burg heeft nog geprobeerd of we konden blijven. Er waren nog meerdere zwaargewonden, maar niks hoor, we moesten gaan. Ik werd op een platte wagen met paard vervoerd, daar lagen al vijf gewonden op die in de kelder van het klooster hadden gelegen. Ik vond het een ramp: ik moest mijn familie achterlaten. Wij vertrok-

was het vol, dus gingen we in een heel andere richting naar Eerbeek. Daar konden we terecht tussen de papierrollen van de papierfabriek. Daar kregen we wel eten en verzorging. De volgende dag kwam een arts. Hij verzorgde voor zover nodig mijn wonden.

Soest

Mijn medepatiënt, mevrouw Van Merwijk uit Haalderen, was erg ziek en kon niet verder vervoerd worden. Wij bleven met z'n drieën, Eef Kregting, zij en ik, in Eerbeek. Maar het werd tijd dat we daar wegkwamen. De medische hulp, wat het belangrijkste was,

was zonder meer goed. Maar voor de rest: het eten knarste je tussen de tanden. Dus na ons verblijf in Eerbeek gingen we weer verder naar Barneveld. Ook daar was alles vol. Weer verder tot Soest. Daar werden we goed opgevangen. We hadden weer onderdak in een huis, een groot gebouw, en een goed bed! De verzorging was meer dan goed. Er waren geëvacueerde zusters en een arts uit Arnhem. Elke morgen werden de wonden verzorgd. Het eten was prima tot dat zij bijna niets meer konden krijgen. De kok deed z'n best, maar helaas, het was op.

Steeds was mijn familie in mijn gedachten. Waar waren zij? We hadden lange tijd niets meer van elkaar gehoord. Wij wisten niet wie waar was en hoe het ging. Tot ik op zekere dag (een maandag) bezoek kreeg van een tante van mijn man, een zuster van zijn moeder. Zij kwam daarna elke week. Mijn wond aan de arm was in de tussentijd genezen, maar mijn borstwond nog steeds niet.

Op zekere nacht (slapen kon ik niet) lag ik op mijn linkerzij en voelde een verschrikkelijke steek in mijn borst. Aan mijn borst was behalve de wond niets te zien. Maar de arts dacht dat er toch iets in mijn borst zat. Zodra er plaats was, zou ik overgebracht worden naar het ziekenhuis van Baarn.

Na een week toen de arts weer zijn consultatieronde maakte, keek hij naar mijn borst en vroeg om een pincet. Daarmee trok hij een flinke granaatscherf uit mijn borst. De pijn was weg, maar de wond nog lang niet.

Het werd weer maandag en tante was weer geweest. Omdat ik dag en nacht met mijn familie bezig was, droomde ik er ook van. Ik droomde dat ik met Kerstmis met mijn man naar de nachtmis zou gaan.

Sint Nicolaas

Het werd maandag 5 december 1944, St. Nicolaas. Wij kregen elk een speculaaspopje en een taai-taai-popje. Ik had verteld wat ik gedroomd had en zei tegen m'n lotgenoten:

'Dat speculaaspopje eet ik op, want dat wordt zacht, maar dat taai-taai-popje bewaar ik voor Pietje.

De volgende dag kwam tante weer.

Het eerste wat ze zei was: 'Truus,

ik weet waar Frits is, hij is jou ook aan het zoeken geweest'. Haar schoonzoon was ergens te werk gesteld en had met mijn familie gesproken; Frits zocht mij, want ik was al zo lang weg. Nu wist Frits dat ik in Soest verbleef en ik wist dat hij in Hengelo was, maar welk Hengelo van de twee? Die middag heb ik twee brieven geschreven naar beide Hengelo's in Gelderland en Overijssel. Die in Hengelo (Gld) trof doel, want in Keijenburg was de familie geëvacueerd. De oorlogsomstandigheden werden steeds grimmiger en het werd er in Soest ook niet beter op. De verzorging bleef goed maar er was minder te eten. Frits had intussen iemand getroffen die 's maandags naar Amsterdam zou gaan. Frits zei: 'Als jij naar Amsterdam gaat, wil je dan bij mijn vrouw in Soest aangaan?' Dat zou de man doen.

Frits, waar ben je?

Er was er een zuster waar ik een bijzondere relatie mee had gekregen. Zij zou mij ook bijstaan bij de aanstaande bevalling. Dat was een geruststelling voor mij. Op de dinsdag aan het einde van haar

dienst beloofde ze me nog dat ze er zou zijn voor mij. 's Avonds om acht uur kwam ze echter weer bij mij en begon erover dat ik nog niets van mijn familie had gehoord. Dat vond ik wel raar, maar ze liet me niet lang in onzekerheid. Er stond iemand in de hal die wist waar Frits was. Het was Nolleke van Meekeren (de man die naar Amsterdam ging). Hij heeft een poosje bij me zitten praten en van alles verteld over mijn familie in Keijenborg. Wat was ik blij en met mij ook de dokter en de zusters.

Nou ga ik weg

Toen ik wist waar ik heen kon, heb ik direct gezegd: 'Nou ga ik weg!' 'Maar dat gaat maar zo niet. Ik mag je niet laten gaan in jouw toestand', zei de dokter. 'Ik blijf NIET en ik neem Eef Kregting mee'. Door mijn reactie was wel duidelijk dat ik het meende. Die ochtend omstreeks elf uur hoorde ik van de hoofdzuster dat ik de volgende dag weg zou mogen. Er zou een vrachtwagen in de Achterhoek voedsel gaan halen. Helaas ging de trip niet door, maar een dag later wel. Eef en ik zaten op een open vrachtwagen. Dat maakte niet uit, we waren onderweg naar onze familie! Veel besef van tijd hadden we niet, maar ik denk dat het rond elf uur zal zijn geweest dat we in Dieren aankwamen. Zo ver konden we met de vrachtauto mee. We probeerden voor de nacht onderdak te vinden en dat lukte niet goed. Bijna hadden we geluk! Of we bij de aanwezige Duitsers wilden verblijven? 'Nee, dat nooit'. Ik zei tegen Eef dat we desnoods met onze drie dekens, ondanks dat het december was, wel in de openlucht of hooiberg zouden slapen, maar we probeerden het eerst nog ergens anders. Een boerin verwees ons naar de secretaris van Hummelo, die in Drempt woonde,

waar we waren. (We waren inmiddels in Drempt beland). We waren daar voor een nacht welkom.

De Rode Kruis post

Vrijdagmorgen, 15 december 1944, om 07.00 uur vertrok vanuit Drempt een tram naar Doetinchem, dus we hadden geluk en hoefden dat hele eind niet te lopen. Dat ritje kostte me de laatste gulden die ik nog had. In Doetinchem aangekomen zijn we meteen naar de Rode Kruis post gelopen. Die zorgde ervoor dat Eef bij zijn familie in Gaanderen kwam. Maar nu ik nog. Er kwam een wagen met arbeiders uit Duitsland die naar Groningen moest er werd voor mij een stop gemaakt in Keijenborg. Dus toen weer op de vrachtauto naar mijn einddoel. Tegen half twaalf kwam de wagen aan in Keijenborg. Wat ik toen heb beleefd, is niet te beschrijven.

Keijenborg

De chauffeur stapte uit en ging de Rode Kruis post binnen om te zeggen wie hij kwam brengen. Meteen toen ze me zagen, riepen ze: 'Daar is, waar heel Keijenborg naar gezocht heeft!' Dan weet je toch niet wat je overkomt. Van de overkant uit een groot gebouw kwamen mensen lopen. Het eerst zag ik mijn oom, neef en nicht waar ik ben opgevoed (mijn moeder is overleden toen ik acht maanden was). Inmiddels was mijn jongste schoonzus Dina er ook. Zij zou mijn man Frits ophalen, maar zou niet zeggen dat ik er was. Kun je je voorstellen wat er gebeurde toen zij Frits en mijn vader zag. Haar mededeling aan Frits was letterlijk: Frits, Truus is in Keijenborg, maar ik mag het niet zeggen'. Ik zat ik het Rode Kruisgebouw te wachten en te praten, althans dat was de bedoeling. Maar daar was niet veel tijd

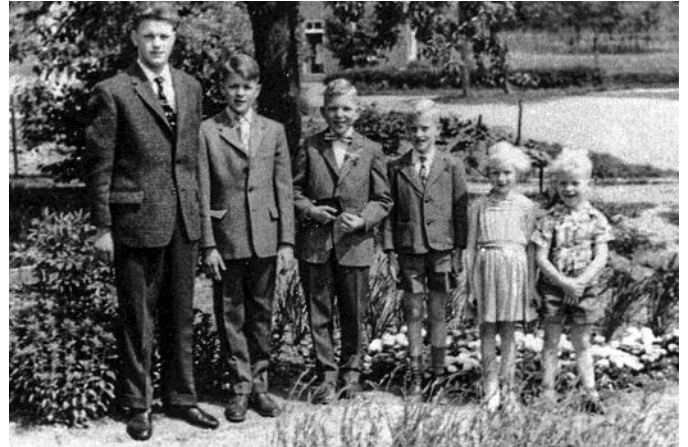
voor. Daar zag ik Frits al de hoek om komen! Ik vloog naar buiten... Meer hoef ik hier niet meer aan toe te voegen.

Mijn droom

Wat was ik gelukkig dat ik weer 'thuis' was bij mijn man. Ook vader, mijn kind en de familie zou ik weer zien. Ik had het overleefd, mijn gebeden waren verhoord. Het waren wel de ergste negen weken van mijn leven geweest. Die onzekerheid, de eenzaamheid. De zorg; je kind wordt geboren en hoe moet ik het helpen. Maar vooral 'Wie helpt mij'. Gelukkig is alles op tijd goed gekomen. Dit was vrijdag 15 december 1944 en Jan, onze tweede zoon, werd op 5 januari 1945 geboren. Frits en mijn vader waren bij buitengewoon goede mensen, de familie Besseling, te-

Truus Rasing-Terwindt met haar man, vader en zoon Piet en de op 5 januari 1945 geboren Jantje.

De kinderen Rasing. Willem Rasing staat helemaal rechts.

recht gekomen. En daar kwam ik ook nog bij. Kon ik daar ook blijven? Zeker, er werd onmiddellijk plaats gemaakt. Die vrijdag kwam de hele familie Rasing's middags bij mij. Hoe ze het allemaal zo snel wisten dat ik was gearriveerd, weet ik niet. Wat ik wel weet was dat het een groot feest werd bij onze gastfamilie. Toch kreeg ik nog een vreselijke domper te verwerken. Toen Pietje kwam, kende hij mij niet meer... Ik was mama niet! Wat een vreselijke ervaring. Hij, bijna twee jaar oud, had mij negen weken niet gezien. Toen hij me weer zag, mager, met lang haar, geen arm en ook nog een dikke buik in verband met mijn 8 maanden zwangerschap herkende hij me niet. Hij heeft zijn taaitaipopje gekregen, dat wel. Het is allemaal wel goed gekomen, maar er is wel menig traantje gevallen. Pietje bleef bij Frits' zuster, waar ik regelmatig naar toe ging, het heeft toch wel even geduurd voor het echt goed kwam. Ook mijn droom kwam uit; ik ben met Frits naar de kerstnacht geweest, al was dat in verband met de spertijd in de morgen van 25 december. Hier hou ik het bij, want er is nog zoveel meer...

Toch was het een mooie tijd

Het verhaal van Gré Lentjes-Willemsen (1926). Opgeschreven door Yvonne de Boer.

Vader en moeder Willemsen met Gré en zusje Loes.

Haar vader, Grad de Cent, reed op de locomotief van en naar de kleibult voor de steenfabriek van Dorsemacher. Vader Willemsen en zijn broers hadden die bijnaam: de Cent, zo vertelt Gré Lentjes-Willemsen. Vader was ook een vaardig reparateur van de Deutz machine. Daarom mocht hij eenmaal per jaar voor de inkoop van materiaal met zijn chef op reis. Dan was het bij terugkomst feest, want moeder kreeg extra geld en de kinderen ieder een Kwatta-reep. Die kinderen waren Gré, haar drie jaar jongere zus Loes en zeven jaar jongere broer Wim. Daar bleef het bij. Toen ze voor het eerst de baby bij haar moeder in bed zag, riep Gré verontwaardigd dat dat kind eruit moest, want zij mocht dat ook niet; zij moest altijd naar haar eigen bed terug. Loes en zij zijn nog bij de steenfabriek op de Polder geboren.

Toen Gré zeven was verhuisde het gezin van de Polder naar de hoek Molenstraat/'t Hof in Hulhuizen. Daar had vader samen met zijn zus Bet een dubbel woonhuis gebouwd. Dat huis was dicht bij school, want alle kinderen moesten iedere dag dat hele stuk naar het cen-

trum op en neer lopen. Dicht bij school ging het netjes in de rij; zo hoorde dat in die tijd. Van haar schooltijd kan ze zich nog wel herinneren dat leerkrachten standsverschil maakten. Kinderen van de beter gesitueerden kregen meer aandacht en mogelijkheden. Toen ze in de vierde klas bij juffrouw Klöpner zat, verhuisde het gezin noodgedwongen naar Kekerdom, want de fabriek van Dorsemagen was failliet gegaan. Moeder kon echter in Kekerdom niet aarden; ze vond het er niet fijn en daarom keerden ze na enige tijd terug naar Gendt. Vader kon weer hetzelfde werk doen, maar nu bij Doornenbal.

Gré in mooie kleren vanwege de plechtige of grote communie.

Na de lagere school ging Gré, hoewel ze goed kon leren, meteen aan het werk bij het café van Heijmen. (*Kekerdom*) Ze hield daar de boel schoon. In de oorlog werkten zij en Loes

in de jamfabriek in Elst. Iedere dag gingen ze er met anderen uit de omgeving op een vrachtwagen naar toe. Werken in de jamfabriek had als voordeel dat ze extra suiker en jam voor thuis meekregen. Gré had toen een Ausweis, een legitimatiebewijs, maar de jongere Loes nog niet. Dat werd even penibel toen ze met een aantal meisjes op drie tandems op een dag op en neer naar Vught reden. Bij de brug naar Grave hield een Duitser hen tegen en moesten ze de Ausweis laten zien en was het even de vraag of Loes wel door kon, maar hij streek over zijn hart. Wat moesten ze nu in Vught? Het was gewoon een dagje uit, vakantie, en dan konden ze meteen de kathedraal van Den Bosch zien... Dat tekent wel de beginjaren van de oorlog.

Later werd het wel spannend en moesten ze af en toe in de schuilkelder op hun land aan de

Gré Lentjes-Willemsen.

Molenstraat tot het weer veilig was. Tot het moment kwam dat de strijd verhevigde en ze uit Gendt weg moesten. Ze vertrokken naar Pannerden en gingen toch nog een keer of twee met het veer weer terug. Thuis riep.

Maar de laatste keer moest het vertrek echt gebeuren; dat werd gecontroleerd. De dag ervoor was het veer gebombardeerd en waren

De zusjes Leenders.

twee meisjes van Leenders getroffen en overleden. Een oom van Gré was trouwens door een granaat aan zijn been gewond geraakt en die werd op een kruiwagen naar de Achterhoek getransporteerd, waar hij geopereerd werd. Het is uiteindelijk weer goed gekomen.

Het gezin van Gré sliep in Pannerden in een schuur en liep daarna verder met wat van hun spullen in koffertjes. Er zat, heel onzinnig, zelfs een deken bij. Bij een verzamelpunt onderweg werden ze uitgezonden naar fietsenmaker Snelder in Toldijk. Daar verbleven ze enkele weken en kregen ze met zijn allen één gezamenlijke kamer en te eten. 's Nachts waren ze een keer ontzettend bang toen onder hen, in de kelder, door de Duitsers ingebroken werd om de voorraad weckflessen te stelen.

Vader moest daar voor de Todt werken aan wegen etc. en toen hun oom en tante, die ook in het dorp zaten, naar het noorden vertrokken vond hij dat de tijd voor zijn gezin ook gekomen was. Waarschijnlijk weken, dat weet Gré niet meer precies, waren ze op een platte wagen met witte vlag onderweg met onder andere de families Van Groningen en Bekker uit Gendt. Iedere keer bestond de groep uit andere mensen. Uiteindelijk kwamen ze in Friesland terecht. Daar werden ze ontluisd, want door het slapen op stro, met ongewassen kleren in een vuile omgeving, liep je beestjes op. Daar werd met een hele groep fijn Kerstmis in een oude HBS in Heerenveen gevierd. Vader, moeder en broertje Wim kwamen tenslotte bij een rijke Friese boer in Ferwert terecht. Voor broer Wim werd een deel van de kast ont-

Gré en Loes.

ruimd en daar kon hij op een plank slapen. Loes en Gré werden bij een gezin in de buurt geplaatst. Loes in een gezin met kleine kinderen, waar ze het minder trof en Gré in een heel aardig gezin met een zoon. Ze kreeg er ook een truitje en ondergoed, want ze had vrijwel niks bij zich. Gré was intussen ca. 18 en Loes 15 jaar oud en ze kregen beiden al gauw een Fries vriendje, Douwe en Klaas. Ze hadden daar met hun vieren veel onschuldige lol op hun geheime plekje, het kippenhok, want hun ouders mochten van niks weten. Ze hebben er zelfs een keer kano gevaren. Het moest allemaal wel stiekem gebeuren.

Als zondags de pater de mis had opgedragen werd die door vader meegenomen naar de rijke boer voor een sigaar, want die had er kisten vol. Ze zijn er ongeveer een half jaar gebleven en konden na enige tijd een beetje Fries. Gré werkte op een post van het Rode Kruis om mensen te wassen, op luizen te controleren en met zalf tegen de schurft in te smeren. Het was gewoon een hele mooie tijd, waar ze met plezier aan terug denkt. Later, na de oorlog, zijn ze nog wel eens terug geweest en kwamen de mensen uit Friesland ook op bezoek. Ze hadden een band gekregen.

Toen Nederland bevrijd was, wilde vader meteen terug, maar hij moest net als iedereen op zijn beurt wachten, op het bewijs voor De Betuwe. Vader wachtte dat niet af en kon ongemerkt onder een lading aardappelen over de brug bij Zwolle komen. Thuis bleek dat er binnen een mitrailleur op de dijk gericht gestaan had, waardoor er veel vernield was. Alle ruiten waren eruit. Er zat inmiddels een gat in de tussenmuur van het dubbele woonhuis, waardoor je zo naar dat van tante kon. Buiten stond een kruis waaronder een soldaat begraven

lag. Die is later weggehaald. De hele voorraad weckpotten was verdwenen en ook de twee tonnen met graan op zolder waren praktisch leeg, door de Duitsers of de muizen, want het wemelde van die diertjes. Vader maakte met stro de zolder als slaapplek klaar en na enige weken kwam de rest van de familie terug. Bij stukjes en beetjes werd de boel gerepareerd. Je kreeg planken, er kwamen werklui en met hulpverlening van de IKO (Inter Kerkelijk Overleg) kwamen er meubels en een vergoeding. Degenen die het dichtst bij de verstrekking van goederen in het klooster in Gendt zaten, profiteerden het meest ervan. Door de actie 'Ruiten Troef' van pater De Greeve werd in het hele land glas ingezameld. Zo kwam er weer een stuk glas in het raam en kregen ze fotolijstjes.

Het gewone leven nam langzamerhand weer zijn loop. Gré ging weer in de jamfabriek in Elst en later in Lent werken. Zus Loes kreeg verkering en de broer van haar vriend, Henk Lentjes uit Huissen, werd de man van Gré. Ze konden het huis van Hent Walraven aan de Groenestraat in Hulhuizen betrekken, omdat hij met zijn manufacturenwinkel naar de Dorpstraat in Gendt verhuisde. Dat huis kostte f 2,50 per week. Vóór de vasten kregen ze het huis, maar ze moesten met trouwen tot na de vasten wachten, dat was nu eenmaal gebruik, dus dat gebeurde op 21 april (1954).

Naderhand hebben ze nog heel lang met veel plezier in de Burgemeester van der Meulenaar gewoond met hun drie kinderen en nu woont Gré na het overlijden van Henk weer met plezier in de Hof van Breunissen. Gré is gewoon iemand die overal het beste van maakt.

Boter, brood en groene kaas, wie dat niet zeggen kan is geen oprechte Fries. Dit bord hangt bij Gré aan de wand en toont nog de verbondenheid met de Friese tijd.

Een diepe wond

Riek Derksen (1931-2018) vertelde jaren geleden aan Henk Klaassen welke ramp haar familie overkomen was. Riek was jarenlang vrijwilligster van de historische kring bij de schrijfclub die in het gemeentehuis genealogische registers overschreef. Henk Klaassen heeft haar verhaal opgetekend.

Het huis van de fam. Derksen aan de Flierensestraat.

Flieren

Vrijdag 6 oktober 1944 werd een droevige dag voor de familie van Riek. Ze was de oudste van de 7 kinderen en woonde met haar zusjes Doortje, Marietje, Annie, Ger, Dini en baby Betsie in de Flierensestraat. Betsie was 17 augustus geboren.

De dag begon rustig maar tegen 11 uur in de ochtend was er weer een zware artilleriebeschieting vanuit Haalderen richting Flieren. Daarop sommeerden Duitse soldaten de mensen te vertrekken die nog in hun huizen of schuilkelders zaten. Ook de families Kerkman, Dos Derksen en Gerd Derksen die naast elkaar woonden in Flieren, kregen te horen dat ze weg moesten. Deze gezinnen woonden allemaal sinds korte tijd in bij haar oom Gerd Derksen, omdat de Duitsers de huizen van Kerkman en van haar vader Dos Derksen hadden gevorderd.

Het was intussen rond het middaguur. Moeder Derksen, de vrouw van Dos, wilde zekerheid omtrent het evacuatiebevel en zocht daarom

een Duitse soldaat op. Het driejarige dochtertje Dini liep achter moeder aan. Meestal verbleven de drie gezinnen in de schuilkelder die gebouwd was achter de schuur van oom Gerd Derksen. In die schuur van oom Gerd werd gekookt voor drie gezinnen: het gezin van

Gerd Derksen

zelf, het gezin van oom Dos Derksen en het gezin Kerkman (allemaal burens). In de schuur waar meestal ook gegeten werd, zorgde tante Riek op dat moment voor het eten dat op de kachel stond. Het eten was bijna klaar en twee van de oudere zusjes, Doortje en Marietje, deden de tafel. Hentje Kerkman en zijn vrouw Marie waren al naar de schuur gegaan. Nadat moeder Derksen van een Duitse soldaat te horen had gekregen dat ze van hem niet

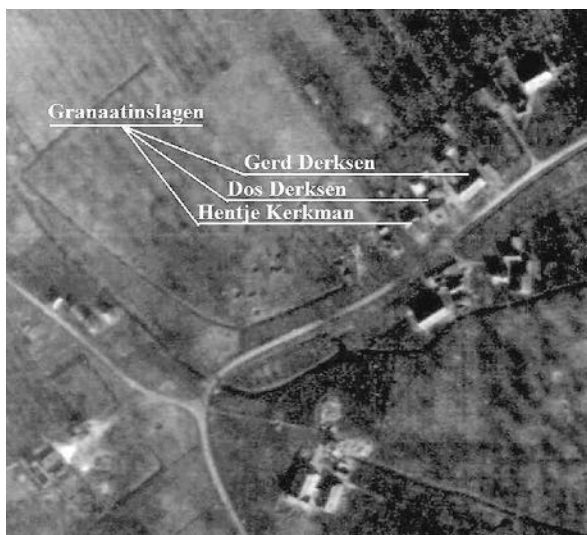

De zusjes Derksen. Links Riek.

weg hoefden, wilde ze weer terug naar de schuur.

Granaatinslag

Plotseling hoorde iedereen een enorme klap en door een voltreffer op de deur van de schuur werd moeder Derksen tegen de grond gedrukt. Weer opgekrabbeld en bij de schuur aangekomen zag ze in eerste instantie niets door de rookontwikkeling. Ze hoorde wel luid

gekreun en op het gevoel vond ze haar twaalfjarige dochtertje Doortje, bewegingloos. Op de tast ging ze verder van de schuur naar de schuilkelder op zoek naar haar man en dochtertjes Riek, Annie, Ger, de baby Betsie en de vijf kinderen van oom Gerd. Ook Jan Kerkman en zijn vrouw Sient met hun tien kinderen zaten in de schuilkelder. Toen werd moeder Derksen duidelijk wie het van haar gezin overleefd hadden namelijk Riek, Annie en Ger en vader Dos. Haar dochtertje Marietje van 10 jaar en het 3-jarige dochtertje Dini die haar achterna gelopen was, bleken evenals Doortje van 12 jaar alle drie dodelijk getroffen.

Oom Gerd die ook in de schuur was geweest, was zwaar gewond en overleed enkele uren later in de schuilkelder waar hij naartoe gebracht was, aan zijn verwondingen.

Hentje en Marie Kerkman.

Ook Hentje Kerkman was dodelijk getroffen en zijn vrouw Marie was ernstig gewond. Zij overleed de volgende dag in Doornenburg. Alle drie de gezinnen werden aldus in diepe rouw gedompeld. Maar zij waren niet de enigen, die dag.

Dorus Burgers uit de Kommerdijk had met zijn gezin toevlucht gezocht bij Bertus Roelofsen in Flieren. Ook deze families kregen het bevel dat ze weg moesten. Op weg door de Flierensestraat naar Doornenburg werden ze in de omgeving van boerderij De Loohof beschoten. Hierbij kwamen Alberdina Roelofsen van 4 jaar en haar neef (priesterstudent) Cor Burgers van 22 jaar, die haar bij de hand hield, om het leven.

Cor Burgers en Dientje Roelofsen.

Polder Haalderen

In de polder bij de steenfabriek, op de grens van Haalderen en Gendt, vielen die dag ook slachtoffers, nl. Johannes Berns, schipper van beroep, en zijn echtgenote Elisabeth Berns-Boekhorst. Zij waren tijdelijk in Gendt bij familie gehuisvest. Toen zij op 6 oktober 1944

Het tijdelijke graf.

naar hun schip in het haventje bij de steenfabriek Haalderen gingen kijken, werden ze vanaf de overzijde van de Waal beschoten. Beiden overleefden dit niet, net als Gradus Hendriks.

deze zwarte 6 oktober nog een ander dodelijk slachtoffer, namelijk Johanna Vonk-Vogel. Zij was de echtgenote van schipper Pieter Vonk. Daags ervoor was zij op dezelfde plaats vanaf de overzijde van de Waal beschoten en op 6 oktober was zij degene die het aantal Gendtse doden van die dag uiteindelijk op twaalf bracht.

De overleden zusjes van Riek, oom Gerd en Hentje Kerkman kregen een tijdelijk graf in de Flierensestraat achter het huis. De hele Gendtse bevolking moest vanwege de hevige gevechten Gendt verlaten dus de overlevenden van de families

ook. Zij kwamen in de Achterhoek terecht. Weer na de bevrijding, in Gendt terug, werden er nog twee zusjes geboren, Doortje en Marietje. Genoemd naar de overleden zusjes. Als laatste kwam er nog een broertje, Theo, bij.

De definitieve grafsteen van de door oorlogsgeweld overleden leden van de fam. Derksen.

Maar ook al waren er weer een Doortje en Marietje, Riek vergat nooit haar overleden zusjes. Ze was bij iedere dodenherdenking en had het nog regelmatig over het leed dat hun gezin overkomen was en over het gemis. De wond was diep.

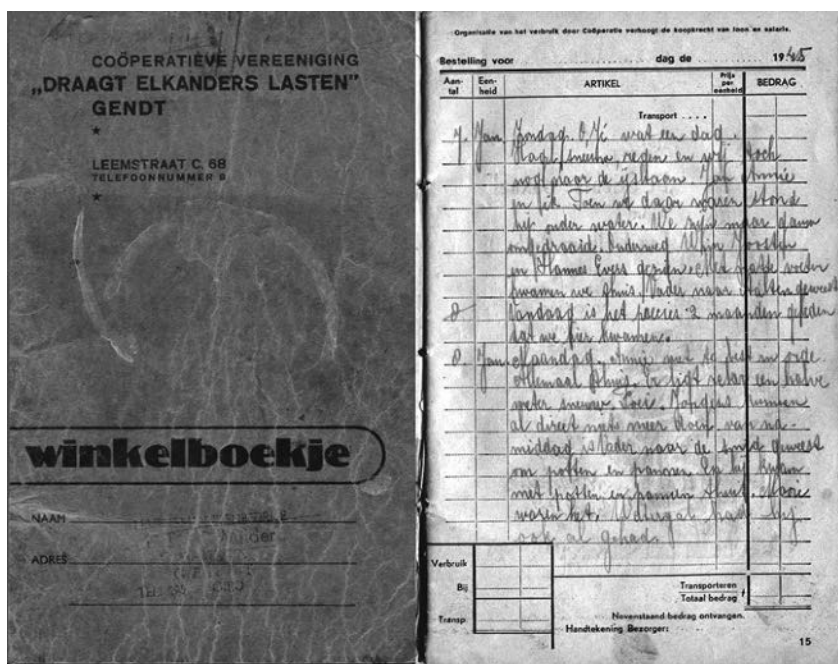
Gradus was ongehuwd en woonde in bij de familie Hoedemaker in het Galgendaal. Hij was stalknecht bij steenfabrikant Dorsemagen. Ook hij overleed nog op 6 oktober 1944 aan zijn verwondingen door deze beschieting in de Haalderense polder. Uiteindelijk was er op

Slachtoffers Oorlogsgeweld Gendt 1940- 1945

Naam	Leeftijd	Overlijdensdatum	Plaats
Gesneuveld tijdens de meidagen 1940			
Hendrikus Artz	35 jaar	11 mei 1940	Dodewaard
Theodorus Hermsen	30 jaar	11 mei 1940	bij de Grebbelinie
Theodorus Hooijman	23 jaar	12 mei 1940	Rhenen
Bernardus Hooijman	24 jaar	12 mei 1940	Rhenen
Omgekomen in Duitsland tijdens de arbeidsinzet			
Josephus van Gellekom	30 jaar	21 januari 1943	Ruhrort
Hendricus Meijer	23 jaar	13 september 1943	
Antonius Mahler	21 jaar	24 april 1944	Drohlhagen
Antonius Selman	21 jaar	1 juni 1945	Schwerte
Omgekomen ten gevolge van bombardement op Nijmegen			
Wilhelmina Witjes	20 jaar	22 februari 1944	
Petrus Janssen	38 jaar	22 februari 1944	
Omgekomen ten gevolge van vliegtuigbeschieting in Haalderen			
Bernardus Niënhaus	13 jaar	12 september 1944	
Johannes Tonk	34 jaar	9 november 1944	ziekenhuis Nijmegen
Slachtoffers van het bombardement in de Gendtse Polder			
Theodora van Groningen-Brussen	60 jaar	17 september 1944	
Johannes van Groningen	28 jaar	17 september 1944	
Petrus Stevens	44 jaar	17 september 1944	
Helena Kersten- Hendriks	28 jaar	19 september 1944	Bemmel
Jacobus van Groningen	64 jaar	27 oktober 1944	Nieuw Dijk
Beschietingen op het Hogevelde en in de Woerdsestraat			
Hermanus Witjes	33 jaar	20 september 1944	
Antoon Heijting	23 jaar	24 september 1944	
Martinus van Santbergen	62 jaar	9 oktober 1944	
Neergeschoten bij verlaten van de schuilkelder			
Johannes Joosten	18 jaar	29 september 1944	Nijmeegsestraat
Slachtoffers van het bombardement in de Dorpstraat			
Theodorus Nissen	53 jaar	30 september 1944	
Bernardina Nissen-Ederveen	48 jaar	30 september 1944	
Hendrika Nissen	15 jaar	30 september 1944	
Albert van Driel	12 jaar	30 september 1944	
Johanna de Haas-van Eck	31 jaar	30 september 1944	Bemmel
Johannes de Haas	6 jaar	30 september 1944	Bemmel
Hendrika Hofs	3 jaar	30 september 1944	Ede
Getroffen door vliegtuigbeschieting op de grens Gendt -Haalderen			
Theodorus Scholten	17 jaar	2 oktober 1944	
Wilhelmus Scholten	14 jaar	2 oktober 1944	
Joannes Roelofs	21 jaar	2 oktober 1944	Haalderen

Naam	Leeftijd	Overlijdensdatum	Plaats
Overvallen door granaatvuur bij de steenfabriek in Haalderen			
Johannes Berns	66 jaar	6 oktober 1944	
Elisabeth Berns-Boekhorst	60 jaar	6 oktober 1944	
Gradus Hendriks	78 jaar	6 oktober 1944	
Johanna Vonk-Vogel	36 jaar	6 oktober 1944	
Slachtoffers van granaatvuur in Flieren			
Hendrikus Kerkman	72 jaar	6 oktober 1944	
Maria Kerkman-Willemsen	68 jaar	7 oktober 1944	
Gerardus Derksen	43 jaar	6 oktober 1944	
Theodora Derksen	12 jaar	6 oktober 1944	
Maria Derksen	10 jaar	6 oktober 1944	
Everdina Derksen	3 jaar	6 oktober 1944	
Cornelis Burgers (priesterstudent)	22 jaar	6 oktober 1944	
Alberdina Roelofsen	4 jaar	6 oktober 1944	
Bij Pannerdense veer door granaatvuur getroffen			
Maria Leenders	9 jaar	14 oktober 1944	
Johanna Leenders	8 jaar	14 oktober 1944	
Neergeschoten op zijn schip aan de Waal in de Gendtse Polder			
Wilhelmus de Beijer	23 jaar	21 oktober 1944	
In Bemmeler door granaatscherf getroffen			
Johannes Hermesen	36 jaar	11 november 1944	
Overleden tijdens evacuatie ten gevolge van oorlogshandelingen			
Boudewijn Romijn	85 jaar	oktober 1944 (?)	Herwen & Aerdt
Wilhelmus Leensen	20 jaar	28 maart 1945	's Heerenberg
Jacobus van Dijk	65 jaar	1 april 1945	Didam
Maria van Dijk-Arens	65 jaar	1 april 1945	Didam
Stephanus Janssen	40 jaar	2 april 1945	Laag Keppel
Wilhelmus Derksen	43 jaar	17 april 1945	Hengelo (O)
In vernietigingskamp Buchenwald omgekomen			
Petrus van Hal	26 jaar	19 maart 1945	
Aan verwondingen overleden te Hilversum			
Willem Kerkman	20 jaar	6 juni 1945	
Na ontberingen in Duitsland te Nijmegen overleden			
Johannes Coenders	25 jaar	16 juli 1945	
Na de bevrijding door oorlogstuig overleden			
Stephanus Nissen	22 jaar	18 mei 1945	
Theodorus Peters	19 jaar	5 juni 1945	
Joannes Peters	28 jaar	27 juli 1945	Haalderen
Vermist in Rusland			
Petrus Wegh	27 jaar	25 januari 1945	Leningrad

Fragmenten uit het evacuatieverslag van de 14-jarige Driena Otemann

Driena Pelkman-Otemann (1930) hield in een kasboekje van de Coöperatie een soort oorlogsdagboek bij.

Haar familie woonde aan de Langstraat. Haar broer Wim is bekend als de schrijver van het boek *Tussen twee bruggen*, over Gendt in de Tweede Wereldoorlog.

ser kwam de kelder in en lichtte met een lichtje. Dik en oud was hij. Toen dachten wij: dat loopt mis en nog even toen

Maandag 9 oktober (1944). Alweer een ander huis. Dit is niet erg, als we maar gezond thuis mogen komen. Op het moment zitten we in Didam. Vanmorgen zijn we al naar de kerk geweest. Wij zijn niet meer in de kerk geweest vanaf het bombardement op de polder bij Van Groningen (17 sept.). Vanaf die tijd zijn we allen een beetje bang geworden. Toen hebben we ook een schuilkelder gebouwd. Dag en nacht zaten we erin. Op een goeie dag kwamen er ook tanks bij. Bij Campschroer, onze burens, zes in de bongerd en bij ons een. Die zetten ze (de Duitsers) precies naast de kelder. Wij waren bang dat hij op de kelder zou rijden en daarom gingen wij niet meer in de kelder. Vader ging bij Campschroer vragen of wij daar slapen konden. Dit was goed. Twee nachten hebben wij daar in de kelder geslapen. Het waren drie gezinnen met 20 man. Toen hadden wij net de ogen open en daar zetten ze een wagen met een kanon voor de deur. De Engelsen zaten 's morgens al in de Zandvoort. Nog een half uur, dan waren we bevrijd geweest. Een Duit-

kwam er al een zeggen dat wij er uit moesten. Och, och, vreselijk. Jan Campschroer had niets in de grond verstopt. Die dacht maar altijd op goed geluk af.

Vader heeft hem maar even geholpen met wat kleertjes van Annie en Marietje en Minie bij elkaar zoeken. Moeder, ik, Cisca en Wim en die drie maar op Gendt aan. Maar waar op aan? Ja, een vraag die niet zo makkelijk was. Naar Schaars. Nee dat kon niet. Daar was het al zo druk met evacuees. Toen werd er besloten naar Campschroer in Hulhuizen te gaan. Daar zijn we een paar uur geweest. Toen moesten we toch maar zien om ergens te komen, want we waren met drie gezinnen. Vader ging erop uit waar we onderdak konden krijgen. Wat een toestand toch. Wij konden onderdak krijgen bij Hent Nuy. Dit was onze derde plaats. We zijn eerst nog een week bij Damen op het fort geweest. Toen in de kelder bij Campschroer en nu weer bij Nuy. Op 5 oktober zijn we daar 's morgens gekomen om een uur of tien, elf. We hebben daar gegeten. Lekker eten was het: vlees, jus, soep en

aardappelen. Hier zijn we een dag en een nacht geweest. In die nacht hebben we iedere keer in de schuilkelder gezeten. Tegen de

schapen van kinderen. Wij zijn eerst naar Terwindt gegaan. Daar zijn we een dag geweest. We hebben alles al ingepakt. 's Avonds

Het gezin Otemann. Driena is het meisje helemaal rechts en broer Wim, de auteur van Tussen twee bruggen staat middenvoor.

morgen zijn we in de keuken gaan liggen. We lagen daar nauwelijks te bed of daar klopt een Duitser tegen het raam. Die stond daar te stotteren en bracht geen woord fatsoenlijk uit. Toen vader naar hem toegegaan was vroeg hij wat er aan de hand was. Hij kon er geen wijs uit worden maar al spoedig kwam er een andere soldaat bij en die zei dat we allen weg moesten. Och, vreselijk. De Rijn over naar Duitsland. Geen mens had er zin in, maar ja in deze tijd moet je maar niet praten van zin! Iedereen pakte zijn pummeltje bijeen wat ze nog vinden konden en trokken daarna op Doornenburg aan. Och wat treurig al die mensen met die kleine

stond alles al klaar. Iedereen was droevig. Mevrouw Terwindt was in het klooster gebracht. We stonden klaar om te vertrekken. Daar opeens komen Otto en Franz (Duitse soldaten die daar ingekwartierd waren) de deur in en Coba Aarntzen (dienstmeisje bij Terwindt) springt op van blijheid. Otto en Franz keken wat er aan de hand was dat al die koffers gepakt en gezakt stonden. Ja, we moesten evacueren. Maar we moesten lopen. En dat was dat! Otto en Franz gingen naar het front. Over een uur kwamen ze terug en dan konden er zes personen meevaren, maar wij waren met negen personen. Die drie moesten er toch bij gepraktiseerd worden. We waren allemaal

Het naoorlogse huis van Otemann aan de Langstraat. Rechts in de zijgevel zijn nog kogelinslagen zichtbaar.

blij dat kun je wel begrijpen. In de kelder werden alvast een paar flessen leeggemaakt. Twee flessen wijn hadden we meegenomen. We zaten dus allemaal goed in de flessen. Het was half negen toen we weggingen. Dat was me daar even een tochtje! Het was een mist om nooit te vergeten. We hebben er drie uur over gedaan. Toen kwamen we in Babberich aan. Vader, Theo en Jan moesten bij de Duitsers in het huis slapen en wij moesten met Otto mee naar zijn huis. Om klokslag half twaalf kwamen wij aan. Hier kregen we al dadelijk een kopje koffie. Dat smaakte. Toen zijn we maar naar bed gegaan. 's Morgens waren wij weer wakker en als gewone gang aankleden, eten en een beetje heen en weer lopen. Het was zaterdag toen we aankwamen. 's Zondags zijn vader, Theo, ik en Coba Aarntzen naar de hoogmis geweest. 's Maandags hebben we er nog gegeten en na de middag zijn we weer vertrokken naar Didam.

Coba Aarntzen wou naar Jozef (haar broer) toe, die was in Didam onderduiker. Die zat bij Daniël Jansen (boer aldaar) en Coba was gaan vragen of ze bij Jozef mocht komen. Dat was dadelijk goed. En toen heeft Jozef bij Boerstal (een Didamse familie) gevraagd of we daar konden komen. Toen zijn we 9 oktober, op maandag hier gekomen. 's Avonds hadden we veel schik. Alle liedjes die we kenden hebben we gezonden. Erg gezellig was het.

Acht dagen erna zijn Coba, Cisca en ik naar Babberich geweest. Dat was 17 okt. 's Avonds toen we thuis kwamen hadden we Duitsers gekregen. De auto stond al op de deel.

Vier weken zijn we in Didam gebleven. Toen kregen we bericht dat alle evacués weg moesten naar Varsseveld. Dit was op zaterdag 4 november. We stonden te denken wat we zouden doen, gaan of niet gaan. In Didam hadden we het

toch goed. Het was gewoon verschrikkelijk 6 november zijn we 's morgens vertrokken uit Didam op karren. Het was op maandag. We zijn van Didam naar Zeddam gegaan. Daar kwamen we in een school terecht die er van binnen ontzettend smerig uit zag. We gingen niet in lokalen want daar was het ook zo smerig. Maar ondanks dat was er ook iets uitgebroken. Dat hadden we al gezien; hier konden we niet blijven. In de namiddag zijn we weer op een kar naar Terborg gegaan. Hier kwamen we weer in een school, maar hier was het beter dan in Zeddam. Tegenover de school was er een winkel en daar heeft vader de bagage neergezet en konden wij ook in de winkel komen, maar niet allemaal slapen. Dit deden we toch maar omdat het toch maar voor een nachtje was. Half vijf kwamen we bij de school. Tegen de avond zijn we naar Boersbroek (een familie aldaar) gegaan en hebben we daar ook gegeten. Een nacht zijn we hier geweest. Direct na de middag zijn we naar Dora van oom Frans Peters geweest, want die lag hier in het ziekenhuis wat zeer vlakbij was. Daarna zijn we gelopen naar Varsseveld. De bagage op een kar bij vader. Wij zijn allemaal gelopen. Om 6 uur zijn we hier bij de school gekomen. Och wat een armoede. Die mensen die in Terborg waren moesten naar Varsseveld en toen ze hier waren moesten ze weer om. Wij zijn maar buiten gebleven, want we wilden ons niet opgeven bij het Rode Kruis. Jan en Theo hebben de koeien die we uit Gendt meegenomen hadden hier in de buurt gebracht. Vader is naar Westendorp geweest om te vragen of we bij mensen mochten slapen. Wij wachtten daar bij de bagage. In die tijd dat vader terugkwam zijn we bij deze mensen gaan vragen om te slapen en dat kon. Goddank! Want we waren allemaal van de kou bevangen. Moe-

Driena met de fiets en een vriendinnetje.

der vooral. Om half zeven kwamen we hier aan. Heerlijk om bij de kachel boterhammen te eten. Lekker hoor! In een kamer hebben we geslapen. Vader en moeder in een bed. We treffen het nogal goed. 's Avonds dachten we nu komt het niet goed. Maar God is altijd nog met ons geweest. Maria, Coba en ik konden bij Walvoort slapen. Dat vonden wij wel goed en nog wel in een bed! 7 november is het de dag dat we hier voor de eerste keer zijn.

(Daarna zijn er dagelijks enkele regels van wat Drina doet: schoonmaken, boodschappen halen, kleren naaien en regelmatig naar de kerk gaan. Eind december heeft het gevroren en kan er dagenlang geschaatst worden. Dan zie je in maart berichten dat er meer vliegtuigen komen, bommen vallen en dat alle mannen zich moeten melden. Vader en Theo moeten gaan graven in Gendringen voor de Organisation Todt. Als het front dichterbij komt, zitten ze meestal in de pas gebouwde schuilkelder.)

31 maart zaterdag. Allemaal in de kelder. We zitten allemaal zo

ongelukkig. De ene klaagt over de voeten, de andere over de kop en de derde klaagt overhet achterwerk. Maar ja nog even geduld. Ze (de Tommies) zijn bij het tramstation. Wij wagen het er niet om er naar toe te gaan kijken. Theo zit vlak bij het gat (de kelderopening). We zijn wel bang. Opeens zegt Theo: 'Ik heb de Tommies al gezien. Het zijn van die bruine en zwarte met een snor!' Wij allemaal lachen. We waren niet meer te houden. Nu allemaal een boterham met suiker. Lang niet meer gehad. Hele dag nog in de kelder. Tommies beginnen allemaal voor het licht te komen. We konden het haast nog niet geloven. Er vallen nog veel granaten. Daar vliegt een raar vliegtuig in de lucht. De Tommies en de vijand zijn hevig aan het vechten in het bos. Om een uur of vijf komt de ondergrondse voor de dag met de spuit (geweer) op de rug. Hoe kan het toch. Vrijdag nog een Duitser gevonden en zaterdag een Engelsman.

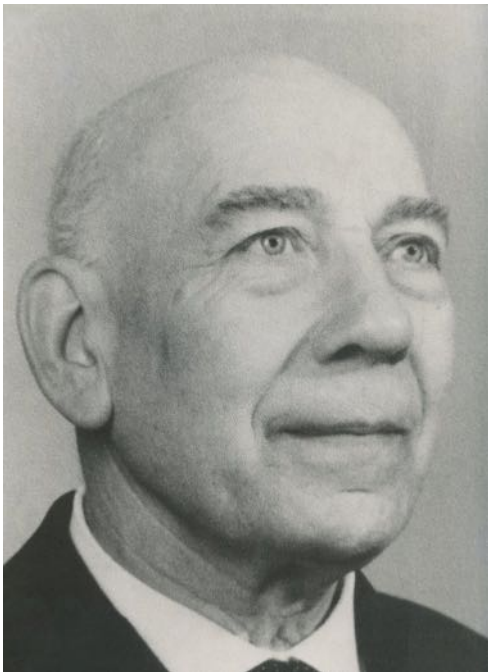
Daarna komt de echte Bevrijdingsdag en keren ze terug naar Gendt.

1 april zondag. Vandaag het hoogfeest van Pasen 'De Opstanding'! Hoe kan het mooier. We zijn bevrijd! De vlaggen hangen overal uit. De ondergrondse komt langs met NSB'ers. Handen op de kop. Een mooi gezicht. We hebben al ineens 8 Tommies in huis. Ze waren zo gul dat we allerlei snoep en chocolade kregen. De jongens stonden te hunkeren om goede sigaretten van de Tommies. In de waskamer ligt stro. Daar slapen ze. In de namiddag zijn de NSB'ers voor spot met drie koeien het dorp in gewandeld. En stom volk er achteraan en toen naar het gemeentehuis. Wat daar voorgevallen is kan ik allemaal niet zeggen. Dat weten we nog weken! Deze dag vergeten we nooit meer. We kunnen niet naar de kerk. We hebben gezongen in de waskamer bij de Tommies. Om 10 uur naar bed gegaan. We hebben lekker geslapen.

Uit-huize(n)

Koos Janssen (1931) uit de Molenstraat heeft zijn oorlogsherinneringen aan Geert Witjes verteld. Koos was getrouwd met Joke Willemsen (2014 overleden).

Koos was negen jaar toen de oorlog begon in mei 1940. Hij woonde met zijn familie – pa, ma en zeven kinderen – in de Molenstraat in Gendt. Dat de oorlog begonnen was hoorden ze van Herman Melchers, een van de burens die toen al een radio had. Even later hoorden zij vliegtuigen die op weg waren naar Rotterdam. Koos heeft toen de eerste Duitse soldaat gezien op een motor met zijspan. Hij kan zich maar één Nederlandse militair herinneren, namelijk de vader van Wil Hendriks, de latere schoolmeester aan de Mariaschool. Bij Koos thuis werden in het geheim varkens geslacht. Hoewel men bang was dat zo iets verraden zou worden, bijvoorbeeld door NSB-aanhangers, is dat nooit gebeurd.

Martinus Dinissen, hoofd van de jongensschool.

De eerste jaren van de oorlog gingen de scholen in Gendt gewoon door. Met de evacuatie in oktober 1944 kwam daar een eind aan. Meester Dinissen, het hoofd van de jongensschool werd door de Duitsers als gijzelaar opgepakt en geïnterneerd in het kleinseminarie Beekvliet in St.-Michielsgestel. De bezetter pakte in veel dorpen en steden vooraanstaande inwoners op. Daar ging een grote

Duitse soldaten bij de pont van Pannerden.

dreiging vanuit. Gebeurde er in die plaats iets tegen de Duitsers – een aanslag, een liquidatie – dan was de kans groot dat een gijzelaar zo iets met zijn leven moest bekopen.

Bij de evacuatie ging Koos met het hele gezin met de pont naar de Pannerdense kant. Via

De Doornenburgse molen De Hoop van Kobus Hoogveld.

het Berghoofdsche veer liepen ze naar boer Kooyman. De echte pont was gezonken en de Duitsers hadden een noodpont gebouwd. Daarna toch weer terug naar huis. Toen werd de Doornenburgse molen opgeblazen.

De koeien van Hoogveld liepen door het bombardement verdwaasd tussen de bomen. Ze konden met veel moeite nog worden ge-

molken. De houten balken van de molen werden gebruikt om een schuilkelder te bouwen achter op het land van de familie Van Moerkerk. Toen Koos met Jo van Moerkerk boter ging kopen bij Gradje Evers in de Nijmeegsestraat vielen er bommen in de Dorpstraat. Dat was op 30 mei 1944. Ze moesten schuilen in een duiker bij de familie Smijers. Bommen

Albert van Driel.

vielen ook bij bakker Van Driel in de Dorpstraat. Hierbij vielen zeven doden te betreu-

ren. Albert, de zoon van bakker van Driel en de ouders van Henk Nissen en zijn zusje Hendrika. Verdere slachtoffers waren J. de Haas en J. de Haas-van Eck uit Bemmelen en Hendrika Hofs uit Ede.

De buurman van de familie Janssen, Herman van Moerkerk, de broer van Roel, dook onder na de dood van zijn vader Jos. De familie Janssen en de rest van de familie Van Moerkerk evacueerden opnieuw samen om uiteindelijk aan te komen in Uithuizen, een dorp 24 kilometer boven de stad Groningen. Eerst te voet naar Didam waar in zaal Berns een verzamelplaats was. Van daaruit ging de reis met kar en paard naar Uithuizen. Het transport en de opvang werden geregeld door de zoon van posthouder Jans(s)en uit Gendt. De reis duurde volgens Koos ongeveer een week! In Uithuizen werd de familie Janssen ondergebracht bij een herenboer die in een grote villa woonde. De familie Van Moerkerk kreeg onderdak bij een boerderij in de buurt. De Janssens werden gehuisvest in een van de kleine tweekamerwoningen die in gebruik waren bij de zeven knechten van de boer. De oudste twee kinderen, Gerrit en Stien, sliepen boven, de overige gezinsleden beneden. Stien heeft gewerkt in de huishouding van de gemeentesecretaris van Uithuizen. Gerrit werkte bij een tuinder.

De ouders van Koos hebben in de evacuatie-tijd niet gewerkt. Zij zorgden voor de kinderen en de huishouding en verrichtten handen spandiensten bij de boer. Tijdens hun ver-

Hendrika en haar ouders Bernardina en Theodorus Nissen.

blijf in Uithuizen had de familie Janssen geen last van Duitsers. Wel hebben er enkele Duitse soldaten twee nachten geslapen op de boerderij, voordat zij via Delfzijl naar Duitsland terugtrokken. In mei 1945 werd Uithuizen bevrijd. Er werd geen schot gelost, want de Duitsers waren al op weg naar de *Heimat*. De bevrijders stopten bij het gemeentehuis en de families Janssen en Van Moerkerk werden opgeroepen zich daar te melden. Met een vrachtwagen gingen zij terug naar Gendt. Herman van Moerkerk was al eerder op een fiets met cushionbanden naar Gendt geweest om poolshoogte te nemen. Hij had gezien dat er heel veel vernield was. De beide families werden 'gelost' bij de Dikke van Schaars (het café waar later *Im weissen Rössl* zat).

De jongensschool aan de Dorpstraat met daarachter de onderwijzerswoning van Dinnissen.

Na de bevrijding ging Koos naar school in een lokaal van de oude jongensschool. Hij zat in de zevende klas en er werd les gegeven in twee groepen: een groep voor de middag en een groep na de middag. Na afronden van de school ging hij werken bij Hein Pere, de loodgieter en volgde hij op de avondschool in Nijmegen de opleiding metaalbewerken. Voor hij naar die school ging, moest hij wachten tot zijn vader thuiskwam van het werk, want pa had een betere fiets ... met verlichting.

In september 1946 is Koos samen met Teuntje Peters en Thé Wannet op een fiets met luchtbanden naar de boerderij in Uithuizen gereden. Ze werden er hartelijk ontvangen en zijn twee nachten op de boerderij gebleven.

Het Witte Paard van Schaars.

Van daaruit ging het richting Molenstraat. Hun huis was, net als veel huizen aan die straat, nog heel. Achter het huis was wel een granaat ontploft, maar die had weinig schade aangericht. Er zat een gat in de achtermuur en er waren veel ruiten stuk. In de waterdichte kelder van hun huis hadden tijdelijk Duitse soldaten 'gewoond'. Er stond nog een klein kacheltje met een pijpje door het kelderraam. Alles was overhoop gehaald maar pa en ma konden er met hun zeven kinderen wel weer in wonen. Opa en oma trokken bij hen in en ook verleenden ze onderdak aan Thé en Miep Hendriks.

De toestand in Gendt (juni 1945) *(zoals door het gemeentebestuur opgegeven)*

Woningtoestanden

Aantal inwoners	3800
Totaal aantal huizen	630
verwoeste huizen	200
zwaar beschadigde huizen	100
middelmatige tot licht beschadigde huizen	330
onbeschadigde huizen	0
Hoeveel personen wonen bij anderen in	1300
in stukken van huizen of kippenhokken/schuren	500
Hoeveel noodwoningen zijn dringend gewenst	120
Hoeveel mensen zijn bezig met afbraak	200
opbouw	200
Hoeveel % vaklui? 50%	

Algemene vooruitzichten wederopbouw? Niet rooskleurig, daar wederopbouw over te weinig materiaal beschikt.

Economische toestanden

Welk % arbeiders heeft werk van juni '44 hervat?	10%
Hebben deze een behoorlijk bestaan?	Verdiensten goed, doch ontoereikend door hoge levensmiddelenprijzen.
Zijn de mensen tevreden? Ja, indien ze zien dat daadwerkelijke hulp krachtig wordt voortgezet.	
Is er arbeidslust?	Door jarenlange sabotage is vroeger werktempo nog niet bereikt, onzekere geldpositie speelt een rol.
Zo niet, waardoor dan niet?	Ook te gemakkelijke manier van geld verdienen.
Zijn er werklozen?	0

Landbouw – veeteelt

Nog niet terug:

Paarden	85%
Koeien	90%
Varkens	90%
Pluimvee	100%

Waardoor weg? Oorlogsgeweld, naar Duitsland

Hoeveel % landbouwwerktuigen, gereedschap weg? 90%

Waaraan dringend behoefte? Paarden, wagens, tuigen, ploegen, eggen, zeisen, zichten, spaden, schoppen, schoffels, hooivorken, rieden, harken.

Wordt pacht verlangd. Oplossing? In sommige gevallen betaald zonder meer. Soms geëist en geweigerd, soms geëist en betaald. Verwezen naar Landbouw Herstel, in afwachting Sch. Enquête Comm.

Hoe werkt Landbouw Herstel? Alleen op papier, informerend voornamelijk, nog geen praktische resultaten gezien.

Wat wordt gedaan om veestapel te herstellen? Kuikens aangevoerd, biggen beginnen te komen en zijn zeer duur, koeien enig Fries vee aangevoerd, paarden hoegenaamd niet aangevoerd.

Heeft het land geleden?

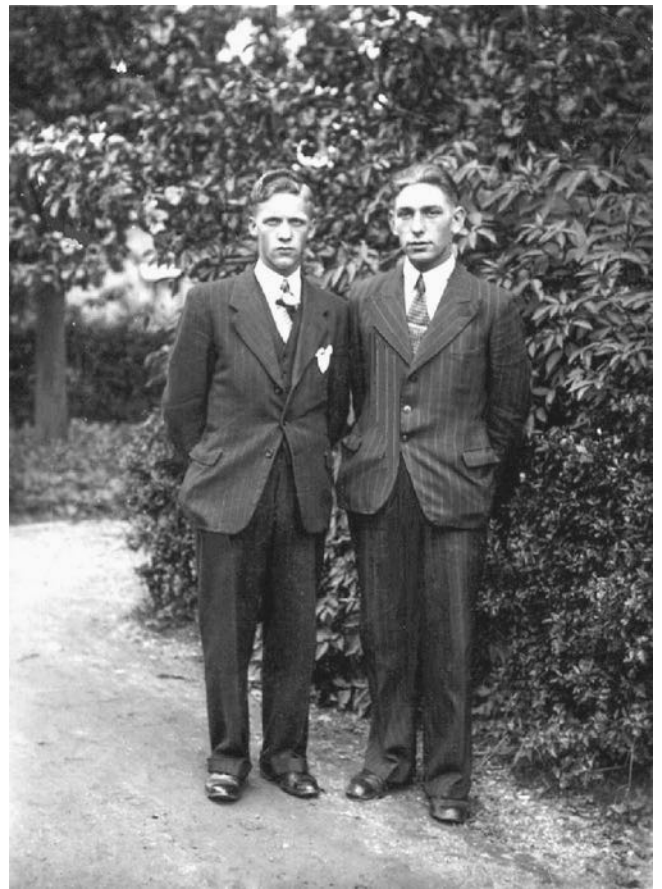
Water	neen
Mijnen	ja
Granaten	ja
Andere oorzaken	stellingen.

Ondergedoken

Frans Hendriks (1923-2002) heeft lang geleden zijn oorlogsbelevissen opgeschreven. Frans was werkzaam in de bouw. Hij woonde in het ouderlijk huis in de Broeksestraat en was getrouwd met Marietje Ogenoort.

Omstreeks juli 1943 moesten wij naar Duitsland (Arbeitseinsatz). Allemaal jongens van het geboortjaar 1923. Alleen al uit Gendt circa 30 jongens. Dat ging per trein naar Soest 'n stad in Westfalen. Daar werden we ingedeeld om tewerkgesteld te worden. Jan de Haar, G. Kerkman, H. Kerkman, J. Janssen en ik, allemaal uit Gendt. Wij moesten naar Meschede in een fabriek gaan werken waar aluminium werd gesmolten voor vliegtuigen. Ik had al gauw een kameraad, Herman van Rhee uit Ede die altijd dezelfde dienst had. Wij praatten vaak samen waarop hij steeds zei: 'Ja Frans, hier moeten we zo gauw mogelijk weg'. Na 'n week of drie, op 'n zondag zijn we gevlucht en naar Arnsberg gelopen, de trein in naar 't Roergebied en zo bij Goch aan de Nederlands-Duitse grens uit de trein gesprongen, waardoor Hermans schouder geblesseerd raakte. De andere dag bij Ottersum over de grens naar Gennep. Daar werden we aangeroepen door een man die vroeg of we binnen wilden komen. Je kon toen niemand vertrouwen maar het bleek al gauw een goede Nederlander. Wij kregen brood en drinken. Mijn kameraad werd verzorgd aan zijn verwonding en zijn jas werd gemaakt. Hij vroeg mij waar we vandaan kwamen en zei meteen: 'Jij komt uit de Betuwe, vermoedelijk uit Angeren of Doornenburg'. Het was dus Gendt. Hij zei: 'Ik kom uit Huissen'. Hij had een bakkerij, stro- en kolenhandel en heette Vedder. Wij kregen reisgeld en konden met de tram naar Nijmegen en zo naar huis.

Voor ons begon toen de onderduiktijd, zonder paspoort, want dat was ongeldig, geen persoonsbewijs en geen stamkaart. Inmiddels kwamen er meer onderduikers, onder anderen Broer Gerritsen en Thee Sweeren.

Broer Gerritsen en Frans Hendriks.

Het was gevaarlijk als de Duitsers samen met de Nederlandse politie onderduikers gingen zoeken, maar er werd ook vaak gelachen.

Op een avond kwamen Engelse bommenwerpers overvliegen, vaak honderden die naar Duitsland gingen. Wij liepen in de boomgaard waar onze schuilplaats was. De Engelsen gebruikten toen Window¹, dat waren dunne reepjes

zilverpapier om de Duitse radar te storen. Opeens kreeg Broer Gerritsen zo'n grote bol van die strookjes op z'n kop. Normaal verspreidden die strookjes zich, maar ze waren aan elkaar geplakt. Ja, dat was dan weer lachen. Er was ook een politieman² in Gendt, een goede Nederlander, die ons vaak kwam opzoeken. Hij bracht dan boeken of 'n half pakje shag mee

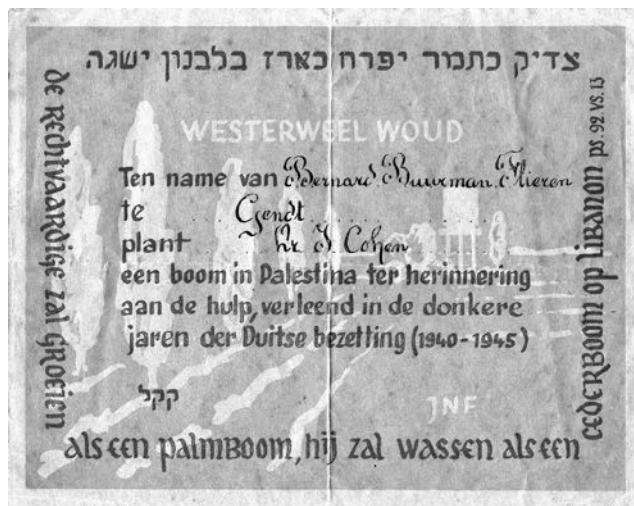

Politie-man Theo van Dalen.

en ging tot diep in de nacht bij ons zitten. In die tijd kreeg ik nog een ongeluk aan mijn voet en kon niet meer lopen. De dokter kwam om de paar dagen langs. Na enkele weken ging het weer een beetje. Die dokter was dokter Burg. Ik was niet verzekerd, dus zou ik de rekening zelf moeten betalen, maar hij wilde er absoluut niks voor hebben. Overdag hielden wij ons bezig met het plukken van fruit bij B. Buurman. Hij had ook een Joods gezin in huis.

Zondag 17 september 1944

Het was een mooie herfst-dag. De appels stonden in kisten hoog opgestapeld toen op 17 september de luchtlanding van Market Garden begon. Tegen 11 uur hoorden we

Dankbetuiging van het Joodse volk voor de hulp van Bernard Buurman.

vliegtuigen en even later vielen bommen in de polder bij de Zandberg. Er vielen enkele doden en gewonden. Tegen het middaguur waren er veel vliegtuigen op grote afstand. Ik ben op een ladder in een perenboom geklommen. Boven Elst was het donker van alle vliegtuigen. De luchtlanding bij Arnhem was begonnen. Ook bij Groesbeek hetzelfde. Wij hoorden dat ze op de dijk bij de Kommerdijk op afstand ook luchtlandingstroepen konden zien. Wij dachten eigenlijk dat het einde van de bezetting eraan kwam, maar het pakte anders uit.

Maandag 18 september

's Maandags waren bij ons in de Broeksestraat veel Duitsers. Bij

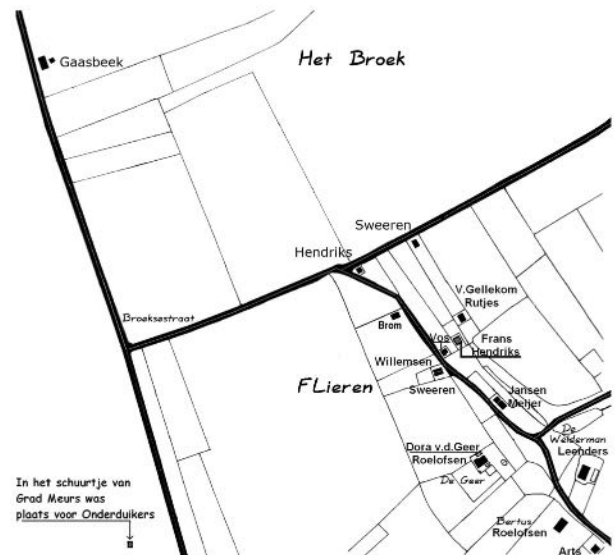
De Broeksestraat met op de voorgrond het huis van H. Meijer.

boerderij de Geer werd een zestal kanonnen geplaatst. Duitse troepen waren op de terugtocht via de Langstraat. Bij Arnhem en Nijmegen zware gevechten. 's Avonds tegen 6 of 7 uur kwam een hele colonne Duitsers naar de Broeksestraat. Boerderij de Geer vol Duitsers, dat gaf veel lawaai in de boomgaard. 's Morgens stonden 6 kanonnen aan de rand voor de boomgaard. De Duitsers waren nog druk met takken van de bomen te halen (camouflage). Later kwamen in ieder huis Duitsers, ook bij ons. Er waren heel jonge en oude mannen bij, goede en brutale. Vrouw Vos, een Duitse van geboorte, vroeg wanneer ze gingen schieten. Een oudere Duitser zei dat er binnen een uur een proef genomen werd. Daarna vielen er enkele schoten en toen werd het stil. Een half uur later vuurden ze op de 'Brücke von Nimwegen'.

Woensdag vroeg in de ochtend waren de kanonnen weg, maar kwam infanterie in groten getale naar de buurt bij ons. Er kwam een hogere soldaat in de huizen die sprak over inkwartiering. Hij plakte meteen bij ons een plakkaat op de deur met het opschrift: Wacht am Rhein. Daarna kwamen veel Duitsers in de huizen. Er waren jongens bij van mijn leeftijd, 20 jaar, maar ook jongere van 17-18 jaar en ook in mijn ogen oude mannen. Met die jongeren had ik kennis gemaakt. Er was een Werner Hausman bij. Die is later gesneuveld en bij Brom voor het huis begraven met nog anderen. Ook kenden we een Hans Erbefeld. Die is ook gesneuveld en begraven bij Gaasbeek in de boomgaard. 's Nachts zaten we in de schuilkelder, 's avonds kregen wij granaatvuur van de geallieerden. Bommel en Haalderen waren al bevrijd; de geallieerden hadden een bruggenhoofd gevormd. We waren vaak in de schuilkelder vooral 's nachts, want als het don-

ker was kwamen de Duitsers in actie. Bij daglicht waren Engelse vliegtuigen in de lucht.

Waar de Duitsers zich over verbaasden was dat wij jonge jongens, mijn broer Theo, Theo Sweeren en Geris Rutjes in burgerkleding tussen de Duitsers rondliepen. Een enkele Duitser vroeg wel eens of we

niet in Duitsland moesten werken. Daar hadden wij een goed smoesje voor. Ik zei dan dat ik in het Sauerland in Meschede had gewerkt, maar dat er geen treinen meer liepen. Dan was alles weer goed tot zich weer aflossing meldde. Op een middag kwam er een Duitse wagen en moesten wij mee. Op de laadbak lagen zware mokers en wij moesten bij de woningen halfweg in de schoorstenen boven de zolder een gat slaan zodat de rook op de bovenverdieping uit kwam. Er werden zakken en lompen boven in de schoorsteen gestopt zodat de Engelsen die in Haalderen op Klein Baal in de huizen zaten, niet het idee hadden dat hier nog Duitsers waren. De afstand tussen beide linies was namelijk 400 meter of minder. Ook werden telefoondraden vanaf boerderij de Geer naar het laatste huis in de Broeksestraat bij de fam. Gaasbeek gelegd. De boerderij van Gaasbeek was al voor een groot deel in puin

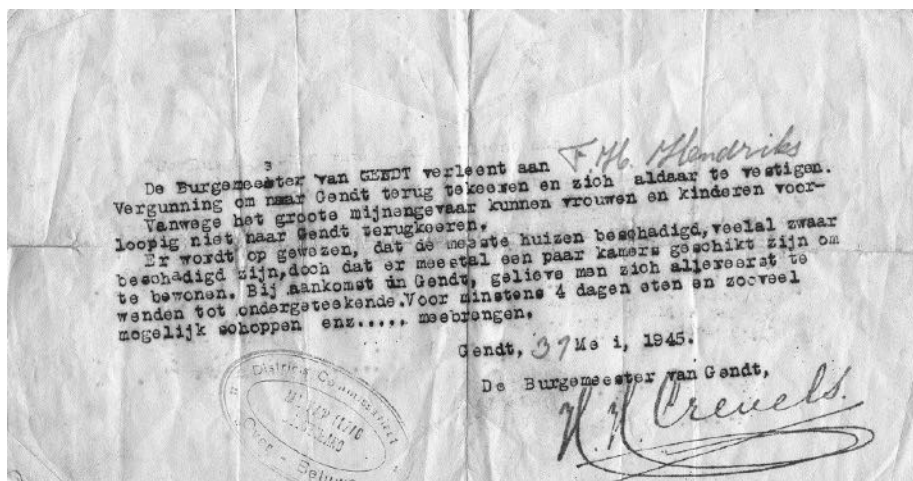

De naoorlogse boerderij van Gaasbeek.

geschoten. Ik weet niet de datum maar op een zekere dag moesten we weg. Mijn broer en ik waren op dat moment bij ons achter in het land. Wij hebben toen met wat Duitsers naar Haalderen gekeken. Een van die Duitsers had een verrekijker en wij zagen Engelse soldaten in Klein Baal. Toen wij naar huis liepen was iedereen weg: mijn ouders en mijn jongste broer. Wij naar de Geer, maar daar waren ze niet, wel veel Duitsers. Ook was er een meisje uit Druten en een Gendtse die met de Duitsers meegegaan waren. Toen zijn we naar de boerderij van Bertus van de Geer gegaan en daar 's nachts gebleven. Hevig artillerie vuur en 's morgens lag de achtergevel uit de boerderij. Met een dode Duitser. Hij lag op het hooi. 'Ja', zei Jan Brom, 'ik ga wel voor in de boerderij. Daar zijn hoge Duitsers en die moeten we in kennis stellen van dit'. Hij kwam naar de deel en Jan Brom, mijn broer en ik moesten die gesneuvelde Duitser van het hooi halen. Hij moest van een ladder naar onder zakken, dat was niet makkelijk. Die Duitser op de deel riep: 'Las maar loos' en de gesneuvelde viel op de grond. Ze brachten hem naar de villa van Dora van de Geer. Bij

dat huis hadden ze een doek met een rood kruis over het dak gespannen. Tegen 11 uur in de ochtend was er een zware artillerie beschieting, waarbij bij Derksen zes mensen omkwamen. Bij de Loohof bij Lenderink vielen twee doden namelijk de priesterstudent Burgers en een kind van Bertus van de Geer. Toen zijn we nog teruggegaan naar ons huis; ook Gerus Rutjes was erbij. De schuilkelder zat vol Duitsers en die vroegen ons of het Pannerdensch Kanaal breed was en of ze al zwemmende de overkant konden halen. Toen zijn wij via Gendt naar Hulhuizen gegaan en bij V.d. Velden nog een week of twee geweest. In Hulhuizen bij Fen (Franciscus) Joosten vonden we onze ouders. Later over het Pannerdense veer naar Loil bij Didam. Drie weken daarna naar Friesland geëvacueerd in de buurt van Dokkum. Omstreeks april met een gehuurde fiets met Wim Rutten, Frans v.d. Velde en een meisje uit Millingen naar huis gefietst. Twee dagen onderweg; toen bij het veer in Pannerden kwamen, mochten we er niet over: we hadden geen Betuwe pas of permis.

Na veel moeite toch in Gendt gekomen onder begeleiding van een lid van de ondergrondse, een Doornenburgse jongen. In de Broeksestraat zag het er verschrikkelijk uit; ons huis was onbewoonbaar. Het huis van de bu-

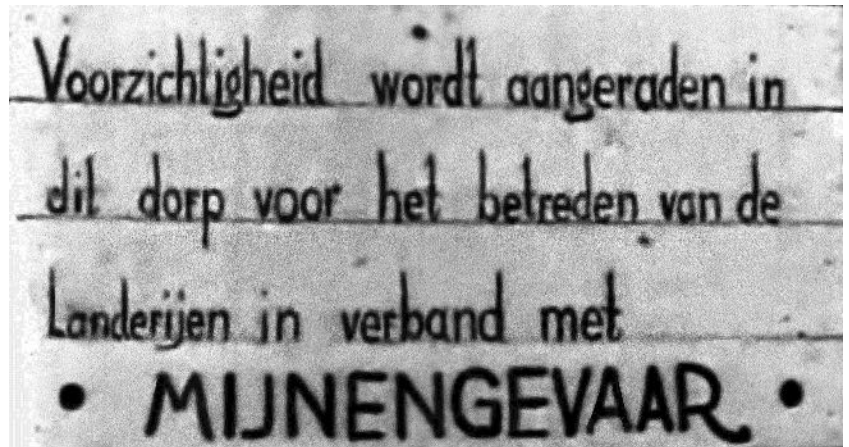

ren Rutjes lag in puin, net als van Vos. Vier boerderijen weg, waaronder die van Gaasbeek. De huizen van Meijer en Brom zwaar beschadigd. Ik was alleen; mijn ouders en twee broers waren nog in Friesland.

Bij ons in huis kon men zien hoe de Duitsers in de winter zich hadden voorzien van voedsel. Er lagen hopen weckflessen die ze uit de huizen in de buurt gehaald hadden. Dan lagen er nog geweren met munitie en ook een zware mitrailleur met de kogels, hele banden. Met die geweren hebben wij veel geschoten; het was een spannende tijd die ik nooit zal vergeten. Bij Brom voor het huis lagen zeven Duitsers begraven. Ook in het Broek waren nog wat graven, maar het merendeel van de gesneuvelden werd afgevoerd over het veer bij Pannerden. Dan al die kadavers vee, die een ondragelijke lucht verspreidden. Bij ons in de schuur lagen twee zakken met allerlei spullen, zoals scheergerei, sokken, dassen en zeep, vermoedelijk gestuurd door het Duitse thuisfront. Ik heb nog altijd een lege zak thuis.

Ook werden de Duitse gesneuvelden in het voorjaar 1945 herbegraven in Ysselstein in de Peel. De meeste gesneuvelden werden in de herfst en winter van 1945 naar elders afgevoerd. Toch zijn er jaren later nog enkelen gevonden. Ook is in die tijd nog een drietal burgers verongelukt. Er lagen veel mijnen vooral in Galgendaal en het Gendtse Broek. De boomgaar-

den hier in de omgeving en Galgendaal waren zwaar gehavend.

Maar langzaam kwam alles weer een beetje op gang, zoals de stenenproductie. De meeste schoorstenen bij de fabrieken waren door Duitsers opgeblazen. De Gendtse kerk en dijkwoningen waren met de grond gelijk gemaakt. In het Broek was ook een V1 gevallen, maar niet ontploft. Bij de boerderij van Gaasbeek stond een rij knotwilgen met T.N.T.-blokjes behangen om zo nodig de weg te versperren, maar na de oorlog stonden ze er allemaal nog. Er was een schuilkelder, prachtig ingericht met tafels en stoelen enz. Alle telefoon- en PGEM-palen vanaf de Hegsestraat, Flierensestraat en Broeksestraat hadden ze daarvoor in die kelder gebruikt.

1. Een doeltreffend radar stoormiddel was de toepassing van reepjes aluminiumfolie, bekend geworden als 'window'. Als zulke reepjes dicht bijeen, maar zonder elkaar te raken, omlaag dwarrelden, gaven ze dezelfde radarecho als een vliegtuig. Wanneer genoeg van die reepjes uit een vliegtuig vielen, konden de vijandelijke radarschermen zoveel valse echo's geven dat de echte vliegtuigecho's er niet meer uit te halen waren. Deze techniek werd voor het eerst toegepast in juli 1943 in een luchtaanval op Hamburg.
2. Theo van Dalen is de bedoelde 'goede' politiemann.

Brief gemeente Gendt over begraven Duitse militairen

GEMEENTEBESTUUR VAN GENDT (Over-Betuwe)

Aan het Ministerie van Oorlog

Onderw.: Gesneuvelde militairen

Gendt, 17 September 1946

Naar aanleiding van het bezoek van een Uwer ambtenaren op 4 September j.l., doe ik u hierbij toekomen een opgave van de gesneuvelde Duitse militairen, die opgegraven zijn:

Gren. Willy Östreich, geb. 12-6-1913, overl. 6-10-1944
Gefr. Peter Kaiser, geb. onbekend, overl. 6-10-1944
Gefr. Herbert Meinert, geb. 9-3-1921, overl. 6-10-1944
Deze militairen zijn begraven bij M. Buurman, Zandvoort, D.45 Gendt.
Obergefr. Werner Wolff, geb. 24-12-1922, overl. 20-11-1944
Mil.nr. FPMLL 2998 Unno Westf.
3 onbekende soldaten
Deze militairen waren begraven bij H. Derksen, Smidstraat D11 Gendt.

Verder deel ik u mede, dat de navolgende Duitse militairen op het R.K. Kerkhof alhier begraven liggen, welke nog niet aan Uw Departement waren opgegeven:

Ewin Fieger, geb. 8-1-1912, nr. A. 693, Fl.Ktr. Böbl.
Onbekend, Ers. Battr. 3/44.1933, Wiesental
Gefr. Günner Höwing, geb. 14-4-1924, overl. 27-9-1944
Uffz. Roland Greiner, Pz.Pi.Ers.u.ausb.Btt.80, geb., 28-5-1925, overl. 26-9-1944
Flieger Ltn. Herbert Leschanz, 3M.M.A., geb. 2-3-1914, overl. 28-9-1944
Ogefr. Otto Madler, geb. onbekend, overl. 25-9-1944
3 onbekende soldaten.

Tenslotte deel ik U nog mede, dat een Duitse militair begraven ligt bij een welput bij J.H. Barten, wonende alhier, wijk D. nr. 92.
Betrokkene deelde me mede, dat hij nu het pompwater niet meer kan gebruiken.

Beleefd verzoek ik U te willen bevorderen, dat deze militair daar opgegraven wordt.

De Burgemeester der gemeente GENDT,
v.d. Meulen

Resterende in Gendt begraven Duitse militairen

Er lagen nog enkele andere militairen op 17 september 1946 in Gendt begraven:

Obergefr. Adam Berg, geb. 22-9-1906, overl. 5-10-1944, 31 Fest.M.Bat.36, begraven bij Breunissen, Poelwijk te Gendt

Ludwig Schmidt, geb. 14-7-1899, overl. 5-10-1944, begraven bij G. Vos, Flieren, D 72 te Gendt

Poul Ground, overl. 9-4-1945, begraven bij J.H. Barten, Flieren, D 92 te Gendt. *Waar-schijnlijk degene die al in de brief van het gemeentebestuur naamloos bij Barten be-graven lag.*

Een onbekende soldaat, begraven bij H.L. van Wissen, Zandvoort, D 52 te Gendt

Een onbekende soldaat, begraven bij A. Jeurissen, Zandvoort, D 51 te Gendt

Heinz Biek, 0.25880/41 S., begraven op het R.K. kerkhof te Gendt

En tenslotte nog Matthias Heissmann, geboren 1-4-1927, overl. 12-10-1944, begraven in Flieren (Broek).

Enige persoonlijke gegevens uit zijn bidprentje:

Matthias Heissmann

Hij was geboren in Rheinbach op 1 april 1927 als zoon van het echtpaar Konstantin Heissmann en Mathilde Kaufmann. Eigenlijk nog een jongen werd hij soldaat en gaf al op 12 oktober 1944 17 jaar oud in Holland bij Haalderen zijn hoopvol leven voor het vaderland. Zijn kameraden begroeven hem met militaire eer op zijn laatste rustplaats bij Flieren. Zijn moeder is door het verscheiden van haar enige zoon des te meer getroffen omdat ze haar echtgenoot op 21 mei 1942 al door een ongeluk plotseling verloren had. Matthias was een stille, eenvoudige persoon, voor zijn moeder een gehoorzame, liefdevolle zoon en voor zijn zus een goede broer. Zijn militaire chefs roemden zijn kameraadschap en in het bijzonder zijn dapperheid. Nog kort voor zijn dood was hij voorgedragen voor het Ere-kruis.

Eind 1946 werd er in Ysselsteyn (Limburg) een militaire begraafplaats ingericht waar voornamelijk Duitse soldaten uit de Tweede Wereldoorlog herbegraven werden. Daarnaast kregen er ook foute Nederlanders zoals SS'ers en Landwachters hun laatste rustplaats.

Een aantal van de in Gendt begraven Duitse soldaten is later op Ysselsteyn begraven en daar terug te vinden, zoals:

Willy Östreich

Peter Kaiser

Herbert Meinert

Werner Wolff

Otto Madler

Adam Berg

Ludwig Schmidt.

Of de anderen daar ook een laatste rustplaats kregen is (nog) onbekend. Van Herbert Leschanz (zie hierna) weten we wel waar hij herbegraven werd.

In 1993 werden in Gendt delen van een vliegtuig geborgen en werden ook stoffelijke resten van de piloot aangetroffen. Deze piloot werd in 1996 geïdentificeerd als Helmuth Wesche, geboren 07-08-1923 en vermist sinds 27-09-1944. Hij werd in Ysselsteyn begraven.

Herbert Leschanz

Een Oostenrijkse piloot waarvan het in Gendt begraven stoffelijk overschot na de oorlog in zijn thuisland herbegraven werd.

Van één van de gesneuvelde militairen weten we iets meer. Het gaat in de lijst van gesneuvelde Duitse militairen om nr. 5, luitenant Leschanz. Hij bleek bij nader inzien geen Duitser, maar een Oostenrijker. Als gevechtsvlieger ofwel piloot bij het Duitse leger raakte hij op 28 september 1944 betrokken bij een luchtgevecht dat hem fataal werd. Hij stortte neer op de zgn. Vijf Morgen, een oude veldnaam voor het stuk achter de Dries, naast de

huidige
Molen-
wijk.
Chris
Milder
zag het
gebeuren.
Luitenant
Leschansz,
net dertig
jaar oud,
werd be-
graven op
het rooms

katholieke kerkhof in Gendt. De brokstukken van het vliegtuig lagen nog lang in de bongerd van Milder totdat Dos Milder ze voor f 10,- aan een opkoper verkocht. Ongeveer een jaar na het neerstorten haalde Chris Milder wat

brandnetels weg en vond daarbij een horloge, waarschijnlijk van de omgekomen piloot. Hij maakte het schoon en het liep weer, net als de stopwatch ervan. Hij heeft het

nog jarenlang gedragen en het liep perfect op tijd. Een tijd daarna is nog op de ongeluksplek met een detector gezocht door o.a. Antoon Willemsen. Er werden daarbij nog brokstukken van het vliegtuig gevonden zoals een stuk van de cockpit.

Dat niet alleen de oorlog diepe wonden bij Gendtenaren heeft achtergelaten, bewijst wel een brief die de burgemeester vijf jaar na beëindiging van de oorlog van de moeder van de

omgekomen piloot ontving (zie hierna). Zij was er intussen achter, dat haar zoon Herbert in Gendt begraven lag en wilde dat zijn stoffelijk overschot naar huis werd overgebracht om daar herbegraven te worden. Zij vermeldde in haar verzoek dat haar andere zoon in Rusland vermist was gemeld en dat zij al sinds 1943 niets van die zoon gehoord had.

Amalia Leschanz, de moeder van de omgekomen piloot, Herbert, had in Leoben een ijzerwinkel, die zij sinds de dood van haar echtgenoot in 1937 bestierde. Alleen haar dochter Hilde, getrouwd met een arts, had ze nog. Haar in Gendt gestorven zoon Herbert was getrouwd en woonde op hetzelfde adres, dus in hetzelfde huis als zijn moeder. Waarschijnlijk werkte hij in de zaak, want hij stond als koopman vermeld. De zaak en de familie had een buitengewoon goede naam in Leoben.

Zijn moeder zou persoonlijk naar Gendt komen om het lijk van haar zoon naar Oostenrijk te begeleiden. Dat ging natuurlijk gepaard met het nodige papierwerk. Een begrafenisonderneming in Karlsruhe kreeg de opdracht om de opgraving en het vervoer te regelen. De burgemeester van Gendt stuurde haar een bericht dat begrafenisonderneming Klopper voor f 250,- de opgraving zou willen verrichten, waarna het lijk in een zinken kist met overkist naar de grens bij Beek zou worden vervoerd, waarbij voor alle benodigde papieren zou worden gezorgd. Uiteindelijk werd overeengekomen dat Klopper voor de opgraving en de papieren zou zorgen en wel voor een bedrag van f 150,- in Duits geld. De onderneming uit Karlsruhe zou voor een zinken kist zorgen met een laag zaagmeel, gedrenkt in een oplossing met creoline en voor het verdere vervoer. Meteen na de opgraving, onder toezicht van de waarnemend gemeentearts Van Brassel, werd die zinken kist dicht gesoldeerd en kreeg die een houten buitenkist. De arts had nog wel moeten onderzoeken of de overledene niet aan een besmettelijke ziekte geleden had, een vrij overbodige bepaling voor iemand die in een gevecht overleden was. In juli 1950 werd Herbert Leschanz na aankomst in Oostenrijk terstond op het r.-k. kerkhof in Leoben herbegraven.

Een moeder vraagt om het stoffelijk overschot van haar zoon thuis te mogen herbegraven

Amalia Leschanz
Leoben, Kärntnerstr. 8
Steieremark – Österreich

Leoben, 18. April 1950

An die Bezirkshauptmannschaft N I M M W E G E N
Holland.

Vom Informatiebureau von het Nederlandsche Rode Kruis, s'Gravenhage, Gebouw Pander, Vlamingstraat 2, erhielt ich die Nachricht, dass mein Sohn Herbert L e s c h a n z, geb. 2.3.1914 in Leoben, in Holland gefallen ist und am Friedhof der Gemeinde Gendt (Rooms Katholieke Begraafplaats) begraben wurde.

Nun richte ich an Sie die ergebenste Bitte mir meinen Sohn freizugeben, dass ich ihn in die Heimsterde bringen kann. Ich habe bereits, ganz besonders durch das Österr. Rote Kreuz alle Wege eingeleitet und erlaube ich mir die Bestätigungen der hiesigen Behörden abschriftlich beizulegen.

Ich selbst fahre zu diesem Zwecke Anfang Mai nach Gendt bei Nimmwegen und erlaube mir in dieser Angelegenheit meine Bitte persönlich bei Ihnen vorzutragen.

Da auch mein zweiter Sohn noch in Russland vermisst ist und ich von ihm seit 1943 nichts mehr weiss, so werden Sie mir sicher meine Bitte nicht abschlagen, dass ich wenigstens einer meiner Söhne heimbringen darf. Die von österr. Seite zur Überführung erforderlichen Papiere bringe ich alle persönlich mit.

Ein Mutterherz bittet Sie nochmals um Freigabe des Leichnames meines Sohnes Herbert Leschanz und danke ich Ihnen heute schon ergebenst für Ihre Hilfe und Ihren Beistand.

Hochachtungsvollst!

Amalia Leschanz

Brief Vincentius aan de Hoofdraad

Gendt, 18 februari 1946

*Hoofdraad der vereeniging van den H Vincentius
van Paulo te Den Haag*

Geachte President,

In dank uw brief van ong. een maand geleden ontvangen. Ik schrijf deze brief maar, want onze secretaris is een hele beste voor de lopende dingen, maar als er brieven geschreven moeten worden dan beloofd hij het direct te doen maar stelt steeds uit. Daarom wil ik U namens de leden dank brengen voor uw zeer sympathiek schrijven waarin U ons hulp biedt in ons zeer zwaar getroffen gemeente. Ik heb die brief direct op de vergadering voorgelezen. De leden waarvan de meeste zeer zwaar gedupeerd zijn vonden 't reuze maar geen van allen zullen iets van de Hoofdraad willen aannemen. Wij allen hopen en verwachten van de regering dat we zeker voor een groot deel schadeloos gesteld zullen worden, al lijkt 't wel dat we met een kluitje in 't riet gestuurd zullen worden.

Maar met onze mooie vereniging is 't ook slecht gesteld. We zijn onze lijkkoets kwijt, onze hoge hoeden, onze geklede pakken en handschoenen. Iedere begrafenis gaat met een fruitwagen, de leden lopen erbij de een met een grijs pak sommige met een lichte regenjas van allerlei slappe hoedjes enz. 't is werkelijk bedroevend. Zou 't niet mogelijk zijn dat U ons vooral aan een lijkwagen kunt helpen. 25 hoge hoeden en 25 paar zwarte handschoenen zouden ook welkom zijn, hier is niets te koop. De kas van de vereeniging is nog tamelijk in orde maar niet om een lijkwagen te kunnen kopen. De leden worden weer actief. De vergaderingen die we tegenwoordig zondags voormiddags 11 uur houden worden zeer goed bezocht. Ik vond 't vraaggesprek gistermiddag aan de radio heel mooi, alleen vond ik jammer dat 't liefdewerk van doode begraven vergeten werd, dat is toch ook een veel tijdrovend liefdewerk wat voor onze arme ook aardig opbrengt.

Onze bibliotheek is ook voor een groot deel verwoest we hebben van de 1200 boeken nog zoo iets van 500 over maar niets geen moois meer. Er zijn deze winter geen boeken uitgegeven omdat er vooral geen lokaal voor is. Iemand die hier niet geweest is kan zich niet indenken hoe kapot Gendt is. We hebben niet meer als een danszaal waarin de noodkerk is. 2/3 te klein. Daarin moeten ook alle mogelijke vergaderingen gehouden worden. Wij vergaderen in een gewone kamer van onze secretaris we zitten bijna op elkaar maar 't gaat. Nu geloof ik 't voornaamste geschreven te hebben.

*Met broederlijke groeten,
J.J. Bouwman,
President
G.J.W. Nij's*

Op 28 februari werd aan dhr. Bouwman voorgesteld een advertentie voor een lijkwagen in de kranten te zetten en meteen hoge hoeden en zwarte handschoenen te vragen. De prijs moesten ze doorgeven en wellicht kon de Hoofdraad daarin deelnemen.

De Tijd 05-03-1946.

Op 1 april werd aan de heer Nijs namens de Hoofdraad geschreven dat er een bijdrage van f 500,- kwam voor de betaling van een lijkwagen en een bijdrage van f 500,- voor ieder van de tien meest getroffen medebroeders. Dus werd in totaal f 5.500,- beschikbaar gesteld.

Thé Schaars, koetsier op de nieuwe lijkwagen.

Het bestuur van de Vincentiusvereniging op een foto van 1949.

IN DE BETUWE LOERT DE DOOD.

(Van een occlalen verslaggever.)

Een boerengoeëje in de Boven-Betuwe bij Gendt. Naast de schuur een zorgzaam afgerasterd perkje met zoden en bloemen. En een kruis er op. Hier liggen de boer, drie van zijn kinderen en nog een van de buurvrouw begraven. De vrouw vertelt met toonloze stem, wat er gebeurd is. De ogen vol tranen. Een granaat sloeg vlak bij de hooischuur in en de Dood zelf barstte uit het stalen omhulsel. Vijf mensen moesten hun trouw aan het erf met hun leven betalen.

Een verhaal uit miljoenen. Zo lang de aarde draait, hebben er vrouwen aan graven gestaan en haar droevig getuigenis afgelegd van het eeuwige loed der wereld.

Eindeloze papavervelden bedekken de bloeiende Betuwe. Het land ligt braak. Boomgaarden verkeerden in een jungle; korenakkers zijn door onkruid overwoekerd; het vee bespikelt niet langer de weiden. Want onder de grond loert de Dood. Er liggen vier miljoen mijnen in de Betuwe. Wie maar een meter het begane pad verlaat, speelt met zijn leven.

Wie zal die mijnen ruimen?

„Wie ze heeft neergelegd” luidt uw antwoord.

Maar de conventie van Genève verzet zich hiertegen en de geallieerden houden zich daaraan. Behalve in Holland, waar het verplichte ruimen een der capitulatievoorwaarden was.

Maar wie dan wel? Moeten onze eigen mensen hun leven wagen? Dagelijks worden er boeren aan stukken gereten, omdat zij de verkommering van hun grond niet dadeloos kunnen aanzien. „En de boer, hij ploegde voort...” Gelukkig is nu besloten om de Nederlandse S.S. voor dit werk te gebruiken. Wie het land verrandde, moet dan ook maar zijn bloed voor het land geven. Er zit een diepe zin in dit zoenoffer.

Wat was de Betuwe welvarend! Wat zaten die dorpen proper in de verfil. Ge moet het nu zien... Huissen, dorp met tradities van duizend jaar — puin, puin, puin. Eist, fruitcentrum van wereldbetekenis, puin, puin, puin. Van de tienduizend woningen zijn er vijfduizend verwoest. Nauwelijks één huis is onbeschadigd. De grootste helft der bevolking moest bij de kleinste helft inwonen. In varkenstallen en kippenhokken huizen mensen. Heel de bevolking is verpauperd. Is letterlijk alles kwijt. Alleen al om de mensen een stro-zak, eetgerel of één verschoning te geven, is een bedrag van zeven miljoen gulden nodig. Een tiende deel van de cultuurgrond is bebouwd.

De druiventeelt gaat verloren, als de kassen niet spoedig worden afgedekt. Dit eist alleen in Huissen reeds 3.000.000 ruiten. Honderdduizenden kilo's fruit gaan dit jaar verloren. Er zijn geen landbouwwerktuigen. Er is niets, niets, niets! Er zijn slechts mijnen. En puin.

En — een bevolking die van geen wijken weet.

Ik kom een huisje aan de Waaldijk binnen. „Huisje” is wat veel. Een krot met grote gaten in het dak. Daarnaast hebben de mensen zelf een noodwoning gebouwd. Bouwtrant: Als bij de Batavieren. Maar de man is er erg tevreden mee. 't Zal wel binnenregenen en tochten van de winter, maar 't zal wel gaan.

„Hoe heb je die mijnen hier weggekregen?” vraag ik.

Hij giundert mij met zijn kraalcoogies aan.

„Met een schup”. antwoordt het boertje.

En als onze auto even de rand van de smalle weg passeert, staat mijn hart een paar tellen stil. Maar dit boertje ruimt mijnen „met een schup”!

Edoch: alle taalheid van den Betuwer ten spijt, zal er deze winter weer een massa-evacuatie plaats vinden. Tenzij er spoedig en ingrijpend geholpen kan worden.

Want zo kan men de koude niet in!

Bestuur Historische Kring Gende

Voorzitter: **Willem Rasing,**
Bernhardstraat 22, 6691 ZM GENDT,
tel. 0481 424546

Secretaris **Yvonne de Boer-Ravestein,**
Waterwolf 31, 6681 TH BEMMEL,
tel. 0481 422400

Penningmeester: **Geert Witjes,**
De Haspel 9, 6691 PP GENDT,
tel. 0481 422851

Foto- en knipselarchief: **Riet Berends-Peters,**
Baron van Gendtlaan 7, 6691 ZH GENDT,
tel. 0481 422471

Tweede Wereldoorlog en Politie Acties Nederlands-Indië: **Robert Braam,**
E-mail: Rmabraam@gmail.com

Genealogie en ledenadministratie: **Mia Gerrits-Bouwman,**
Steenakker 11, 6691 DM GENDT,
tel. 0481 423543

Geografie (en archeologie): **Gerard Janssen,**
Klappenburgstraat 1 J, 6681 XN BEMMEL,
tel. 0481 431324

Presentaties: **Henk Klaassen,**
v.d.Duyn van Maasdamstr. 8, 6691 CT GENDT,
tel. 0481 424253

Jaarprogramma: **Ria Schouten-de Haan,**
't Hof 10, 6691 HK GENDT,
tel. 0481 422781

Colofon:

e-mail: info@historischekringgente.nl
website: www.historischekringgente.nl
www.facebook.com/historischekringGente

Webmaster: Aad Hendriks

Redactie oorlogsuitgave Ganita mare:
Yvonne de Boer-Ravestein (eindredactie)
Mia Gerrits-Bouwman
Henk Klaassen
Ria Niënhaus-Brussen
Geert Visser

De redactie is te bereiken via bovenstaand e-mail adres.

Kringgebouw: Villa Ganita
Nijmeegsestraat 19, 6691 CK Gendt

Betalingen:
Hist.Kring Gende te Gendt
bank NL93 RABO 01164 26 705

Drukwerk bevrijdingsuitgave Ganita mare:

Drukwerk ABC
Doornenburg

Het lidmaatschap van de Historische Kring Gende loopt van januari t/m december. Het lidmaatschap van de kring kost al jarenlang € 15,- en samen met het themaboek Terugblik € 22,-. Met een cadeauabonnement maakt u iemand voor € 15,- voor een heel jaar lid. Het abonnement stopt vanzelf weer op 1 januari.

Tekening achterkant: Villa Ganita, het voormalige gemeentehuis van Gendt en al jaren kringgebouw van de Historische Kring Gende. In een deel van het gebouw en de aanbouw is tegenwoordig ook Oorlogsmuseum Niemandsland gevestigd.

In de omlijsting van de tekening staat wanneer Villa Ganita open is, nl. iedere maandagavond van 20.00 tot 22.00 uur en iedere woensdagmorgen van 9.30 tot 12.00 uur.

U kunt daar terecht voor vragen, informatie, foto's, genealogie, archeologie, kaarten, bidprentjes etc. etc.

Het kaartje is van 1920.

Welkom op de maandagavond vanaf 20.00 uur en op de woensdagmorgen vanaf 09.30 uur.

